

Közép-Európai Közlemények

XIV. évfolyam 2. szám, 2021/2.

№53

KÖZÉP-EURÓPAI KÖZLEMÉNYEK
A történelemtudomány, a regionális tudomány, a földrajztudomány,
és a gazdálkodás- és szervezéstudományok művelőinek referált folyóirata

XIV. évfolyam 2. szám,
2021/2.
№53

Ezen folyóiratszám
a Virtuális Intézet Közép-Európa Kutatására
144. kiadványa

A megjelenés időpontja:
2021. december 01.

KÖZÉP-EURÓPAI KÖZLEMÉNYEK
A történelemtudomány, a regionális tudomány, a földrajztudomány,
és a gazdálkodás- és szervezéstudományok művelőinek referált folyóirata

SZERKESZTŐSÉG

Főszerkesztő:

Prof. Dr. Gulyás László – Virtuális Intézet Közép-Európa Kutatására

A Szerkesztő Bizottság tagjai:

a 2021. május 1.–2025. május 1. közötti időszakban

Dr. habil. Bene Krisztián, Pécsi Tudományegyetem
Dr. habil. Dömök Csilla, Pécsi Tudományegyetem
Dr. habil. Szabó Pál Péter – Eötvös Lóránd Tudományegyetem,
Hajdú Zoltán DSc – MTA KRTK
Dr. habil. Keczer Gabriella – Szegedi Tudományegyetem
Dr. PhD Miklós Péter – Tornyai János Múzeum, szakmai tanácsadó
Dr. PhD Maruzsa Zoltán – Eötvös Loránd Tudományegyetem
Prof. Dr. Szávai Ferenc DSc – Károli Gáspár Református Egyetem (Budapest)

A Szerkesztő Bizottság határon túli tagjai:

Dr. PhD Andrej Tóth – University of Economics, Prague
Prof. Dr. Nagy Imre – University of Novi Sad, Újvidék
Dr. PhD Tonk Márton – Sapientia EMTE, Kolozsvár

Felelős kiadó:

Egyesület Közép-Európa Kutatására
Elnök: Dr. Gulyás László
6727 Szeged, Löwy Sándor utca 37.

A Szerkesztőség székhelye és levélcíme:

Egyesület Közép-Európa Kutatására,
6727 Szeged, Löwy Sándor u. 37.

A Szerkesztőség e-mail-címe:

laszlo.gulyas65@gmail.com

ISSN 1789-6339 (nyomtatott)

ISSN 2676-878X (online)

Nyomda:

S-Paw, Üllés

KÖZÉP-EURÓPAI KÖZLEMÉNYEK
A történelemtudomány, a regionális tudomány, a földrajztudomány,
és a gazdálkodás- és szervezéstudományok művelőinek referált folyóirata

Folyóiratunkkal kapcsolatos fontos információk

1. **Folyóiratunk lektorált folyóirat.** Valamennyi közlésre benyújtott tanulmányt két, PhD vagy DSc fokozattal rendelkező kollégával lektoráltat a Szerkesztő Bizottság. A tanulmányok csak támogató, pozitív lektori vélemények esetén kerülnek publikálásra. A lektorálás ún. **dupla vak lektorálás!**
2. **Folyóiratunkat az alábbi szakirodalmi adatbázisok referálják:**
 1. **MATARKA** (Magyar folyóiratok tartalomjegyzékeinek kereshető adatbázisa)
 2. **EPA** (Elektronikus Periodika Archívum és Adatbázis)
 3. **HUMANUS** (Humántudományi Tanulmányok és Cikk)
3. **Folyóiratunk a Magyar Tudományos Akadémia IX. Gazdaság- és Jogtudományi Osztályának Regionális Tudományok Bizottsága folyóiratlistáján 2010 és 2016 között C-kategóriás folyóiratként szerepelt.**
4. **2017-től folyóiratunk előrelépett, a IX. Osztályon B-kategóriás folyóirat minősítést kapott.**
5. **Folyóiratunkat a Magyar Tudományos Akadémia II. Filozófiai és Történettudományok Osztályának Történettudományi Bizottsága a DSc eljárás során elfogadja.**
6. **Folyóiratunk a Magyar Tudományos Művek Tárában (MTMT) referált folyóiratként került nyilvántartásba.**
7. **Folyóiratunk korábbi számai elektronikus formában,** teljes terjedelemben az alábbi helyeken érhetők el:
 - A Virtuális Intézet Közép-Európa Kutatására (VIKEK) honlapján: www.vikek.eu
 - SZTE Klebelsberg Könyvtár által működtetett Contenta SZTE Egyetemi Kiadványok repozitóriumban: <http://contenta.ek.szte.hu/acta/100240>
8. **Folyóiratunk évente négyszer jelenik meg, az alábbi időpontokban:**
 - adott évi első szám: **március**
 - adott évi második szám: **május**
 - adott évi harmadik szám: **október**
 - adott évi negyedik szám: **december**

A Covid pandémia miatt a 2021-ben folyóiratunknak két száma jelenik meg!

CENTRAL EUROPEAN STUDIES
a referenced journal of history, regional science, geography,
economics and management

Our journal was founded in 2008, as a scientific forum of the Virtual Institute for Central-European Research, in close cooperation with the University of Szeged. Four issues are published each year, in March, May, October and December.

Geographically, the topics are focused on Central-Europe, covering the following scientific areas: 20th century history and political-geographical issues, regional science (regionalism and regionalization), economics and business administration.

The journal is headed by an editorial board. Basically, papers are written in Hungarian, with English abstracts. But it is possible to submit papers written in English as well, with the permission of the editor-in-chief. Submitted papers are blind-reviewed by two lecturers.

Editor-in-chief:

László Gulyás – University of Szeged

Editorial Board:

Editorial Board:

Bene Krisztián, University of Pécs (Pécs)

Dömök Csilla, University of Pécs (Pécs)

Ferenc Szávai – University of the Reformed Church (Budapest)

Pál Péter Szabó, Eötvös Loránd University (Budapest)

Zoltán, Hajdú, Hungarian Academy of Sciences KRTK (Budapest)

Gabriella Keczer, University of Szeged (Szeged)

Péter Miklós, János Tornyai Museum (Hódmezővásárhely)

Zoltán Maruzsa, Eötvös Loránd University (Budapest)

Andrej Tóth, University of Economics (Prague)

Imre Nagy – University of Novi Sad (Novi Sad)

Márton Tonk, Sapientia Hungarian University of Transylvania (Cluj-Napoca)

Published by:

VIKEK – Association for Research in Central Europe, Hungary

Address:

Egyesület Közép-Európa Kutatására Hungary,

6727 Szeged, Löwy Sándor u. 37.

laszlo.gulyas65@gmail.com

Download from: vikek.eu

HU ISSN 1789-6339 (print)

HU ISSN 2676-878X (online)

Szeged, Hungary

01. 12. 2021.

TARTALOMJEGYZÉK

REGIONÁLIS TUDOMÁNY ROVAT

- Bali Lóránt:** A magyar nemzetiség önrendelkezésének lehetőségei az oktatás és kultúra területén Jugoszláviában. 9

GAZDASÁGTÖRTÉNET ROVAT

- Pelles Márton:** A fiumei Takarékpénztár működése 1857 –1918 között 17
- Szabó Máté:** „Chicagónak indult, Barcs lett belőle...” Barcs gazdasági fejlődése a dualizmus korában 33

ÚJRAGONDOLT NEGYEDSZÁZAD – A HORTHY-KORSZAK

- Olasz Lajos:** A Honvédség balkáni alkalmazására vonatkozó német igény elutasítása 57

KÖZGAZDASÁGTUDOMÁNYI ROVAT

- Ásványi Katalin - Hager Chaker:** A vendégek preferenciái a fenntartható szállodai attribútumokról 83

Dr. habil. BALI Lóránt
egyetemi docens
MATE Vidékfejlesztés és Fenntartható Gazdaság Intézet

associate professor
Hungarian University of Agriculture and Life Sciences
Institute for Rural Development and Sustainable Economy

email: balilori@gamma.ttk.pte.hu

**A MAGYAR NEMZETISÉG ÖNRENDELKEZÉSÉNEK
LEHETŐSÉGEI AZ OKTATÁS ÉS KULTÚRA
TERÜLETÉN JUGOSZLÁVIÁBAN**

*OPPORTUNITIES FOR THE SELF-DETERMINATION
OF THE HUNGARIAN NATIONALITY IN THE FIELD OF
EDUCATION AND CULTURE IN YUGOSLAVIA¹*

ABSTRACT

The self-determination of the Hungarian nationality in the state socialist Yugoslavia depended significantly on the current political processes. Following the retaliation of World War II, the mid-1970s were marked by a period of significant easing. By the early 1980s, there were encouraging signs of cultural autonomy for the special traveler in Yugoslavia. The conditions for language use, education and the enforcement of national interests have been created. Nevertheless, the number of Hungarians also decreased significantly in Vojvodina, South Baranya and the Muravidék. Not only due to assimilation pressure, but also due to emigration.

Keywords: nationality politics, language use, culture, advocacy

Kulcsszavak: nemzetiség politika, nyelvhasználat, kultúra, érdekérvényesítés

1. Bevezetés

A jugoszláviai magyarság lélekszámának csökkenése az első világháborút lezáró békék óta folyamatos. A 20. század folyamán elsőként az Osztrák-Magyar Monarchia felbomlása, a trianoni határok I. világháborút követő kijelölése járt tragikus következménnyel az itteni magyarság szempontjából. A háború okozta embervesztésen túl több tízezer települtek át az új határ magyar oldalára. A magyarság számának egész századot jellemző folyamatos csökkenése csupán az 1941. évi népszámlálás alkalmával fordult meg egy rövid időszakra a vizsgált térségek átmeneti visszacsatolása nyomán. A II. világháború követően újra drasztikusan csökkent a regisztrált magyar nemzetiségűek száma. Az elvesztett világháború, a határok újbóli rögzítése a magyarság további áttelepülését eredményezte a határ magyar oldalára. A 20. század második felében a magukat magyar nemzetiségűnek vallók aránya és száma megfeleződött. A jugoszláv, majd a horvát állam nem jelentett ugyan komoly fenyegetést a magyar közösségekre, azonban az itt élő magyarság asszimilálódása erős maradt, ennek a folyamatait hivatott vizsgálni a tanulmány².

2. Történeti háttér

Az 1946. január 31-én megalakuló jugoszláv állam bár föderatív volt annak ellenére etnikai ellentétek feszítették a belső kohézióját, amelyek elsősorban a szláv népelemen belül fordultak elő.³ Kezdetben azonban a német és a magyar nemzetiséget próbálták ellehetetleníteni, a későbbiekben asszimilálni.⁴ A második világháború után egy határozott, politikailag támogatott etnikai homogenizációs folyamat indult el. Ennek során az egykori jugoszláv területekről csaknem teljesen eltűntek a németek, valamint a magyarok is jelentős létszám csökkenést szenvedtek el. Ezek több alkalommal is szervezett etnikai tisztogatások során mentek végbe. Emellett a teljes jugoszláv éra a folyamatos horvát-szerb etnikai és államközi konfliktusokkal volt terhelt. Az egyéb nemzetiségek kulturális és oktatási lehetőségeinek a bővülése, nemzeti önrendelkezésük megindulásának a kiteljesedése ténylegesen csak az 1974-es alkotmányreform után indult meg⁵.

A Jugoszláv Szocialista Köztársaság 1963-as alkotmánya már biztosította az egyenjogú anyanyelv használatot, azonban ez a gyakorlatban nem valósult meg. Ennek a legfőbb oka abban keresendő, hogy a mindennapi nyelvhasználatot szabályozó végrehajtási utasítások nem jelentek meg. Erre alapozva és a pénzügyi háttér hiányára hivatkozva a vállalatok és a közin-

tézmények nem biztosították a párhuzamos nemzetiségi nyelvhasználatot. Az 1965-66-os önzigazgatásra való áttérés, valamint az 1968-as koszovói megmozdulások és a Csehszlovák változások sarkalták a jugoszláv vezetést a tényleges nemzetiségi, és kulturális jogok biztosítására. 1967-1971 között számtalan alkotmányfüggelék és módosítás látott napvilágot, amely egy liberálisabb nemzetiség politika létrejöttét vetítette elő. Ténylegesen majd az 1974-es alkotmány módosítás indítja el a pozitív folyamatokat. A jugoszláviai magyarság társadalmi struktúrája rendkívül kedvezőtlen volt a hatvanas évek végén. Míg országosan a munkás – értelmiség arány 70:30 volt, addig ez a nemzetiség szintjén 82:18, ennél rosszabb képet csak az albánok mutattak⁶. A szűk értelmiségi réteggel rendelkező társadalmi csoportok társadalmi, politikai, gazdasági érdekérvényesítő képessége mindig nehezebben alakul.

3. Nyelvhasználat, kultúra, oktatás néhány aspektusa Vajdaságban és Dél-Baranyában, Muravidéken.

A Vajdaságban csaknem húsz törvény biztosította a nyelvi egyenjogúság érvényesítését az oktatás és nevelés, tájékoztatás, közigazgatás, igazságszolgáltatás, anyakönyvezés, helységnévtáblák, pecsétek használata, munkaügyek területe. A Vajdaság területén nyolc körzetben volt szóban vagy írásban lehetőség a hivatali ügyintézés során a magyar nyelv használatára: Csóka, Magyarcsernye, Törökkanizsa, Zombor, Újvidék, Kula, Szenttamás, Törökbecse, Nagybecskerek. Magyarkanizsán, Adán, Zentán, Csókán két-nyelvűség a jellemző a testületi üléseken. Zomborban, Temerinben, Kishegyeken, Törökkanizsán annak ellenére, hogy a lakosság 80%-a a hetvenes évek végén, nyolcvanas évek elején magyar nemzetiségű, a tanács üléseken nem volt jellemző a magyar nyelv használata. Horvátországban 1949 óta működött a Horvátországi Magyarok Szövetsége, amely a nemzetiség önszerveződését, érdekképviseletét látja el. A helyi Közigazgatási Intézet felmérése szerint a legnagyobb magyar közösséggel rendelkező községek közül, csak Pélmonostor statutuma rendelkezett a magyar nyelv használatáról. Eszék, Dakovo, Vinkovci, Vukovár, Pakrac esetében ez nem történt meg⁷. A Szövetség jelentős szerepet vállalt a horvátországi magyarok kulturális életének a megszervezésében. Szinte minden faluban létrejött egy-egy kulturális egyesület, vadásztársaság, sportkör. Emellett magyar nyelvű hetilap kiadására is sor került Képes Újság néven⁸.

A horvátországi magyarság létszáma a vizsgált időszakban közel huszonezer főre tehető, amelyből tizenötezer élt egy tömbben Dél - Baranyában, a

fennmaradó rész Szlavónia többi szórványában helyezkedett el. Az oktatást hat óvoda és tizennégy általános iskola biztosította a hetvenes évek végén, valamint egy középiskolai tagozat Pélmonostoron. Utóbbi helyen pedagógia, vas munkás, közgazdasági, matematika tagozaton lehetett magyar nyelven tanulni. Anyanyelven, felsőfokon csak Eszéken és Zagrábban lehetett tagozati szinten. A horvátországi magyarok előszeretettel tanultak a szülőhazában, Pécsen és Budapesten.

A második világháború után a Muravidéken az oktatás párhuzamosan folyt magyar és szlovén tagozatokban. Már az 1950-es években megjelentek a magyar nyelvoktatás problémái. A magyar nyelvű tagozatokban nem volt elég szlovén nyelvismeret a továbbtanuláshoz. Ennek legfőbb oka a magyar tanerő alacsony szakmai ismeretekkel rendelkezett és magyar nyelvű iskola csak a Vajdaságban volt, ami a nagy távolság miatt elérhetetlennek bizonyult. Emiatt a magyar tagozatok elnéptelenedtek, a szlovén tagozatok egyre népszerűbbé váltak a kedvezőbb továbbtanulási lehetőségek miatt. Az 1950-es évektől egyre problémásabb volt a magyar gyerekek beíratása a szlovén tagozatra, ezért az állami vezetés kitalálta a kétnyelvű oktatást, amittől azt várták, hogy az emberek közötti kommunikációt elősegíti és segíti a magyar nemzetiségi fejlődést. Az 1959-60-as évektől van jelen ez a kétnyelvű oktatási (szlovén-magyar) modell a Muravidéken. Az államszocialista korszak magyar nyelvű napilapja a Muravidéken a Népújság volt, amely hasonlóan a horvátországi Képes Újsághoz kétezer példányban jelent meg.

Szlovéniában a magyar lakosság a második világháború után fokozatosan és folyamatosan csökkent, 1953. évi népszámlálási adatok szerint 11 ezer magyar lakosról tudunk, míg 2002-ben 6243 főre adat a magyarság száma. A csökkenés több tényező miatt következett be, ezek közül az egyik legfontosabb, hogy a magyarok egy része beolvadt a többségi szlovén társadalomba a vegyes házasságok miatt. Ez nagyban elősegítette az asszimilációt. Másik jelentős tényező, hogy egyre kevesebb magyar gyerek születik, negatív a népszaporulat, ez a magyarságot olyan szinten érinti, hogy ha a szülők nyilatkoznak a kiskorú gyermekeik anyanyelvi-nemzetiségi hovatartozásáról, akkor a vegyes házasságok miatt főleg a szlovénnek vallják magukat⁹.

A magyarok jelentős része külföldön vállal munkát, vannak, akik családotól vándorolnak el. A második világháború után a Muravidék volt Szlovénia legnagyobb emigrációs területe. A magyar lakta falvaiban jelentős a mezőgazdasági tevékenységgel foglalkozók száma. Ezek főleg törpebirtokokon dolgoznak (2 hektár alatti területeken), amelyből nem lehet

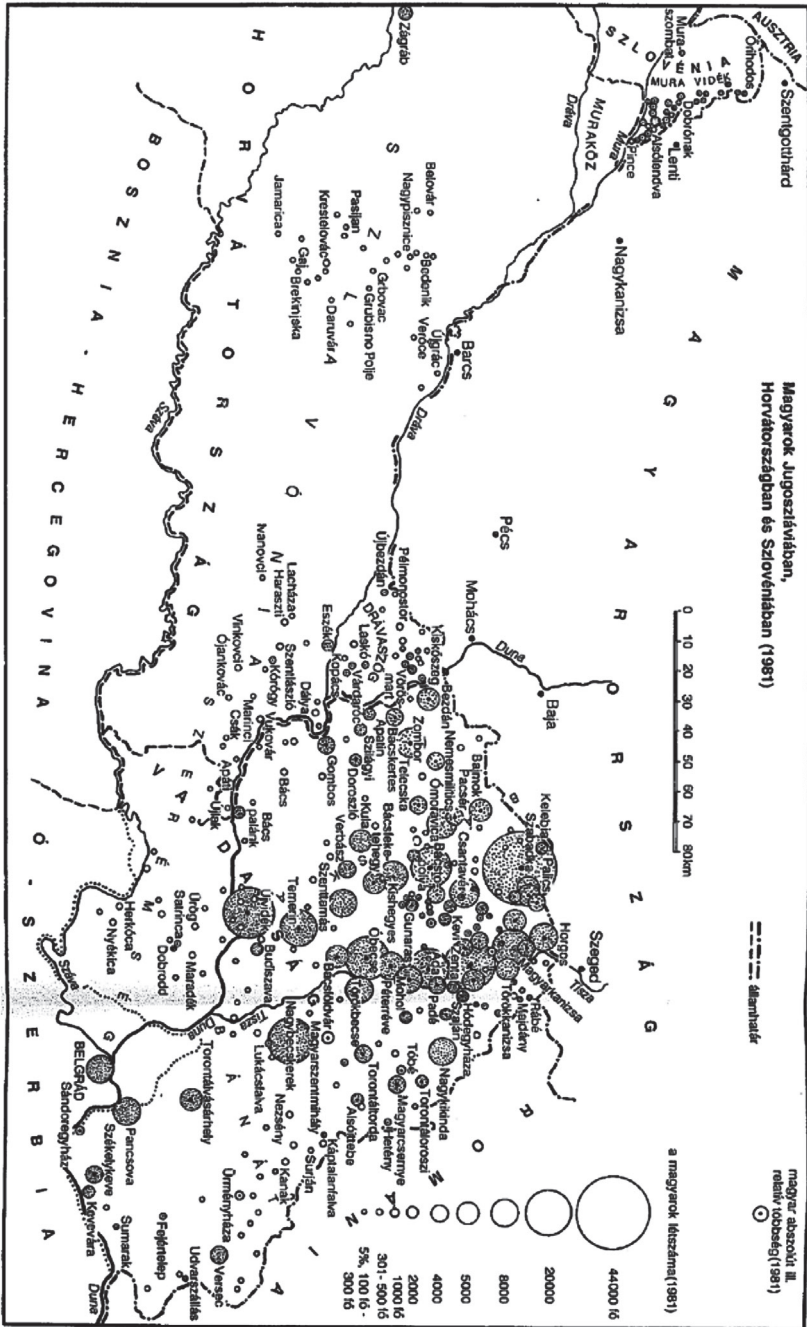
a nagyobb családok számára biztosítani a megélhetést. Iskolai végzettség szempontjából nagyon rossz a helyzet. Sokan csak az elemi iskolai tanulmányaikat tudták befejezni vagy még azt sem, és nem tanultak tovább, így őket csak betanított munkásként lehetett alkalmazni. Munkanélküliségi szempontból a térségbe a magyarok között alacsonyabb a munkanélküliség, mint a szlovén országos átlag¹⁰.

1974-es évben elfogadták a Szlovén Szocialista Köztársaság alkotmányát, melynek következtében 1975 márciusában megalakultak a Lendvai Községi és Muraszombat Községi Magyar Nemzetiségi Művelődési, Oktatásiügyi Öngazgatási Érdekközösségek. Ezek a magyar nemzetiség legitim közigazgatási szervei lettek, melynek legfontosabb feladatai között voltak a kétnyelvű oktatás szervezeti, anyagi támogatása és a nemzetiségi kisebbségi sajtó (Népújság, rádió) megszervezése. Továbbá a könyvtárak fejlesztése és az anyanemzettel való kapcsolattartás. 1989.-ben Szlovéniában megszűntek az érdekközösségek, két kivétellel (magyar, olasz). 1990-ben a lendvai és a muraszombati érdekközösség átalakult. Helyettük létrejött a Muravidéki Magyar Nemzeti Öngazgatási Közösség. 1993-ban a média különvált a politikától a Tájékoztatási Intézet létrejöttével, amelynek hatáskörébe tartozott többek között a Népújság is, ami a térség egyik meghatározó folyóirata. 1994-ben megalakult a Magyar Nemzetiségi Művelődési Intézet, így a kultúra is kivált a politikából. Az 1994-ben újjáalakult a szlovén önkormányzati rendszer, ennek is köszönheti a muravidéki magyarság új szervezeti formáját és jogi hátterét.

4. Összefoglalás

A Josip Broz Tito nevével fémjelzett politikai éra kisebbségpolitikája Jugoszláviában valójában kirakatpolitika volt. Az egyén jogait részben biztosította, a közösségi nemzetiségi szerveződéseket azonban nem preferálta. Ez különösen aggályos volt, mivel a közösségi szervezések biztosították volna a nemzetiségi lét megtartását. Ez abból adódóan is elengedhetetlen lett volna, hogy a jugoszláviai magyarság egy jelentős része szórványban, falvakban élt (1. ábra.). A másik jelentős rész pedig, vegyes etnikumú térségben. Bár a hetvenes évek végén pozitív változások következtek be, ez már azonban kevésnek bizonyult a társadalmi-gazdasági válság által sújtott országban a nemzetiségi lét körülményeinek a javítására.

1. ábra. Magyar nemzetiségi által lakott települések Jugoszláviában 1981-ben.

Forrás: Kocsis Károly – Kocsisné Hodosi Eszter (1992)

JEGYZETEK / NOTES

1. A tanulmány a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült.
2. Gyémánt Richárd – Drozdk Zsuzsa (2004): A horvátországi magyarság területi és társadalomstatisztikai sajátosságai. In: Területi Statisztika 4. szám, 361-380. old.
3. A szocialista jugoszláv államban a gazdasági és a nemzet/nemzetiség kérdés-kör szorosan összefonódott, erről lásd politikai- és gazdasági életéről lásd. Gulyás László (2005): Két régió – Felvidék és Vajdaság – sorsa az Osztrák-Magyar Monarchiától napjainkig. Hazai Térségfejlesztő Rt. Budapest. 128-141. old. illetve Gulyás László (2010): Regionalizáció, területi reformok és közigazgatási térfelosztás Közép-Európában. Második rész: Délszláv tanulságok Közép-Európai Közlemények 2010/1. szám (No.8.) 108-116. old. Továbbá Gulyás László (2009): Regionalizáció, regionalizmus és a nemzeti kérdés a Titó-i Jugoszláviában. Tér és Társadalom 2009/2. szám. 155-169. old.
4. Gulyás László: A Tito-i Jugoszlávia és a Vajdaság 1945-1980. In. Gulyás László (szerk.): A Délvidék története 5. kötet. Titótól Milosevicig 1944-2000. Közép-Európai Monográfiák No25. Egyesület Közép-Európa Kutatására. Szeged. 27-50. old. Továbbá Gulyás László (2007): Vajdaság: Történeti áttekintés. In. Nagy Imre (szerk): Vajdaság. A Kárpát-medence régiói 7. Dialóg-Campus. Pécs-Budapest. 2007. 76-149. old.
5. Rehák László (1988): Nemzet, nemzetiség, kisebbség Jugoszláviában. Gondolat. Budapest, 182. old.
6. Arday Lajos (1988): A jugoszláviai magyar nemzetiség helyzete (1981) In: Jelentések a határokon túli magyar kisebbségek helyzetéről (Csehszlovákia, Szovjetunió, Románia, Jugoszlávia). Medvetánc könyvek. Budapest, 265-304. old.
7. Kővágó László (1973): A jugoszláviai magyarság helyzete a felszabadulástól napjainkig. (kézirat). Budapest, 43-44 old.
8. Hornyák Árpád (2008): A Jugoszláviai különút kisebbségpolitikai következményei. Magyarok a horvát, szerb és szlovén tagköztársaságban. A vajdasági autonómia és a magyarok 1945-1989. In: Bárdi Nándor – Fedinec Csilla – Szarka László (szerk.) Kisebbségi magyar közösségek a 20. században. Gondolat Kiadó – MTA Kisebbségkutató Intézet Budapest, 250-255. old.
9. Mohos Mária (2008): A Rábától a Muráig. A magyar-szlovén határtérség történeti-földrajzi vizsgálata. Bibliotheca Slavica Savariensis X. Szombathely, 141 old.
10. Mohos Mária (2008): A Rábától a Muráig. A magyar-szlovén határtérség történeti-földrajzi vizsgálata. Bibliotheca Slavica Savariensis X. Szombathely, 141 old.

FELHASZNÁLT IRODALOM / REFERENCES

- Arday Lajos (1988): A jugoszláviai magyar nemzetiség helyzete (1981) In: Jelenések a határokon túli magyar kisebbségek helyzetéről (Csehszlovákia, Szovjetunió, Románia, Jugoszlávai). Medvetánc könyvek. Budapest, 265-304. old.
- Gulyás László (2005): Két régió – Felvidék és Vajdaság – sorsa az Osztrák-Magyar Monarchiától napjainkig. Hazai Térségfejlesztő Rt. Budapest.
- Gulyás László (2007): Vajdaság: Történeti áttekintés. In. Nagy Imre (szerk): Vajdaság. A Kárpát-medence régiói 7. Dialóg-Campus. Pécs-Budapest.
- Gulyás László (2009): Regionalizáció, regionalizmus és a nemzeti kérdés a Titó-i Jugoszláviában. Tér és Társadalom 2009/2. szám. 155-169. old.
- Gulyás László (2010): Regionalizáció, területi reformok és közigazgatási térfelosztás Közép-Európában. Második rész: Délszláv tanulságok Közép-Európai Közlemények 2010/1. szám (No8.) 108-116. old.
- Gulyás László (2019): A Tito-i Jugoszlávia és a Vajdaság 1945-1980. In. Gulyás László (szerk.): A Délvidék története 5. kötet. Titótól Milosevicig 1944-2000. Közép-Európai Monográfiák No25. Egyesület Közép-Európa Kutatására. Szeged. 27-50. old.
- Gyémánt Richárd – Drozdik Zsuzsa (2004): A horvátországi magyarság területi és társadalomstatisztikai sajátosságai. In: Területi Statisztika 4. szám, pp. 361-380.
- Hornyák Árpád (2008): A Jugoszláviai különút kisebbségpolitikai következményei. Magyarok a horvát, szerb és szlovén tagköztársaságban. A vajdasági autonómia és a magyarok 1945-1989. In: Bárdi Nándor – Fedinec Csilla – Szarka László (szerk.) Kisebbségi magyar közösségek a 20. században. Gondolat Kiadó – MTA Kisebbségkutató Intézet Budapest, 250-255. old.
- Kocsis Károly – Kocsisné Hodosi Eszter (1992): Magyarok a határainkon túl – a Kárpát-medencében. Tankönyvkiadó. Budapest, 179. old.
- Kövägő László (1973): A jugoszláviai magyarság helyzete a felszabadulástól napjainkig. (kézirat). Budapest, 43-44 old.
- Mohos Mária (2008): A Rábától a Muráig. A magyar-szlovén határtérség történeti-földrajzi vizsgálata. Bibliotheca Slavica Savariensis X. Szombathely, 141 old.
- Rehák László (1988): Nemzet, nemzetiség, kisebbség Jugoszláviában. Gondolat. Budapest, 182. old.

Dr. PELLEŠ Márton, PhD
tudományos segédmunkatárs
Pécsi Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Kar

assistant research fellow
University of Pécs Faculty of Business and Economics

email: pelles.marton@ktk.pte.hu

A FIUMEI TAKARÉKPÉNZTÁRAK MŰKÖDÉSE
1857–1918 KÖZÖTT¹

THE OPERATION OF THE FIUMEAN SAVING FUNDS
BETWEEN 1857 AND 1918

ABSTRACT

Changes in the financial life of Fiume are also a little-explored area within research on the economic history of Fiume. In the last years, many articles in Hungary and abroad analyzed the local sea navigation companies and factories business and with these relations, they spoke about the local financial culture, but no one tried to present this story from the viewpoint of the financial institutions. In the present study, I examine the operation of a type of local financial institution, savings banks, from their establishment until the end of the First World War. There were two such institutions in the port city: the Fiumean Municipal Savings Bank from 1857 and the Fiumean People's Savings Fund from 1873. In my study, I present the history of businesses, the composition of management, and business policy; and the main data that can be read from the compasses and the balance sheets of the savings banks based on my own archival research in Rijeka. I expect from my work that I can contribute to the exploration of the history of domestic savings banks in the age of dualism and shed light on which members of the local economic elite participated in these financial institutions and how the saving funds themselves operated alongside the Fiume banks.

Kulcsszavak: takarékpénztár, gazdaságtörténet, Fiume, üzleti elit.

Keynotes: saving fund, economic history, Fiume, business elite.

1. Bevezetés

A dualizmus kori Magyarország bankrendszerének története egy jól feldolgozott terület, mely magában foglalja a nagybankok és az aggregált pénzügyi élet leírását és elemzését is. Az első szintetizáló mű még a 19. században Vargha Gyula tollából származott (1896), melyet a háború után követett Szádeczky-Kardoss Tibornak (1928) a további éveket is feldolgozó munkája.² Ezeket az elmúlt évtizedekben követték olyan művek, melyekben a szerzők bizonyos bankok, pénzintézetek történetét, a bankrendszer regionális aspektusait, avagy a pénzügyi rendszer kialakulásának fázisait dolgozták föl.³ A fiumei illetőségű pénzügyi szektor történetéről több érintőleges, vagy nem a teljes időszakot leíró forrásunk is van. A korai szerzők között Császár Ferenc (1841) munkássága emelhető ki, aki kortársainak és nagy közgazdasági gondolkodó elődjeinek (Adam Smith, Friedrich List) elemzését adja, és gyakorlati szempontból érvel a számára friss alapítású Pesti Magyar Kereskedelmi Bank fiumei fióknyitása mellett.⁴ Az 1896-os millenniumi ünnepségek idején kiadott Borovszky – Sziklay szerkesztőpáros munkája felsorolta az addig alapított bankokat és takarékpénztárakat és utalt ezek alapvető működési körülményeire.⁵ A Pelles – Zsigmond (2018) szerzőpáros monográfiája csak érintőlegesen, a kereskedelmi tengerészet szemüvegén keresztül elemezte a fiumei bankok, azok között is főleg a Hitelbank helyi leányvállalatának történetét.⁶ Jelen tanulmányomban a felsorolt szerzők munkáit igyekszem meghaladni úgy, hogy elemzem a fiumei levéltári kutatásaim eredményeit és azokat összevetem a fellelhető statisztikai kiadványokkal. Minden intézmény kapcsán a következő kérdéseket fogom megvizsgálni: hogyan működött az adott intézmény; kik vettek részt a társaságok működésében és milyen pozíciókban; valamint kirajzolódnak-e különböző üzleti körök a takarékpénztárak tulajdonosainak, alkalmazottainak hálózatából?

2. Magyarország pénzügyi fejlődése a 19. században

A hazai pénzintézetrendszer fejlődése során szinte egyszerre jelent meg a takarékpénztár (Brassói Takarékpénztár – 1835; Pesti Hazai Első Takarékpénztár – 1839) és a bank (Pesti Magyar Kereskedelmi Bank – 1841), igaz, a két intézménytípus az első egy-két évtizedben még eltérő profillal rendelkezett. A korai takarékpénztárak általában filantróp elvek alapján jöttek létre részvénytársaságként, majd az 1860-as évekre működésükben a letéti bankokhoz váltak hasonlónak.⁷ A kiegyezés hozta szabadabb politikai és így

gazdasági légkör teremtette meg az alacsony kamat⁸ és a felfutó agrárkonjunktúra⁹ révén az 1867–72 közötti bankalapítási lázat, mely idején a takarékpénztáraktól a bankok vették át a stafétát, igaz ezek egy része a tőzsdeválság idején csődbe is jutott. Mindazonáltal a későbbi hazai nagybankok közül nem egy ekkor kezdte meg működését, hogy csak kettőt említsünk például a Magyar Általános Hitelbank (1867) és a Magyar Leszámitoló- és Pénzváltó Bank (1869).

A bankok fő profilját tekintve is történtek változások, hiszen ezek az intézmények fokozatosan vettek fel iparfinanszírozó, majd vállalatirányító szerepeket is.¹⁰ Míg a 19. század közepén leginkább a kereskedelem és ipar támogatására és a váltóleszámitolásra koncentráltak, addig az 1873-as válság után eltávolodtak a kockázatosabb rövidlejáratú váltóktól és az iparfinanszírozás más formái felé fordultak (például részvények birtoklása révén), illetve megjelent a folyószámlaüzlet kiterjedése is. Találó Kövér György megállapítása, miszerint a hazai bankok a „mindenes bankok” mintáját követték, amely azt takarja, hogy ezen pénzüzetek a tőküket szinte minden formában forgatták, egyaránt volt részvényportfóliójuk, folyószámla ügyleteik, illetve esetenként az általuk felügyelt iparvállalatok termékeit is ők értékesítették.¹¹ Tulajdonképpen így a 19. században a hitelszegény magánbankári ügyletektől eljutottunk egy hitelbőségben levő modern bankszektor kiépüléséhez.

Nyilvánvaló, hogy már a dualizmus idején is Budapest volt az ország gazdasági életének,¹² így a pénzüzeteknek is a központja ugyanakkor, ahogy az iparban és kereskedelemben úgy a pénzpiacok terén is fokozatosan felértékelődött Fiume szerepe. Ez a település, melyet Mária Terézia adományozott 1776-ban Magyarországnak, az egyetlen kikötővárosunk volt.¹³ Az 1868-as magyar-horvát kiegyezést követően a magyar állam és a helyi vállalkozók közösen fejlesztették a várost, annak szárazföldi (vasút) és tengeri infrastruktúráját (modern kikötő); illetve számos állami kedvezményrel és a hazai nagybankok közreműködése révén a leginnovatívabb ágazatokban alakultak meg gyárak, mint például a Kőolajfinomító Rt., a Fiumei Első Magyar Rizshántoló és Keményítőgyár Rt., a későbbi nevén Ganz-Danubius Hajógyár Rt., vagy éppen a Whitehead és Társa Torpedógyár. A nagyarányú gazdasági fejlődésnek pedig előfeltétele is volt a kikötő pénzügyi lehetőségeinek növekedése, illetve a megtérülő befektetések vonzották is az újabb tőkét a városba. Ugyanakkor a Fiumében megfigyelhető nemzetiségi ellentétek a századforduló után már élesen megjelentek a helyi vállalatok tulajdonosi és menedzseri szerkezetében is,¹⁴ ahogy a helyi politikai életben is, noha voltak kísérletek az egymással

szemben álló horvát, olasz, és magyar körök kibékítésére (például a Sirius szabadkőműves páholyban).¹⁵

3. A fiumei takarékpénztárak története

Császár Ferenc a fiumei kikötő fejlesztési lehetőségei kapcsán kitért a helyi pénzügyi élet megalapításának lehetőségeire is. Mint írja, ahhoz, hogy a fiumei gazdaság fellendülhessen „*még egyre van szükség – bankra! Bankra, (sic!) melly a gyümölcsözetlenül fekvő tőkétet forgásba hozza, a pénz kerin-gését könnyítse, s ez által az ipart és a kereskedést emelje és gyámolítsa!*”¹⁶ Ugyanakkor Császár rámutatott arra, hogy a kikötővárosnak nem szabad minden reményét a friss alapítású pesti bankba fektetnie, ugyanis ahogy a Banque de France bankjegyeit sem fogadják el Párizson kívül, úgy Fiume elszegényedését is hozhatja, hogy míg magát gazdagnak gondolhatja a bank által nyomott jegyek által, külföldön azt nem fogják elismerni, így a városi tőkések ércpénzeinek kiáramlása által épphogy elszegényedni fog a település iparban és kereskedelemben érdekelt rétege. Az 1840-es évek hazai pénzügyi intézményeinek fejlődését megakasztotta az 1848–49-es szabadságharc. Fiume esetében ez kettős hanyatlást okozott. Egyrészt a városra is kihatottak az országos folyamatok, az abszolutista berendezkedés politikájában a gazdasági élet is hanyatlásnak indult; másrészt mivel Fiumét fegyverrel szakította el Magyarországtól a horvát hadsereg 1848-ban, ezért a helyi főleg olaszajkú lakosság az erőszakos horvátosítás elszenvedése révén szintén nehezebben tudta gazdasági érdekeit érvényesíteni. A politikai légkör enyhülésének első jeleinél azonban a város a helyi patríciusok révén megalapította 1857-ben a „*Cassa comunale di risparmio di Fiume*”, azaz a Fiumei községi takarékpénztárat.¹⁷ Ezt követően a második fiumei takarékpénztárak összhangban a kiegyezés idején tapasztalható alapítási lázzal, annak tetőpontján 1873-ban kezdte meg működését Fiumei Néptakarékpénztár Rt. néven. A helyi pénzügyi szektoron belül a bankok is az 1870-es évektől alakultak meg a városban, ezek időrendben a következők voltak: Banca Fiumana 1870–1916; Osztrák-Magyar Bank fiókja 1872–1918; Fiumei Hitelbank Rt. 1887–1907 (utána a Magyar Általános Hitelbank fiókja); Fiumei Kereskedelmi Bank Rt. 1898–1918; Magyar Leszámítoló és Pénzváltóbank Fiumei fiókja 1898–1918; Banca Mobiliare S. A. 1899–1918; Banca Popolare Fiumana S. A. 1906–1918; Banca cooperativa di Fiume S. A. 1913–1918; Zadružna Banka d. d. 1916–1918; Banca e cassa di risparmio per littorale S. A. 1903–1918; Riečka podružnica hrvatske poljodjelske banke fiumei fiókja 1906–1918; Podružnica prve hrvatske štedionice na Rieci 1907–1918;¹⁸ Magyar Bank és Kereskedelmi Rt. fiumei fiókja 1910–1918.

3.1 A Fiumei községi takarékpénztár (1857–1916)

A takarékpénztár történetének első másfél évtizedéről keveset tudunk. Az első pénzügyi adatokat a Compassok szolgáltatják 1872-ben, ekkor a takarékpénztár 2 272 forint betéttel és 105 forint tartalékkal rendelkezett, előbbi 1873-ban már 100 000 forintot tett ki.¹⁹ A teljes mérlegre vonatkozó adatok az 1874; 1878–1881; 1889–1891; 1894–1916 közötti évekre állnak rendelkezésünkre. A takarékpénztár Fiumén belül a Via delle Pilén helyezkedett el (napjainkban Uljarska ulica) a Modello Palotában (1. kép), mely Fiume egyik legimpozánsabb építménye; később 1913-ban azonban sikerült egy épületet a Corson is szerezniük, mely Fiume főutcája volt.²⁰ A szervezeti hierarchiát tekintve kezdetben az igazgatóság felügyelte az intézmény működését élén a vezérigazgatóval; később 1894-től állami intézményről lévén szó egy kormánybiztos is bekerült a vállalat tisztségviselői közé, majd vélhetően a külső reprezentáció érdekében egy elnöke is lett a takarékpénztárnak.

1. kép: A Fiumei községi Takarékpénztár székhelye: a Modello Palota
Picture 1.: The main building of the Cassa comunale di risparmio di Fiume

Forrás: Dr. Pelles Tamás gyűjteményéből.

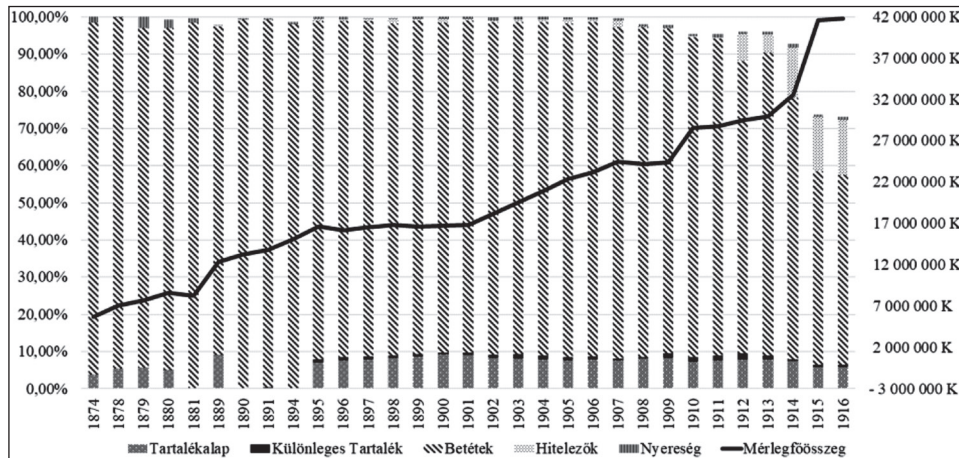
A következőkben vegyük végig kik mikor és milyen pozíciót töltöttek be az intézmény működésében. Kormánybiztos volt 1894–1896 között lilien-

bergi báró Abele Rezső; 1900–1907 között Dr. hatvani Gaál Tibor; 1908–1911 és 1914-ben Dunay László; 1912–1913 és 1915–1916 között pedig Dr. Rosenkart György. Mind a négyen tulajdonképpen a Fiumei Magyar Királyi Kormányzóság alkalmazottjai voltak különböző beosztásokban. A Takarékpénztár elnökei a következők voltak: Poschich András hajótulajdonos (1897–1899); tihováczi Luppis Ferenc Antal egy ősi fiumei nemesi család és így a helyi kereskedelem és tengerészet meghatározó alakja (1900–1909); Branchetta Antal (1910); Minach János szintén egy ősi fiumei kereskedődinasztia tagja (1911–1913); Dr. Grossich Antal fiumei orvos és feltaláló (1914); Celligoi Vince fiumei mérnök (1915) és Eidlitz Hugó, aki eredendően az Adria Magyar Királyi Tengerhajózási Rt. egyik vezetője is volt (1916). Már most láthatjuk, hogy a takarékpénztár felső vezetése vagy fontos helyi szakemberekből, vagy tehetős polgárokból, azonban minden esetben erősen olasz érzelműekből állt, közülük nem egy 1918-ban Fiume Olaszországhoz való csatolása mellett állt ki.²¹ Ezzel szemben a takarékpénztár vezérigazgatói posztját betöltő személyek mind fiumei illetőségű ősi családok leszármazottjai voltak, a helyi kereskedelem és ipar irányítói: például a Randich, a Mohovich, az Adamich, a Thierry, a Vranyczány, a Pajkurich vagy a Minach családok sarjai.²² Összességében tehát a Községi takarékpénztár egész fennállása alatt megőrizte az alapítás körüli tulajdonosi és vezetői körét, a városi előkelőségek és tőkések személyében, és míg a felsővezetés a helyi olasz érzelmű elit, úgy a középvezető réteg is inkább olasz és kis mértékben horvát érzelmű tagokból állt.²³

Most vegyük szemügyre az intézmény mérlegeiből elénk táruló folyamatokat. Ezt két ábrán fogom bemutatni (1. és 2. ábra), amelyeken a jobboldali tengely és a görbe az adott évben az intézmény mérlegfőösszegét mutatja, míg a baloldali tengelyen a százalékos értékű oszlopdiagramok a mérleg jobb- és baloldalának összetételét mutatják be csak azokra a tételekre koncentrálva, melyek jól nyomon követhetők voltak (ezért nem 100%-osak ezen értékek). Ez az elemzési módszer a jobb összehasonlíthatóság érdekében az egész tanulmányomban végig követhető lesz. A pénzügyi adatok áttekintésénél szem előtt kell tartanunk, hogy Magyarországon 1892-ben valutareform következett be, melynek részeként az addig használt ezüst alapú forintot és váltópénzét a krajcárt felváltotta az aranyalapú korona és váltópénze a fillér. Az átváltás évében 100 korona ugyan 42 forintot ért, ugyanakkor a pénzügyintézetek a század végéig fokozatosan tértek át az új valutára, így például a Fiumei községi takarékpénztár 1899-ben, amikor az átváltás már 100:50-hez értékben történt. Emiatt az ábrákon a mérlegfőösszeget a korábbi évekről is ezzel a váltással számoltam át koronára.²⁴

1. ábra: A Fiumei községi takarékpénztár mérlegének jobb oldala (források)

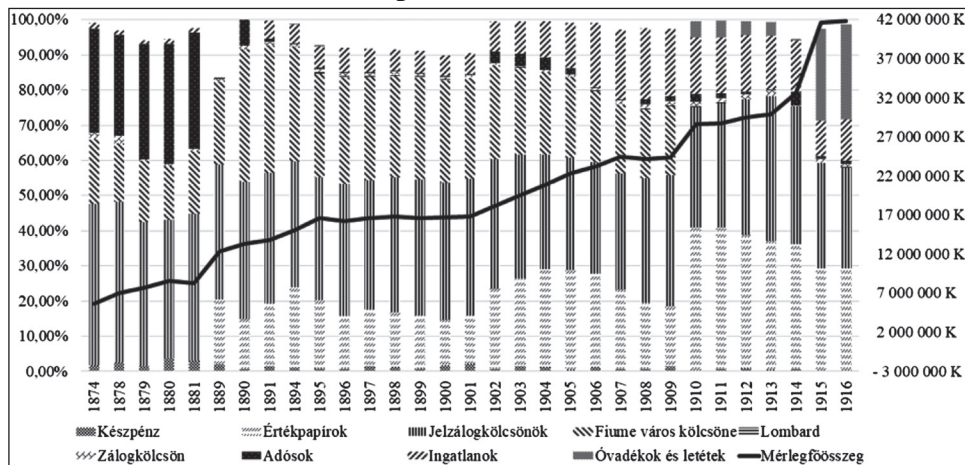
Figure 1: The right side of the balance sheet of the Cassa comunale di Risparmio di Fiume

Forrás: Saját szerkesztés a Compassok adatai alapján

2. ábra: A Fiumei községi takarékpénztár mérlegének bal oldala (eszközök)

Figure 2: The left side of the balance sheet of the Cassa comunale di Risparmio di Fiume

Forrás: Saját szerkesztés a Compassok adatai alapján

A takarékpénztár pénzügyi adatai lényegében az egész dualizmus időszakát lefedik 1872–1916 között. A mérlegfőösszeget tekintve szembevetendő, hogy folyamatosan emelkedni tudott az értéke a kezdeti 5,6 millió koronás értékről a második háborús évre már 42 millió korona értékére. Láthatjuk, hogy az intézmény forrásai között ezen növekmény elsősorban a betétek növekedésének volt köszönhető. A mérleg jobb oldalának átlagos összetétele ezen évtizedek alatt a következő volt: tartalékalap (6,48%), különleges tartalék (0,59%), betétek (87,17%), hitelezők (2,14%) és nyereség (0,78%). A hitelezők megjelenése tulajdonképpen visszautal a bevezetőben mondotakra, miszerint a 19. század végére eltűnt a lényegi különbség a bankok és a takarékpénztárak között a tevékenységük szempontjából. A fiumei intézménynél ez konkrétan 1891-ben kezdődött.

Lássuk most a mérleg bal oldalát, azaz azt, hogy milyen irányban forgatta vagyonát a takarékpénztár ugyancsak egész tevékenységi idejének átlagaiban: készpénz (1,22%), értékpapírok (19,99%), jelzálogkölsönök (37,04%), Fiume város kölcsöne (19,27%), lombard hitelek (0,17%), zálogkölsön (0,9%), adósok (6,25%), ingatlanok (9,06%), óvadékok és letétek (2,28%). Ami elsőre szembevetendő lehet, az Fiume város kölcsöne; az intézmény alapításánál fogva, alapszabályban rögzített feladata volt Fiume városának finanszírozása, ez volt az az alaptevékenység mely kiegészült a betétek gyűjtésével. Egy 1888-ból Abele Rezső kormánybiztostól származó irat bepillantást enged az intézmény pénzügyi tevékenységének lehetőségeibe és kötelezettségeibe: „[...] az alapszabály 23. § 9. pontja szól arról, hogy mi módon helyezendők el a kamatozás végett átvett betéti összegek és a takarékpénztárnak saját vagyona azaz a tartalékalap: 1. Kölcsönök ingatlan zálogra; 2. Ingatlanok megszerzése; 3. Lombard hitelek; Előlegek a fiumei városi kölcsön kötvényeire; 5. Fiume városának adandó előlegek oly közhasznú munkálatokra, melyek a magas kormány által (sic!) jóváhagyattak; 6. A tőzsdén jegyzett kamatozó kötvények és értékpapírok bevásárlására; 7. Fiume városa és egyéb a Monarchiában lévő községek által kibocsátott különféle kötvények megszerzése; 8. A zálogháznak adandó előlegek; 9. Váltóleszámitolás”.²⁵ Az alapszabályba foglalt üzletkörök jól tükröződnek az intézmény mérlegadataiban, ugyanis mint láthattuk a takarékpénztár vagyonát leginkább jelzálogkölsönök, értékpapírok, ingatlanok és Fiume városának finanszírozása terén kamatoztatta.

A Fiumei községi takarékpénztár az első világháborús összeomlásig és Fiume elvesztéséig bizonyíthatóan működött. Az újjáalakulás az 1920-as években történt olasz színekben, amely intézmény 1945 után Riječka Štedi-

onica néven egészen 1959-ig működött, amikor a Jugoszláv Nemzeti Bank zágrábi központja felvásárolta.²⁶

3.2. A Fiumei Néptakarékpénztár Rt. (1873–1910)

A Fiumei Néptakarékpénztár Rt. 1873-ban alakult meg Fiumében, székhelye a Via Clotilde inferiore utcában volt (napjainkban ulica Dolac 9.) de később egy másik épületet is berendeztek a Baross farakodó kikötőben (2. kép). A társaság az alapszabály szerint azzal a céllal jött létre, hogy az alapításkor letett tőkét minél gyümölcsözőbb módon kezelje.²⁷ Az alaptőke 200 000 forint volt, melyet 2000 darab 100 forintos részvény testesített meg. Szervezeti struktúrája tekintettel arra, hogy magánintézményként jött létre hasonlított az 1857-es alapítású másik fiumei takarékpénztárhoz az állami biztos nélkül így állt egy elnökből, egy alelnökből és egy igazgatóságból. Ha áttekintjük az adatok tükrében ezen tisztviselőket, akkor érthetővé válik az alapszabálynak azon kitétele, mely szerint e Néptakarékpénztár a fiumei és zágrábi pénzügyi életben kíván működni, illetve annak okát is megérthetjük, miért volt kezdetben egy olasz-horvát keverékneve a vállalatnak: Cassa di risparmio popolare Pučka Štedionica.

2. kép: A Fiumei Néptakarékpénztár székhelye és új épülete Picture 2.: The main and new building of the Pučka Štedionica

Forrás: Pustišek 2011:26; Pelles Márton gyűjteménye.

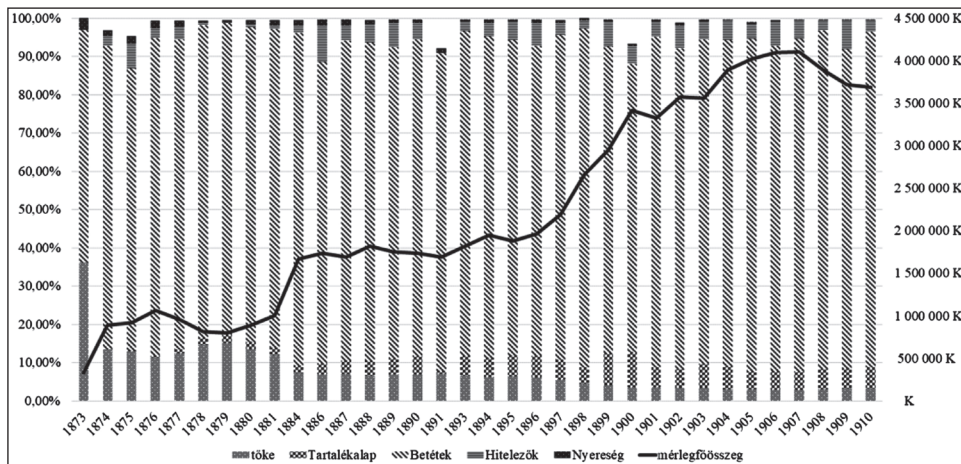
Az ok egyszerű: ennek a társaságnak a vezetőségét, és nyilván a részvényesi háttérét is a fiumei horvátok adták. A társaság elnökei a következők voltak: báró Vranyczány György 1873–1893; Rack Péter 1894–1897; Dankl Zsigmond 1898–1910. Az alelnökök a következők voltak: Burgstaller Pál 1873–1876; Verzenassi József 1880–1884; báró Vranyczány Simon 1887–1893; Dankl Zsigmond 1894–1897; Copaitich Zsigmond

1898–1910.²⁸ Közülük a Vranyczányiak Dankl és Copaitich biztosan tudjuk, hogy céljuk volt a horvátság nemzetiségi reprezentációjának kivívása a fiumei ipari, kereskedelmi és pénzügyi életben.²⁹ A horvát származású személyek száma talán az igazgatóságban volt a legszembetűnőbb. A társaság fennállása alatt a következő személyek töltötték be itt pozíciót: Blühweiss A., Lukichich J., Wassich Albert, Chierigo J., Dall’Asta Stanislaus, Pollich A., Mohovich Emőd, Jellouscheg Ferenc, Clescovich L., ifj. Minach János, Baccich Henrik, Meynier Károly, Thierry Henrik, Gariard Szaniszló, Bacic Josef, Crnadak Milivoj, Pucek Mirko, akiknek döntő többsége magát horvátnak vallotta. A takarékpénztár horvát identitását az is jól mutatja, hogy a Néptakarékpenztár 1911-ben megszüntette az önálló tevékenységet és beolvadt a zágrábi Első Horvát Takarékpénztárba.³⁰ A továbbiakban vessünk egy pillantást a pénzügyi mérlegeinek összetételére az előzőekben megismert módszert szerint:

A 3. és 4. ábrán láthatjuk, hogy a Néptakarékpenztár a régebbi fiumei takarékhhoz képest szerényebb, de hasonlóan stabil üzletmenetet folytatott. A mérleg jobb és bal oldalán az egyes tételek az alábbi átlagokat tették ki: tőke 7,79%, tartalékalap 3,89%, betétek 82,55%, hitelezők 3,76%, nyereség 0,97%; készpénz 3,03%, értékpapírok 21,76%, váltók 17,29%, jelzálogkölcson 16,43%, lombard hitelek 1,18%, adósok 22,54%, ingatlanok 13,24%. Láthatjuk, hogy ez az intézmény is takarékpénztárhoz híven főleg a betétei pénzt forgatta, még hozzá kiegyensúlyozottan az értékpapírok, váltók, jelzálogok és adósok révén. Arról nincs adatunk, hogy a néptakarékpenztár pontosan milyen értékpapírokat forgatott, de a vezetőségének és a Magyar–Horvát Szabadhajózási Rt. összetételének nagyfokú egyezősége arra enged következtetni, hogy a társaság vélhetően a finanszírozás terén is a horvát jelleg erősítésén dolgozott.³¹ Ezt a tényt erősíti az is, hogy az említett hajózási vállalat, melyről tudott, hogy alapszabálya szerint is a horvát érdekeket kívánta képviselni a világ tengerein, részvényeit a Néptakarékpenztár és a Fiumei Bank révén bocsátotta ki.³²

3. ábra: A Fiumei Néptakarékpénztár mérlegének jobb oldala (források)

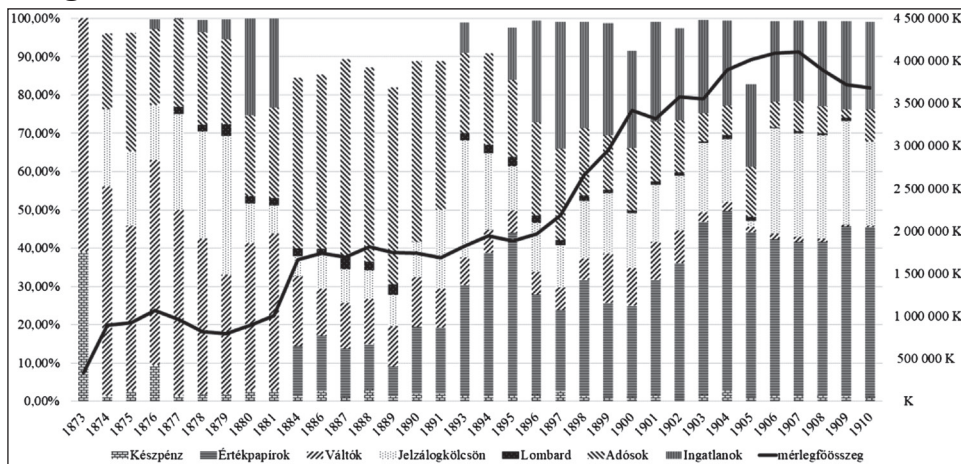
Figure 3: The right side of the balance sheet of the Pučka Štedionica

Forrás: Saját szerkesztés a Compassok adatai és a Dar. PO–1. 52–1878–280 alapján

4. ábra: A Fiumei Néptakarékpénztár mérlegének bal oldala (eszközök)

Figure 4: The left side of the balance sheet of the Pučka Štedionica

Forrás: Saját szerkesztés a Compassok adatai és a Dar. PO–1. 52–1878–280 alapján.

4. Összegzés

A vizsgált időszakban takarékpénztárként Fiumében a pénzügyintézetek között a Községi tkp. (1857–1916) és a Nép tkp. (1873–1910) működött. A korábbi alapítású Községi nagyobb tőkeerővel, több befektetéssel rendelkezett és alapvető feladatán, Fiume városának finanszírozásán túl a helyi olaszajkú lakosság részére nyújtott szolgáltatásokat. Vezetőségének összetétele is főleg a fiumán és kisebb mértékben, a középvezetői rétegben a horvát nyelvű lakosság köréből került ki. A Néptakarékpénztár, alapításától kezdve inkább a horvátajkú lakosság pénzügyeinek kezelésére és vállalkozásainak finanszírozására jött létre, ez pedig vezetésében is visszatükröződött. Legfontosabb működő tőkeberuházása a Magyar-Horvát Szabadhajózási Részvénytársaság alapítása volt, melyben a finanszírozás mellett a vezetőségi szinten is jelen volt.

JEGYZETEK / NOTES

1. A kutatást az Innovációs és Technológiai Minisztérium Felsőoktatási Intézményi Kiválósági Programja finanszírozta, a Pécsi Tudományegyetem 4. – A hazai vállalatok szerepének növelése a nemzet újraiparosításában – tématerületi programja keretében.
2. Vargha 1896; Szádeczky-Kardoss 1928.
3. A teljesség igénye nélkül: Kövér 1986; 2002; 2005; Tomka 1990; Gál 2010; 2018; Tallós 1995; Halász 2019.
4. Császár 1841.
5. Borovszky – Sziklay szerk. 1896.
6. Pelles – Zsigmond 2018.
7. Szádeczky–Kardoss 1928; Gál 2018:183–184.
8. Szádeczky-Kardoss 1928:11.
9. Kövér 1982; Kaposi 2002.
10. Katus 1978; Pogány 1989.
11. Kövér 2002:311–312.
12. Gulyás László (2009): Regionális folyamatok a 19. században. In. Gulyás László szerk.(2009): A modern magyar gazdaság története. Széchenyitől a Széchenyi-tervig. JATE Press-Szegedi Egyetemi Kiadó. Szeged. 93-95. old.
13. Pelles 2016.
14. Pelles – Zsigmond 2018.
15. Pelles 2017; 2018.
16. Császár 1841:58–61.
17. Borovszky – Sziklay 1896:259.
18. Ez ugyan egy takarékszövetkezet volt, azonban működéséről nem maradtak fenn adatok, így tárgyalásától eltekintünk.
19. Compassok 1872–1922.
20. Pustišek 2014:69.
21. Ordasi szerk. 2019
22. Compassok.
23. Azt, hogy egyes személyek éppen olasz, vagy horvátérműek-e, azon korábbi saját illetve kutatótársaim munkáira alapozom, melyekben ezen személyek kapcsán kirajzolódott, hogy bizonyos etnikai kérdésekben melyik fél oldalára álltak, illetve ha valaki csak olyan cégekben működött közre, melyek nevében benne volt az olasz vagy épp horvát jelző azt is erős iránymutatás-

nak vélem, nem utolsó sorban neveik írásmódja, és a Trianon utáni politikai nézeteik is befolyásolják ebbéli megállapításaimat.

24. 1892. évi XVII. tc. és XIX. tc.
25. DAR. JU–5. Eln. 12–1888–98.
26. DAR 667.
27. DAR. JU–5. Eln. 90–1874–262.
28. Compassok.
29. Pelles–Zsigmond 2018:161
30. Compass 1912:585.
31. Pelles 2018.
32. DAR. 700.

FELHASZNÁLT IRODALOM / REFERENCES

- Borovszky Samu – Sziklay János (szerk.) (1896): Magyarország Vármegyéi és Városai. Fiume és a magyar-horvát tengerpart. Apollo Irodalmi és Nyomdai Rt. kiadása. Budapest.
- Compass (1872–1922): A Mihók-féle- és a Nagy Magyar Compassok 1872 és 1922 között: <https://adtpus.arcanum.hu/hu/collection/MagyarCompass/>
- Császár Ferenc (1841): A fiumei kikötő. Pest. Eggenberger J. és fia könyvárusi bizomány.
- Državni Arhiv u Rijeci – Rijekai (Fiumei) Állami Levéltár.
- DAR. JU-5.: DAR–7. Kraljevski gubernij za Rijeku i Ugarsko-hrvatsko primorje 1870.–1918. – A Fiumei és magyar-horvát tengerparti királyi kormányzó iratai 1870–1918.
- DAR. 667: Riječka Štedionica. – A Fiumei községi takarékpénztár iratai 1859–1959.
- DAR–179. PO–1: Camera di Commercio e d’Industria Fiume (1851–1923) – A Fiumei Kereskedelmi- és Iparkamara iratai (1851–1923).
- DAR. 700. Ugarsko-Hrvatsko dioničarsko društvo za slobodnu plovidbu (1899–1922). A Magyar–Horvát Szabadhajózási Rt. (1899–1922) iratai.
- Gál Zoltán (2010): Nemzeti pénzügyi központ nemzetközi ambíciókkal: Budapest pénzügyi szerepköre a 19–20. század fordulóján. In: Barta Gy. – Keresztély K. – Sipos A. (szerk.): A világváros Budapest a két századfordulón. Napvilág Kiadó. Budapest. 87–118. old.

- Gál Zoltán (2018): A magyar bankrendszer modernizációja és az egységes nemzetgazdaság kialakítása a századfordulón. In: Csibi Norbert – Schwarczwölder Ádám (szerk.): *Modernizáció és nemzetállam-építés: Haza és/vagy haladás dilemmája a dualizmus kori Magyarországon*. Kronosz Kiadó. Pécs. 181–211. old.
- Gulyás László (2009): Regionális folyamatok a 19. században. In: Gulyás László szerk. (2009): *A modern magyar gazdaság története. Széchenyitől a Széchenyitervig*. JATE Press-Szegedi Egyetemi Kiadó. Szeged. 93-95. old.
- Halász Imre (2019): A polgári kori pénzügyi hálózat kialakulása a Délnyugat-Dunántúlon Baranya, Somogy, Tolna, Zala megyék. *Közép-Európai Közlemények*, 12(2.), 83–101. old.
- Kaposi Zoltán (2002). *Magyarország gazdaságtörténete 1700–2000*. Dialóg Campus Kiadó. Budapest-Pécs.
- Katus László (1978): *Magyarország gazdasági fejlődése (1890–1913)*. In: *Magyarország története, 1890–1918*. 7/1. Főszerk. Hanák Péter. Budapest. 1978.
- Kövér György (1982). *Iparosodás agrárországban*. Gondolat.
- Kövér György (1986): Az Osztrák-Magyar Monarchia bankrendszerének fejlődése. *Közgazdasági Szemle* 33, 3. 312–324. old.
- Kövér György (2002): *A felhalmozás íve: Társadalom- és gazdaságtörténeti tanulmányok*. Új Mandátum Kiadó. Budapest.
- Kövér György (2005): Bankárok és bürokraták. A Magyar Általános Hitelbank igazgatósági tanácsa és igazgatósága (1876–1905). *AETAS* 20. évf. 2005. 1–2. szám. 93–114. o.
- Ordasi Ágnes (szerk.) (2019): *Egan Lajos naplója – Impériumváltások Fiumében a kormányzóhelyettes szemével (1918–1920)*. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet. Budapest.
- Pelles Márton (2016): Az Adria Magyar Királyi Tengerhajózási Rt. szerepe Fiume hajó- és áruforgalmában (1874–1914). In: *Közgazdasági Szemle*, LXIII. évf. 2016 február 188–208. o.
- Pelles Márton (2017): A fiumei autonómiatörekvések gazdasági vetülete a múlt századelőn – az Indeficienter Gőzös hajó- és áruforgalma 1901–1914 között. *Köztes-Európa Társadalomtudományi folyóirat*. 21. 47–54. old.
- Pelles Márton (2018): A Magyar–Horvát Szabadhajózási Rt. története és tengeri áruforgalma 1900–1914 között. *Közép-Európai Közlemények*. 11/1. 154–162. old.
- Pelles Márton – Zsigmond Gábor (2018): *A fiumei magyar kereskedelmi tengerészeti története (1868–1918) – The Hungarian maritime trade history of Fiume (1868–1918)*. Pro Pannonia Kiadói Alapítvány. Pécs.

- Pogány Ágnes (1989): From the Cradle to the Grave? Banking and Industry in Budapest in the 1910s and 1920s. *Journal of European Economic History*, 18(3), 529.
- Pustišek, Deborah (2014): Giovanni Rubinich. Rijeka, Muzej Grada Rijeke.
- Szádeczky-Kardoss Tibor (1928): A magyarországi pénzüintézetek fejlődése. Közgazdasági Könyvtár. Budapest.
- Tallós György (1995): A Magyar Általános Hitelbank (1867–1948). Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- Tomka, Béla (1990). Bankuralom, bankérdekeltség, bankellenőrzés: A magyarországi pénzüintézetek ipari kapcsolatai a századfordulón, 1895-1913. *Történelmi Szemle*, 37(2), 171-207. old.
- Vargha Gyula (1896): A magyar hitelügy és hitelintézetek története. Az ezredévi országos kiállítás pénz- és hitelügyi bizottságának megbízásából készült munka. Budapest.

SZABÓ Máté

PhD-hallgató

**Pécsi Tudományegyetem, Közgazdaságtudományi Kar,
Regionális Politika és Gazdaságtan Doktori Iskola, Pécs**

PhD-student

**University of Pécs, Faculty of Business and Economics,
Doctoral School of Regional Politics and Economics
Pécs, Hungary**

email: porgolin@gmail.com

**„CHICAGÓNAK INDULT, BARCS LETT BELŐLE...”
BARCS GAZDASÁGI FEJLŐDÉSE A DUALIZMUS
KORSZAKÁBAN**

*„CHICAGO STARTED BARCS CAME OF IT...”
DEVELOPEMENT OF THE ECONOMY OF BARCS IN THE
ERA OF DUALISM*

ABSTRACT

At the very beginning of my essay I point out that what kind of natural and economical conditions Barcs have had in the 19th centuries. This is important because I had to place Barcs into this medium, which in the beginning of the 19th was a simple manorial village situated in the flood plain of the Drava. The Drava river had a great impact on the improvement of the village. This little manorial village by the end of the century became one of the determinative villages in the region of southern Transdanubia. I show why was the location of the village so important at that time. As a vehicular interchange and with its warehouse capacity by the beginning of the 19th century it was significant too. There were five railway lines that are met in Barcs in the beginning of the 20th century. So it was a significant vehicular intersection at that time. Furthermore after Kaposvár it was the second biggest industrial centre of the county. By this time it was famous about its wood and mill industries across Europe. Moreover it had a regional

centre role at different types of food industries. I introduce to what kind of economical processies and infrastructural investments helped the large economical developement of the village. At the end of my essay I want to show the series of events which crash this tremendous economical and social change in barcs after the I. World War.

Kulcsszavak: uradalmi település, Dráva folyó, ipari központ, faipar, infrastruktúra

Keynotes: manorial village, Dráva river, industrial centre, wood industry, infrastructure

1. Bevezetés

Az 1848. évi polgári forradalomig a Széchényi család által birtokolt csokonyai uradalom része volt Barcs település. A Széchényi család történetének fontos eseménye volt az 1814. évi birtokosztály, ami után Széchényi Ferenc három fia, Lajos, Pál és István átvehette örökségét, és még annak életében megkezdhette a birtokokon az önálló gazdálkodást. Az apa rendkívüli gondossággal ügyelt arra, hogy javaiból fiai teljesen azonos értékben részesedjenek, ezért uradalmainak tisztviselői által a legaprólékosabban összeíratta és annak alapján felbecsültette minden birtokát.¹ Az uradalom 1833-ig Széchényi Istváné volt, aki akkor eladta testvéreinek, Lajosnak és Pálnak. A csokonyai uradalom hatalmas kiterjedésű, mintegy 62.000 magyar holdat kitevő latifundium volt, amelyhez két mezőváros, több falu és puszta tartozott. A mezővárosok egyike volt Barcs település, amely régi átkelő volt a Dráván a szlavóniai területek felé, a földesúr révátkelőt üzemeltetett, amihez vámszedési jog is társult. A faluhoz a 19. század közepén mintegy 5000 magyar hold tartozott, lakossága kb. 1700 fő volt, alapvetően magyar és német katolikusok lakták a települést. A korabeli leírások szerint jónéhány vízimalom is működött a Dráván. Barcs a fent jelzett paramétereivel meghaladta a Somogy megyében megszokott települések méretét, ám nem sok minden utalt még arra a változásra, amely a 19. század közepétől megindult. Tanulmányunkban azt követjük végig, hogy a dualizmus idején hogyan vált Barcs Somogy megye második legnagyobb településévé, s milyen okai voltak annak a hihetetlen gyorsaságú átalakulási folyamatnak, amelyről joggal gondolták a kortársak, hogy külföldön is alig vannak rá hasonló példák.

2. Barcs a 19. század közepén: adottságok, lehetőségek

Barcs lakosságának mindenkori léte jelentősen ki volt téve a környezeti adó természeti adottságoknak. Ezek közül a meghatározó egyértelműen a Dráva folyó volt. Rummy György Károly 1812-es munkájában megemlíti, hogy a legnagyobb folyója a megyének a Dráva, amely Tirolból veszi eredetét, s Karintián és Stájerországon áthaladva Magyarország három vármegyéjét, Zalát, Somogyot és Baranyát választja el Horvátországtól és Szlavóniától. Ez a folyó ezen Somogy vármegye határán mindenütt homokos területeken folyik keresztül, s így szilárdsággal nem rendelkező partok által öveztetvén, igen nagy sebességgel rohan. Ebből származik részint kanyargós folyása, részint partjainak gyengesége és leomlása, végül pedig a kanyarok következtében lelassult, és megemelkedett víz által a szomszédos földterületeken okozó áradást.² A Dráva kanyargós, szerteszt ágazó medrét gyorsan változtatta, főágai mellett számtalan kisebb-nagyobb ágat alakított ki, köztük jelentős méretű szigeteket is. Ilyen volt például a sokáig vitás pontnak számító Répás-kerület hovatarozása Horvátország és Magyarország között. A Drávanak elég nagy az esése, durva kavicsot mozgat, amiért zátonyos, elfajult medre van, gyors változásokkal, mutatva, hogy éppen feltöltő munkát végez. A 10-15 km széles ártere tele van holtmedrekkel, vizenyős láposokkal, mert a folyó közvetlen medre mellett gyorsabban tölti fel árterét, mint távolabb tőle.³ A Dráva mellett hatalmas galériaerdők feküdtek, amelyek a legjobb minőségű faanyagot tudták biztosítani, ugyanakkor sokoldalú erdőélésre is lehetőséget adtak a folyó menti társadalmaknak.

Rummy leírását a korabeli megyei térképek is megerősítik. Pár évtizeddel később Fényes Elek a Drávát úgy jellemezte, hogy a „...folyása felette sebes, áradásaival sok kárt okoz. Fövényéből aranyat mosnak, halakban bősége van és malmai híres lisztet őrölnek. Partjait híres bikkesek és tölgyes erdők kísérik”.⁴ A vármegye nagy ismerője, Csorba József a 19. század közepén megjegyezte, hogy „a Dráván keresztül ember emlékezetétől fogva voltak, s vannak hajóval s egy pár helyen híddal is közlekedések: így Sztáránál, Dráva Sz.-Mártonnál, Bartsnál Szlavónia Veröcze megyéjébe át: Heresznyénél a varasdi ezred földjére, Dörnyéről – hol még én is igen szép fa-hidra emlékezem –, úgy Légrádnál horváth országba van kompon biztos közlekedés is.”⁵

A Dráván kívül a Rinya patak is alapvetően befolyásolta a település működését. A Rinya három ágból táplálkozván Barcs mellett ömlik a Drávába, a település nyugati határát alkotva. Tavaszi és őszi kiöntéseivel komoly

veszélyt jelentett a barcsiak mezőgazdasági termelésére. Az uradalmi szabályozás erre a patakra is kiterjedt, végül is teljes egészében 1867-ben fejezték be a szabályozási munkálatokat. Mivel a patak a mai vasútállomás helyén torkolt a Drávába, az épület megépítése csak a szabályozás után volt lehetséges. A torkolat környéke és a patak medre mocsaras, iszapos volt. A patakot új mederbe terelték, a területet feltöltötték. (Az így kapott területen épült fel később a vasútállomás 1868-ban, továbbá ide helyeződött át Barcs központi területe is.)⁶

A 18. század vége óta a Dráva menti térség népessége az átlagosnál gyorsabban növekedett. Jól látszik ez Barcs esetében is. A II. József féle népszámlálás szerint Barcson még csak 355-en laktak, ezzel szemben az 1828-as adatok szerint már 1323-an, a század közepén pedig már 1686-an éltek a településen.⁷ Az emelkedés elsődlegesen arra vezethető vissza, hogy e térségben sokáig igen sok olyan szabad föld volt, amelynek megmunkálására nem volt munkáskéz, tehát érdemes volt munkaerőt telepíteni, bárhonnan is jött. Ez azt jelenti, hogy a telepítések nem álltak meg a 18. században, még a 19. század első felében számos jövevény érkezett Barcsra vagy környékére. A Széchenyieknek nagy szerepe volt a betelepítésekben. Elősegítette ezt a folyamatot, hogy a csokonyai uradalomban több részén a talajadottságok nagyon jók voltak a dohánytermelésre. Barcstól nem messze van a Somogy megyei dohánytermelés régi központja, a szintén a csokonyai uradalomhoz tartozó Szulok település. A dohánytermeléshez elsődlegesen németajkúakra volt szükség. Tegyük hozzá, nemcsak a Széchenyi-birtokokra, hanem mellette a Czinderyek németladi településére is nagyon sok dohánykertészt hoztak Tolna megyéből.⁸

A növénytermesztés terén más újdonságok is voltak a 19. század első felében. A korábbi kétnyomásos határhasználatot az 1828. évi adatok szerint felváltotta a háromnyomásos szántóföldi termelés.⁹ Újdonság volt az is, hogy a majorsági és a lakossági termelésben megjelent a kukorica, amellyel az állati takarmányozás lehetősége nőtt meg, nem is beszélve a lakossági táplálkozásban oly fontos burgonyáról, amelynek vetésére vonatkozóan szintén maradtak adatok. A háromnyomású rendszer és az új növények meghonosítása révén nőtt a termőterület, javult a termelékenység. Mindez persze egy hosszú történeti folyamat eredménye volt: a mezőgazdaságban az új nem hirtelen lép fel, és nem szorítja ki egyszerre a régit. A földesúri majorságban továbbra is felhasználták a robotot, a földesúri bevételekben fontosak maradtak a hagyományos adók stb. Kétségtelen azonban, hogy a lényegi változások először mindig az uradalmi gazdálkodásban jelennek meg.

Az állattartás alapját a barcsi határ nagy erdei és legelői adták meg. A telki állományhoz tartozó réteknek ugyanis csak 1/3-át használhatták, a többi inkább sást, mint szénát adott.¹⁰ A közös legelőt pedig sokszor elborította az áradás. Néha évente – mint 1825-ben – négyszer is.¹¹ Ezért volt az erdei legelőkre mind a földesúrnak, mind a jobbágyoknak rendkívül nagy szüksége. A Dráva mente mindig is híres volt sertésenyésztéséről: a 19. századi első felében hatalmas kondákban hajtották föl a sertéseket a nagyobb országos vásárokra, főleg a kanizsai piacra.¹² A marha- és a sertés-tartásban a ridegtartás túlsúlya figyelhető meg, bár tudunk arról is, hogy a Széchényiek csokonyai uradalmában több majorságban is foglalkoztak svájci típusú tehenészettel is. Az istállózó állattartás majd csak a 19. század utolsó évtizedeiben fog általánossá válni.

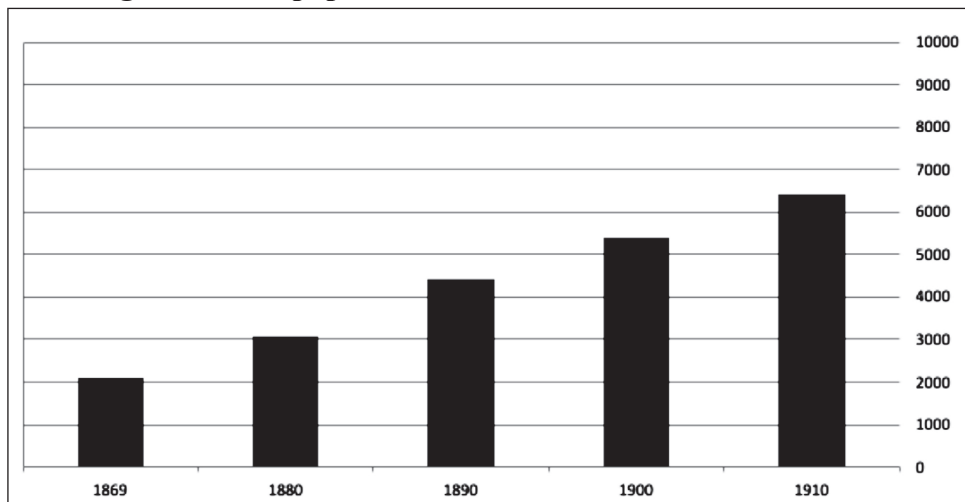
Barcs mezőváros vásártartási joggal rendelkezett. Állatvásárai forgalma és piaci elszívó ereje – egye adatok szerint – a 19. század elején már olyan nagy volt, hogy az uradalmi központ vására szinte elnéptelenedett. Elfogadhatóak voltak a település életét meghatározó az infrastrukturális adottságok. A déli postaút a Dráva mentén haladt, vagyis Barcs elérhetősége, majd pedig a Dráván való átkelés lehetősége hatalmas potenciál volt. A postaút Baranya vármegye szélétől a Somogy megyei Szigetváron, Istvándin, Komlósdon, Babócsán, Berzencén és Iharosberényen keresztül Nagykanizsára vezetett.¹³ Ezek a települések a gazdasági fejlődésüket részben annak is köszönhették, hogy ki tudták használni a posta- és kereskedelmi útvonal előnyeit. Tegyük hozzá, hogy a század közepén a régió és egyben a megye egyik legfejlettebb települése még Szigetvár volt, ahol ekkor már évenként hat vásárt tartottak, hetenként pedig kedden és pénteken hetivásárt is. Szigetvár piacközponti szerepe vitathatatlan volt, nemcsak az átmenő kereskedelem adta előnyöket tudta kihasználni, de a környező településekre is vonzást gyakorolt.¹⁴ A lehetőség még akkor is fontos, ha tudjuk, hogy ebben az időszakban a megyei úthálózat minőségében elég gyenge volt. Az országutakat nyolc ölnyi, a kevésbé jelentős utakat pedig hat ölnyi szélességre kellett megépíteni, de általános követelményként szerepelt az is, hogy ahol csak lehetett minél egyenebbre kellett kialakítani. Ez utóbbi kérdésben az uradalmak érdekei nem egy esetben összeütköztek a megyei és országos szintű elképzelésekkel. Az útépítéshez és a javításhoz szükséges kézi és szekeres munkaerőt a helységek lélekszámuknak megfelelően szolgáltatták. A javítás kötelezettsége az olyan állami, illetve a törvényhatósági utakra vonatkozott csupán, amelyeket postaútként, illetőleg országútként jelöltek. A mai napig szinte teljesen hosszában járható a régi postaút.

3. Népeség és társadalom a 19. század második felében

Az 1848. évi törvények következtében az uradalom és a mezőváros közötti kapcsolat az abszolutizmus éveiben alapvetően megváltozott. A Széchenyi uradalom gazdasági helyzete az új törvényeknek megfelelően átalakult. A majorság termelési költségei megnöttek, mert elvesztette a robotot, a kilencedet, s az uraságnak még adót is kellett fizetnie. Helyzetét még nehezítette az 1851-ben életbe léptetett állami dohánymonopólium. Mindennek következtében az uradalom bevételei csökkentek. A domínium irányítói világosan látták, hogy munkabér és technikai felszerelés nem áll elegendő rendelkezésére, így igyekeznie kell a földterületet optimálisabban kihasználni. Ráadásul rendezni kellett a korábbi közös haszonvételű földek hovatartozásának kérdését is. Mind a nagybirtokos, mind a lakosság abban volt érdekelt, hogy minél nagyobb részt hasítson ki az erdőkből és a legelőkből.

A 19. század második felében a történeti Magyarország népessége gyorsan növekedett. Világosan látszik ez Barcs lakossága esetében is. Barcs az 1857. évi népszámlálás adatai szerint 1708 fővel bírt.¹⁵

1. ábra: Barcs népességének alakulása 1869 és 1910 között
Figure 1.: The population of Barcs between 1869 and 1910

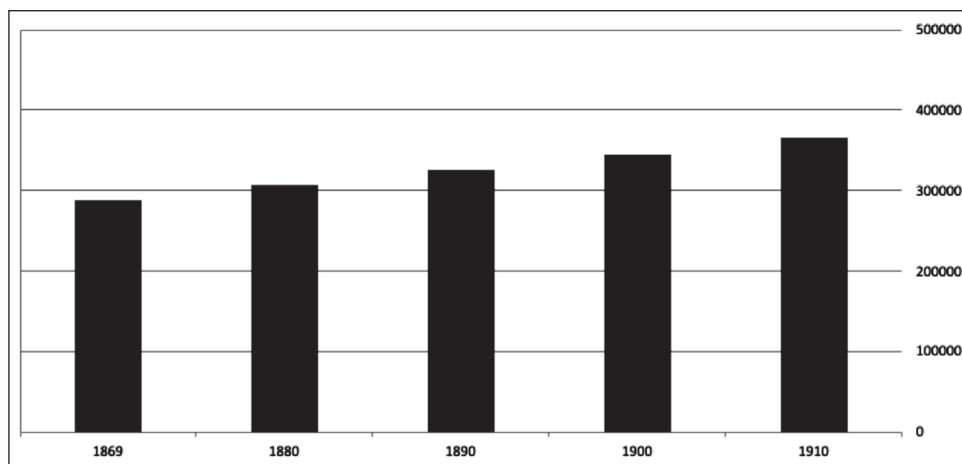
Forrás: Népszámlálás 1870, 1880, 1890, 1900, 1910 alapján.

Látható, hogy a növekedés igen jelentős mértékű volt, messze felülmúlva a vármegye avagy az egész országra jellemző mutatókat. 1870-ben már 2111

lakost tartottak nyilván. Az 1880-as népszámláláskor már 3080, 1890-ben 4427-re nőtt, 1900-ban 5388, míg a háború előtti utolsó, 1910. évi népszámlálás 6415 lakost tüntet fel. Egészében véve 1857–1910 között a település lakossága 4707 fővel nőtt. Az egyértelmű, hogy ilyen rövid időszak alatt ekkora méretű növekedés csakis jelentős számú betelepülő lakossal érhető el, a természetes szaporulat révén ennek a növekedésnek csak egyharmada következett volna be. A népességszám természetesen tartalmazza a település külterületeinek adatait is. Az 1910-es statisztikában kettő lakott pusztát említenek: Nagyerdő-pusztán 185-en, míg Sáncz-pusztán 171-en éltek. A barcsi népességnövekedés jóval meghaladta a térség mezővárosaiban végbement szaporodást. Jól mutatja ezt, hogy az 1910. évi népszámlálás szerint Csurgón 4593, Marcaliban 4558, Nagyatádon 3753, Szigetváron pedig 6153 fő élt.

**2. ábra: Somogy vármegye népességének alakulása
1869 és 1910 között**

**Figure 2.: The population of Somogy county between
1869 and 1910**

Forrás: Népszámlálás 1870, 1880, 1890, 1900, 1910 alapján.

Érdeemes Barcs népességváltozását más szempontból is megnézni. Ha Somogy vármegye lakosságának változásait vizsgáljuk, akkor azt látjuk, hogy 1869-1910 között a megyében jóval kisebb növekedés zajlott le. Somogy megye lakossága 1869-ben 287 555, míg 1910-ben 364 799 volt, vagyis a megye lakossága 77 240 lakossal növekedett. Barcs esetében az éves növekedési ütem 2,75%, míg a megyénél mindössze 0,58%.

Nézzük meg, milyen volt a település foglalkozási szerkezete, s látható-e valami különlegesség Barcs társadalmi rendszerében. A Soproni Kereskedelmi és Iparkamara 1876-ban összeírta a felügyelete alá tartozó kilenc megye összes településén az iparral és kereskedelemmel foglalkozókat. Barcson ebben az esztendőben 68 önálló ipari és kereskedelmi vállalkozót, 61 segédet, 37 tanoncot és 29 férfimunkást írtak össze. Ha a 2111 lakosból 1000 főt tekintünk keresőnek, akkor is az iparral és kereskedelemmel foglalkozó dolgozó népesség aránya (197 fő) megközelíti az összes kereső 20%-át. Mezőgazdasági napszámos 426 személy volt. Ez arra mutat, hogy Barcs alig néhány évvel az úrbéri birtokrendezéseket lezáró per után sem volt már hagyományos agrártelepülés.¹⁶

Az adatok alapján egyértelmű, hogy a dualizmus korának elején jelentős ipari és kereskedelmi fejlődés indulhatott meg Barcson. Ha a századforduló környékén vizsgáljuk meg Barcs lakosságának foglalkozási összetételét, akkor a megyei viszonyoktól teljesen eltérő kapunk.

1. táblázat: Barcs foglalkoztatási összetétele 1900-ban és 1910-ben (keresők)

Table 1.: The employment structure of Barcs in 1900 and 1910 (earners)

Év	Össznépesség		Mezőgazdaság	Ipar	Kereskedelem és hitel	Közlekedés	Közszolgálat
	kereső	eltartott					
1900	2286	3110	647	619	224	303	117
1910	2663	3752	612	706	363	363	122

Forrás: Az 1900. és az 1910. évi népszámlálások alapján.

Látható az adatokból, hogy bár továbbra is fontos gazdasági ágazata az agrárium a településnek, de a dinamikát a többi ágazat adja. Az iparban, a kereskedelemben és a hiteléletben dolgozó munkavállalók száma folyamatosan növekedett az első világháború kitöréséig. A közlekedési ágazat általi foglalkoztatottak száma többek között azért növekedett ilyen mértékben, mert jelentős infrastrukturális beruházások történtek ebben az időszakban. A közszolgálati rendszer eddigre már teljesen kiépült, intézmények hosszú sorával, így itt nem történt jelentős növekedés. Ekkoriban az iparral foglalkozó vállalkozások száma 214-ről 247-re növekedett, ezek nagy része segéd nélküli vállalkozás, tehát egyszemélyes volt. A népszámlálásokban

már településenként is rögzítették a 20-nál több munkást foglalkoztató nagyvállalatok adatait. 1900-ban Barcson 3 ilyen nagyobb cég volt. A barcsi ipar koncentrátságát mutatja, hogy az egész megye nagyvállalataiban dolgozó munkások 11,5%-a ekkor a három barcsi nagyüzem alkalmazottja volt.¹⁷ Barcson az 1900-as évek elején már jelentős számú kereskedelmi vállalat, pénzügyintézet, posta és távírda, vasútállomás, hajózási vállalat és más ipari üzemek működnek. Vagyis a foglalkoztatási statisztikák alapján elég egyértelmű, hogy a Barcs a térségben meghatározó, komoly kapacitásokkal rendelkező ipari és kereskedelmi településsé vált.

4. Barcs mezőgazdasági viszonyai a 19. század második felében

Az 1850-es évektől az 1880-as évek közepéig Magyarországon agrárkonjunktúra volt, amikor is mindenki igyekezett kihasználni a szélesedő piac és az emelkedő árak adta lehetőségeket.¹⁸ Ehhez persze stabil földtulajdonviszonyok kellettek. Ennek első lépését 1848-ban a törvények megteremtették, de legalább ennyire fontosak voltak a közös földekre vonatkozó eljárások. Barcson eléggé elhúzódott ez a folyamat, s végül csak 1864-ben fejeződött be. Ekkortól a földesúritól elkülönített birtokon folyt a paraszti gazdálkodás.¹⁹

1848-ig a csokonyai uradalmat a tulajdonosok saját kezelésben tartották, ahol majorsági gazdálkodást folytattak. 1848 után a földek jelentős része még mindig a Széchényiek kezében voltak. Széchényi Lajos gróf halála után a második feleségétől származó Imre gróf örökölte Barcsot, tőle pedig gróf Széchényi Dénes vette át. De nem volt mozdulatlan az urasági birtoklás sem. Két fontos folyamatot kell megemlítenünk ez ügyben. Az egyik, hogy kisebb-nagyobb birtoktestek a 19. század második felében a volt csokonyai uradalom területéből eladásra kerültek. Ezek a birtokok nem voltak túl nagyok. A másik megjegyzésünk pedig, hogy a dualizmus korában a földek jelentős részét bérbe adták, de nem egyben, nagybérletként, hanem inkább falvanként, így az ott lévő földesúri birtokokat más és más vehette árendába. A nagybérletek szaporodása a dualizmus korábban az országban, de ugyan úgy Somogy megyében eléggé általános tendencia.²⁰

Barcson 1895-ben két tulajdonos kezében volt nagybirtok: ifj. Széchényi Imre gróf és Stern Zsófia birtokolt nagyobb földeket. Kettejük tulajdona összesen 3631 kat. hold volt. Stern Zsófia édesapja módos nagykanizsai kereskedő volt. Ifj. Széchényi Imre gróf barcsi földterületeit Fuchs Adolf kereskedő bérelte teljes egészében. Nem okoz meglepetést egy nagykanizsai család felbukkanása, hiszen a szakirodalomból ismert, hogy a dualiz-

mus korában tucatnyi kanizsai vállalkozó, többségükben kereskedők vásároltak jelentősebb méretű birtokot a Dél-Dunántúlon területén.²¹

Ha nem csak a nagybirtokra, hanem a teljes barcsi mezőgazdaságra nézünk rá, akkor azt látjuk, hogy 1895-ben Barcson 409 agrárgazdasági üzem létezett, amely összesen 4323 holdra terjedt ki. A 409 gazdaság 692 kat. holdon osztozott különböző mértékben. Látható, hogy a korábbi szituáció nem nagyon változott: a földek döntő része nagybirtok volt.²² S ha ezt az adatot a népszámlálás 5 évvel később készült felmérésének adataival szembesítjük, amely Barcson 163 kisbirtokos mellett 16 kisbirtokos napszámos, 233 mezőgazdasági munkás és 171 gazdasági cseléd élt 362 eltartottal, vagyis a mezőgazdaságból élők száma mintegy fő 700 volt, a népesség 13%-a.²³ Megállapítható, hogy a mezőgazdaság eredményeiben döntően az uradalom eredményei tükröződnek.

A szántóföldi gazdálkodást nagyban meghatározó dohánytermesztés mértékéről is vannak információink. A Széchényi Ferenc által építtetett sóházat dohánybeváltóvá alakították át 1851-ben, mivel a drávai sószállítás megszűnt. 1882-ben Barcson 149 dohánytermelő 250 ½ hold földön termelt 88 269 kg dohánylevelet.²⁴ A dohányterület mennyisége tehát az 1850-es évekhez képest csökkent, amikor is 937 holdon termelték.²⁵ Barcs még így is a második helyen állott a megyében, a termelők számát és a dohányföld terjedelmét tekintve, Mike után.

1865-ben a barcsi határ 40%-át erdő borította. 1895-ben, 30 évvel később az erdő aránya 20%-ra csökkent. Barcson a Dráva menti területeken jelentős mértékben történt erdőirtás, melynek köszönhetően növekedett a megművelhető területek aránya. Somogy megyében ugyanezen időszakban mindössze 30%-ról 21%-ra csökkent az erdők aránya. Főleg a szántóföldi gazdálkodás erősödött. Továbbá nagy tempóban számolták fel a terméketlen területeket is: a nádasokat is ide számítva közel 222 holddal csökkent a település határában 1865-1895 között a nem használt terület. Az 1890-es évek közepén került sor Barcs község néhány legelőterületének felosztására, amelynek során a barcsiaknak a somogytarnócai uradalmon kívül a határban birtokos Kremzír családdal is meg kellett egyeznie. A Széchényi uradalommal ekkor még birtokcserét is végrehajtottak.²⁶ Mivel a földterülete jelentős része a nagybirtokosok tulajdonában volt, ezért az állattartás jelentős része is általuk történt.

1884-ben egy új mezőgazdasági üzem jelent meg Barcson. Ez év decemberében jegyezték be a cégbíróságnál a Barcsi Sertéshizlaló Részvénytársaságot, amelynek Barcs-telep volt a központja. A cég bizományszerű sertéshizlalással, azok adás-vételével foglalkozott.²⁷ Továbbá már 1909-ben

villanyárammal látta el Barcsot, saját villanytelepéről. Ebben a cégben is érdekelt volt a Széchényi család.

A nagyüzemi gazdálkodásban a 19. század második felében egyre nagyobb szerephez jutott a technikai eszközök megújítása, a technológiai rendszer átszervezése. A Széchényi uradalomban is egyre több modern gépi eszköz jelent meg. Volt már az uradalmi eszközkészletben gőzgép, cséplőgép, vetőgép, vaseke, avagy a takarmányozás célját szolgáló szecskavágó, vasborona, vashenger stb. a gazdasági eszközkészletben.

5. Jelentősebb ipari vállalkozások a településen 1867–1914 között

Az ipar mindegyik üzemi formája jelen volt Barcson. A hagyományok a kisipart jelentették: mindig is erős volt a kisüzemi, döntően családi keretek között működtetett ipari termelés. Magyarországon a céhrendszert az 1859. évi császári pátens nyomán megszületett iparrendtartás erősen meggyengítette, az 1872. évi VIII. törvénycikk, az ún. első ipartörvény pedig lényegében már a végét jelentette.²⁸ A fogyasztás bővüléséhez, szerkezetének és minőségi követelményeinek átalakulásához, az olcsó tömegtermékek versenyéhez iparosaink a céhes keretek között már nem tudtak alkalmazkodni. A korábbi céhek zártságuk révén nem fogadhatták be az új, korszerű gyártási eljárásokat, valamint az egyre kevesebb inas felvétele miatt csökkentették a szakemberek számát. A céhek szerepét legtöbb helyen az ipartestületek, ipartársulatok vették át: Barcson 1874-ben alakult meg az ipartestület, mely a mesterek új, a céhnél nyitottabb szervezetévé vált.²⁹ A valóságban azonban a céhes hagyományok, szokások még sokáig tovább éltek, egészen a 20. század közepéig. Az idősebb mesterek még ezek szellemében nevelték tanítványaikat.

A jövő persze a gyáriparé volt. A barcsi iparfejlődés fontos ágazata volt a természeti adottságok kihasználásával a faipar. 1882-ben a Pécsi Ipar-kamara jelentése szerint Barcson két fafűrészelő telep működött, az egyik a Schmidt és Társa, a másik pedig Schmidt Jenő fafűrészelő telepe. Mindkettő az odaszállított fák osztályozását, félgyártmányúvá való előkészítését végezte. A fát – miután szárító kamrában kiszárították – Franciaországba szállították. Ezen kívül kádárfát is adtak el Barcson, bár ezek jó részét Szlavóniából szereztek be, és értékesítették.³⁰ A faipar jelentőségét mutatja, hogy több külföldi tőkével bejegyzett cég is dolgozott Barcson. Például 1884. december 24-én Société d'Importation de Chêne cég, melynek központja Párizsban volt, Barcson fióktelepet létesített, és bejegyeztette azt a kaposvári cégbíróságnál. A vállalat céljaként elsősorban a tölgyfák-

nak tövön, nyers állapotban való szállítását, vásárlását, eladását és árucikké való átdolgozását jelölték meg.³¹ Továbbá egy tölgyfakéreg cserző vállalat is létrejött a településen 1889-ben.³² 1893-ban a Pécsi Kereskedelmi és Iparkamara jelentésében további nagyvállalatokról is közöl adatokat, melyek a Gr. Széchenyi Géza faipari telepe, a Faipartelep Rt. gőzfűrészdéje, az Engel Adolf és Fiai faipartelep, és az Union Bank faipartelepe.³³

Hasonlóan fontos volt az élelmiszeripar Barcon. 1889-ben jegyezték be a cégbíróságon Kremzir Mór barcstelepi lakos szeszgyár és finomító üzemét.³⁴ A vállalkozó Barcs egyik legjelentősebb üzletemberévé vált az idő során. Apja, Kremzir Károly 1818-ban született, aki az 1840-as évek elején telepedett le Barcon, illetve Pálfalun. (Később Drávapálfalu, ma Barcs része) Járt a környéket vas,- üveg,- és csonthulladékot, bőroket gyűjtögetve. Hosszú évek szorgalmas és kitartó munkája eredményeként összegyűlt pénzéből 1848-ban kibérelte a Széchenyi család Barcs keleti határában fekvő belcsa-pusztai birtokát, melyet 1866-ban meg is vásárolt. 1888-ban halt meg. Fia, Kremzir Mór 1866-ban született Barcon. Apja halála után ő vette át a birtok irányítását. A későbbiek során két fiával igazgatta. Olyan mintagazdaságot hozott létre pár év alatt, amelyre a környéken nem volt példa.³⁵ Szóbeszédük szerint a Széchenyi család a birtokának eladását az akkori intézőjük tanácsolta, mivel úgy gondolta, hogy nagyon gyenge minőségűek a termőföldek ezen a birtokon, és jó üzletet kötnek, ha eladják. Miután a Széchenyiek megtudták, hogy pár év alatt Kremzir mintagazdaságot épített ki, azonnal elcsapták az intézőjüket.

Kremzir Mór nagymérvű építkezésekkel és beruházásokkal szeszgyárat állított fel a Pálfaluhoz tartozó Belcsapusztán, akkora termeléssel, hogy magáért a szeszfőzésért évenként 180.000 forint adót fizetett. 1893-ban a Pécsi Kereskedelmi- és Iparkamara területén a legnagyobb szeszgyár tulajdonosa Kremzir Mór³⁶ volt, s a szeszipar az évi helyzetéről ő tette meg a Kamarának a hivatalos jelentést. A szesz kivitel csökkenése és az előállítási költségek megnövekedése arra készítette, hogy a szeszfinomítót is egész éven átüzemeltesse. Ennek a nyersanyagát a szomszédságában létesült három mezőgazdasági szeszfőzde adta. Gyárában évente 9 ezer hl szeszt finomítottak. A gyár működését hátrányosan befolyásolta, hogy noha a pécsi kőszéntelep közelében volt, a magánvasút közel kétszeres árért szállította a szenet, mint az államvasút.³⁷ A Kremzir család eredményes gazdálkodás mellett segítette Barcs fejlődését. Állandó támogatói voltak a Tűzoltó Egyesületnek, a színháznak, a Sport Clubnak, a Kaszinónak és különböző műkedvelő csoportoknak.

Gőzmalmot is alapítottak Barcon. Gőzmalmot megteremtő részvénytársaság létrehozása nem volt könnyű feladat. Gróf Széchényi Imre és Géza kétszer hívtak össze értekezletet a malom részvényeinek jegyeztetésére, amely végül is 1.400.000 korona alaptőkével, Barcstelepi Múmalom Rt. néven alakult meg.³⁸ Továbbá volt a Sertéshizlaló Rt.-nek is saját gőzmalma. Az utolsó nagy vállalkozások egyike az UNION-malom felépítése volt 1912-ben. Ez az óriási malomkomplexum hazánk második, de Közép-Európának is a legnagyobb és a legmodernebb malmai között tartották számon. Hazai és export igényeket is kielégített, már amikor teljes kapacitással dolgozott. Tíz év alatt kétszer is leégett, 1914-ben és 1916-ban, így túlnyomórészt csak „félgőzzel” termelt.

A kő-, föld- és agyagipar ágban ugyancsak találunk gyáripari üzemet: a Barcsi Körkemence Rt. téglagyárát, amelyet 1893-ban alapítottak.³⁹ Ezt a vállalkozást nyilvánvalóan Barcs általános fellendülése hívta életre.

6. Közlekedési és kereskedelmi változások

Barcs fejlődésében jelentős szerepe volt a vasútnak. A Murakeresztúr-Barcs szakasz a Déli Vasút, míg a Pécs-Barcs szakasz a Pécs-Barcs Vasút társaság kezelésében kezdte meg a működését. A két fővonal közül előbb a pécsi-barcsi vasút készült el, ezt 1868. május 6-án adták át, a Barcs-murakeresztúri vonal 1868. szeptember 1-jétől működött. A barcsi lakosok örömmel fogadták a hozzájuk beköszönő fejlesztést, a helyi és az országos sajtó egyaránt címlapon számolt be az eseményekről. A barcsiak lelkesedése nem volt jellemző Somogy megye lakosaira. A vonal elkerülte a megye központi középső részeit, így Kaposvárt is. A megye második vasútvonalától (az első a Balaton déli partján húzódott) nem várták, hogy kedvező hatást tud gyakorolni a megye gazdaságára. A megye közvéleménye tartott az olcsó bácskai, alföldi gabona beáramlásától, féltek annak piacbefolyásoló, árcsökkenő erejétől. Azonban a kikötő és a vasútállomás forgalmának rohamos növekedése és a város gazdaságának fejlődése bizonyította a vasútvonalak megépítésének a helyességét.

A helyi érdekű vasutak fejlődését jelentős mértékben segítették elő az 1880-as években megjelent rájuk vonatkozó törvények. Ezeknek a fő célja az volt, hogy ösztönözzék vasutakba történő magánbefektetések súlyának növekedését az állami befektetésekkel szemben. Az első HÉV, ami érintette Barcsot, az 1885-ben megnyílt Barcs-Pakrác HÉV volt.⁴⁰ A magyarországi szakasz nagyon rövid volt, a Dráván épített vasúti hídtól vezetett a vasútállomásig. A vonal célja az volt, hogy összekapcsolja a horvátországi

területeket Barccsal. Ennek előzménye a szlavóniai tölgyesek faanyagának a Barcsra történő szállítása volt. A Barcsra szállított fát feldolgozták és félkész, illetve késztermékként szállították tovább a nyugati piacokra. A vasúti híd és a vasútvonal megépülése előtt ezt a nagy mennyiségű faanyagot úsztatással, illetve hajón történő szállítással oldották meg. Majd 1883-ban megépült a fahíd a Dráva felett. Ekkortól a vasúti híd megépüléséig főleg szekerekkel szállították a faanyagot Barcsra.

A Dráva felett Barcson két híd vezetett át ebben az időszakban. Mindkét híd alépítménye kő, a felépítménye pedig vasszerkezet volt. A közúti híd hosszúsága 319,8 m, a vasútié pedig 271 m volt.⁴¹ Az országos hídépítő program keretében 1902–1903 között a lebontott fahíd vonalában a mederbe 20 m mélyen süllyesztett kőpillérekre 280 m hosszú új közúti hidat építettek. Az építkezés ideje alatt kompjáráttal tartották fenn a forgalmat. A hidat 1903. november 3-án adták át ünnepélyes keretek között a forgalomnak.⁴²

A következő HÉV a Barcs-Somogyuszob közti vonal volt, amelyet 1890-ben adtak át. A megépítésének a főbb céljai közé tartozott többek között az is, hogy a Széchényiek (Géza és Imre) csokonyai, tarnócai, és barcsi uradalmaikat vasúthoz juttassák, ezáltal nyitva meg a terményeik előtt a távolabbi piacokat. A vonalat építtető és üzemeltető részvénytársaság legnagyobb tulajdonosa is a Széchényi család volt. Ez a vonal segített abban, hogy a Széchényiek csokonyai központú uradalmaiban termelt dohányt Barcson keresztül tovább tudták szállítani a legnagyobb felvevőpiacuknak számító Pécsi Dohánygyárba. Valószínűleg ezért is nevezték ezt a vonalat a barcsiak „Bagóvasút”-nak.⁴³ További helyi érdekű vasútvonalak épültek. A Kaposvár-Barcs közötti HÉV vonal 1905-re készült el, amely az eredeti tervektől eltérve nem Drávapálfalunál, hanem Középrigócnál csatlakozott a Pécs-barcsi vasúthoz. A következő, és egyben utolsó megépült HÉV volt a Barcs – Sellye – Siklós vonal, amelyet 1912-ben nyitottak meg.

A gőzhajózás technikai előfeltételeinek megteremtése és a gazdaságos forgalom megindításához elegendő nagyságú fuvarigény a 19. század közepétől már adva volt. A gőzhajózás mégis csak lassan tudott beindulni a folyón. Ennek a legfőbb oka a Dráva szabályozatlansága volt. A folyó az irányát gyakran és váratlanul megváltoztatta a medrében lévő tuskók miatt is. Mögöttük felhalmozódott a hordalék, így zátonyszigetek keletkeztek, amelyek ismét csak módosították az ár irányát. Az alámosott partszakaszokból újabb rönkök és tuskók kerülnek a vízbe.⁴⁴ Ezek a problémák az 1880-as években történő jelentős szabályozási munkálatokkal hárultak el. Bernhard Richard 1817. évi, mintegy négy évi tartó gőzhajó-üzemeltetése után 1856-ban jelent meg gőzhajó Barcson, de ez már a Duna Gőzhajózási Társaság

(továbbiakban DGT) tulajdonában állt. Az 1860-as években már rendszeres kombinált személy – teher járat megindítására is sor került. 1865-ig Eszék-től Kakonyáig közlekedtek a DGT gőzhajói. Ez egy 229 km-es szakasz volt. Ezen az útvonalon közlekedő járatait szüntette meg a vállalat 1865-ben, arra hivatkozva, hogy ez a hosszú járat veszteséges volt számára. Ezután a DGT Eszék és Barcs között csak alkalmi fuvarozást végzett, és csak nagyobb tételekben volt hajlandó fuvarozni.⁴⁵

Az 1880-as évekbeli vízszabályozási munkálatoknak köszönhetően a folyó még inkább hajózhatóvá vált. Ekkortól az I. világháborúig volt a drávai hajózás fénykora, a drávai hajózás újból lendületesen fejlődött.⁴⁶ A forgalom növekedésének oka az 1880-as években a Déli Vasút és Pécs-barcsi vasút találkozási pontján fekvő Barcs kereskedelmének rohamos fejlődése volt. A Barcson létrejövő, megtelepedő nagyüzemek és kereskedelmi vállalatok tömegével igényelték az alapanyagot. A szlavóniai fára nagy kereslet alakult ki. E kereslet kielégítésére - a hidak megépüléséig - a hajón való szállítás volt a legalkalmasabb. A fő szállítási profil viszont a gabona volt. A szállítási mennyiségeket a természeti adottságokon felül befolyásolták a délkelet-európai gabonaexportőr területek terméseredményei is. Ebben az időszakban már a gőzhajók főleg Barcsig közlekedtek a Dráván. Ennek oka a Barcs más közlekedési ágakban (vasút) elért fejlettsége, és megfelelő minőségű fogadó-, átrakó infrastruktúrájának a kiépítettsége volt. A Dráván tulajdonképpen két helyen, Eszéken és Barcson épült ki kereskedelmi kikötő. Eszéken kikötőmedence, Barcson 2,2 km hosszú rakpart állt a hajók rendelkezésére, raktárakkal, vasúti csatlakozó vágányokkal.

A folyón történő hajózás azonban még ekkoriban is rejtett magában veszélyeket. Néhány példa erre az állításra. 1902-ben a barcsi közúti híd pilléréknél egy örvényben elsüllyedt egy teherhajó, ami Kapinczáról Barcsra tartott.⁴⁷ Vagy például 1909 áprilisában a Mária-Rastból Barcs felé tartó tutajaj öt vagon épületfa és deszka rakománnyal Bélavár közelében szétesett.⁴⁸

A két hajózási irány közül egyértelműen a Duna-torkolat felől volt nagyobb a forgalom, egyes években hat-hétszeresen meghaladva a Barcs felőli szállítás mennyiségét. A Dráva felső szakaszán (Barcstól felfele) csak lefelé irányuló hajózás folyt. Ez alatt egyrészt tutajozást is kell értenünk, és tudni kell, hogy ún. sajkákkal is jöttek le a Dráván az Alpok vidékéről, amelyeket a hozott áruk kirakása után eladtak, majd legénységük szárazföldön tért vissza otthonába.⁴⁹ Az Alpok és az Adria tartományai, országai felé tartó alföldi búza, vagy a Bulgáriából, Romániából, illetve Szerbiából származó gabona szállítása jelentette ezt a többletet. Ezt viszont rendre befolyásolták a környező országok terméseredményei vagy éppen az aktuális vámok, ille-

tékek mértéke. A búza árának alakulása ilyenformán közvetlenül hatással volt a gőzhajó forgalomra.

A folyót járó vízi járművek télen Barcs, Eszék, Moslavina és Zaláta kikötőjében pihentek. Rendszeres kotrással érték el, hogy Barcs és Eszék lehetett a gőzösök, a kisebb hajók és hajómalmok két legnagyobb befogadója. Barcs a gőzhajózás szempontjából – részben gőzhajó-végállomásként, részben a Muráról, a Felső-Dráváról induló tutajok, kishajók célpontjaként – más szempontból is központi szerepet töltött be. A folyam teherforgalmának 60-70%-a itt ért partot.⁵⁰

A hajókról a vasúti kocsikra, vagonokba történő átrakodás ideje, és ezáltal a költségei alacsonyak voltak. A nagyobb teherhajók mind csak Barcsig közlekedtek felfelé a Dráván. Eddig voltak kiépítve a vontató utak is a Dráva partján, amelyeket a birtokosoknak kellett karban tartaniuk. Barcson pedig a vasútra rakták át a hajók szállítmányait, amely ekkoriban legnagyobb mennyiségben a délvidékről származó olcsó gabona és fa volt. Innen a birodalom többi szegletébe pedig vasúton folytatta az útját. Az állatkereskedelem ezekhez képest nem volt élénk. 1893-ban négy országos és 104 heti vásáron 1200 db lovat, 50 db ökröt, 500 tehenet, 600 borjút és 1600 hajtottak fel, amely jó közepes mennyiségnek számított somogyi viszonylatban.⁵¹

A drávai hajózás fontos volt Barcs fejlődésének szempontjából. Fontos volt, mert tökéletesen kiegészítette és együttműködött más közlekedési ágak szállító kapacitásaival. A kikötő és a vasútállomás egymáshoz közelsége szinte egyedülállóan jó alapot biztosított a fejlődéshez. A szállítási infrastruktúra ilyen magas fokú koncentrációja magához vonzotta a gazdasági élet szereplőit.⁵²

Ekkoriban Barcs, az agrártelepülés már egyre jobban eltűnik a fejlődő, az épülő és egészen más arculatú Barcstelep mögött. Barcsnak ez a „telepként” emlegetett és a mezőgazdasági arculatú településtől elváló része lényegében a vasút kiépülésével jött létre. Mint már említettem, a vasútvonalak építésével egy időben a Rinya patakot, mely addig a mai vasútállomás környékén torkollott a Drávába, új mederbe terelték, a mögötte levő mocsaras, ingoványos rétet pedig feltöltötték. Az így nyert területen pár év alatt létrejött Barcstelep.

Barcstelep volt ekkor e Dráva parti település szíve. Az 1880-as években már itt lüktetett a kereskedelem, az ipar és a közlekedés sok munkást és alkalmazottat foglalkoztató és egész Európát behálózó több üzemének és irodájának pezsgő élete.⁵³ Az itt élők nem is igazán érezték magukat Barcs-hoz tartozónak, mivel ott „csak” földművesek és iparosok, emitt pedig

nagykereskedők, üzletemberek, bankárok és tisztviselők laktak, ahol a világ minden részéből érkezett áruk forogtak.⁵⁴

A kereskedelmi életben a legnagyobb jelentősége a gabona- és sertésszállításnak volt 1882-ben, amelyet az eszéki Dráva híd az év szeptemberben történt összeomlása félbeszakított ugyan,⁵⁵ de azokban a közraktárakban, amelyeket a Magyar Leszámítoló és Pénzváltó Bank bérelt ki, több mint 82.000 mázsa gabonafélét raktároztak be és 71.000-nél többet ki.⁵⁶ A víz-állástól függően rapszodikusán változó hajózási viszonyok miatt nem került sor mindig a közvetlen vasúti átrakásra. Ahhoz, hogy biztonságos körülmények között tárolják a terményeket és a legkülönbözőbb cikkeket, raktárakra volt szükség. A hosszú távú raktározással a legkedvezőbb árak mellett eladásra, esetenként pedig a tőzsdei árak befolyásolására törekedtek.⁵⁷ Széchenyi Imre szerint az országban Barcs 300.000 q (3000 vagon) befogadására alkalmas raktáraiban volt Budapest után a „legnagyobb látható gabonakészlet.”⁵⁸ A közraktárak forgalmáról és készleteiről a helyi hetilapok minden egyes száma pontos adatokat közölt. E rövid hírekből tudjuk, hogy a raktárak készlete 75.000–170.000 q között ingadozott, aminek 70–80%-át búza képezte. Barcs tárházainak évi forgalma gyorsan növekedett: 1882-ben 200, 1889-ben 848, 1893-ban 1230, 1896-ban 1380, 1902-ben 1300 és 1904-ben 1.560.000 q-át tett ki.⁵⁹ A közraktárak a tulajdonképpeni kereskedelemnek inkább csak segédeszközéül szolgálnak. A közraktárakban Magyarországon és Fiumében a népszámlálás idején 186 egyént alkalmaztak, ugyanakkor Horvát-Szlavónországban az időben még egyetlen közraktár sem állott fenn. Magyarországon közraktárakat Budapesten, Pozsonyban, Barcsban, Nagyváradon, Debrecenben, Nyíregyházán Kolozsvárott és Brassóban hoztak létre.

7. Összegzés

Barcs a 19. század elején egy ártéri területen fekvő, de egyedi sajátosságokat mutató kis mezőváros volt. A magyar agrárium fejlődése, amely többek között a napóleoni háborúk egyik pozitív következménye volt, jelentősen segítette a település fejlődését. A Széchenyiek gazdálkodása és fejlesztései révén fellendült a majorsági gazdálkodás; a földesúri család később is valamilyen formában mindig részt vett a jelentősebb kereskedelmi, ipari és infrastrukturális beruházásokban. Fontos aspektusa volt Barcs fejlődésének a közlekedési viszonyok javítása. Viszonylag korán megjelent Barcsban a vasút, annak kereskedelmi és egyéb előnyeivel. Emellett folyamatosan, a vasútnál kisebb mértékben, de fejlődött a Dráván történő hajózás is, vala-

mint a barcsi révátkelő fejlesztéseként megépültek a hidak a Dráva felett. Ezzel tovább erősödtek a település kereskedelmi kapcsolatai és lehetőségei. Ezek a beruházások óriási hatással voltak a település életére, hiszen ezek előtt még a legközelebbi jelentősebb postaút is távolabb feküdt a település határától. A kereskedelem rohamos fellendülése mellett Barcson a 19. századra kialakult egy az országos viszonylatban is számottevő ipari bázis. Nem véletlen, hogy ebben az időszakban gyorsan nőtt Barcs népessége, amely a kortársak számára is szemet szűrő volt. Joggal hasonlították Barcs növekedését az amerikai városok fejlődéséhez. Ugyanakkor azt is látnunk kell, hogy Barcs fejlődése elég egyedi a hazai városok történetében.

Barcs gazdasága az 1910-es években volt a csúcspontján. Az első világháború beszűkítette a nemzetközi piacokon történő kereskedelem lehetőségeit a barcsi kereskedő és termelő cégeknek. 1918. november 16-án a község szerb megszállás alá került. Senki sem sejtette akkor, hogy ez az állapot csaknem három évig fog tartani.

JEGYZETEK / NOTES

1. Tilkovszky Lóránt (1991): 111. old.
2. Rummy munkáját fordításban közli: Tóth Péter (1988)
3. Cholnoky Jenő (1914)
4. Fényes Elek (1836)
5. Csorba József (1857): 58. old.
6. Harasztia Attila (2005)
7. 1784-hez: Danyi Dezső-Dávid Zoltán (1960); 1828-hoz Nagy. Ludovicus (1828); 1850-hez Fényes Elek (1851)
8. Kaposi Zoltán (2019): 62. old.
9. MNL SML IV. 1. h. Conscr. Regnicolaris, 1828. A földművelési rendszerre lásd még: T. Mérey Klára (1962); Simonffy Emil (1972)
10. MNL SML IV. 1. h. Conscr. Regnicolaris, 1828. Barcs.
11. MNL OL. P 623. Széchenyi-család lt. IV. csomó – 1825. aug. 3.
12. A kanizsai piachoz lásd: Kaposi Zoltán (2009): 224-225. old.
13. Erdősi Ferenc (1982); Tóth Péter (1988)
14. Szili Ferenc (1988)
15. Népszámlálás (1870): 584. old.
16. T. Mérey Klára (1979): 42. old.
17. Népszámlálás (1900): 975. old. Somogy megyében ekkor 13 nagyvállalatban, összesen 860 munkás dolgozott, s köztük volt a kaposvári cukorgyár is.
18. Lásd: Kaposi Zoltán (2017) tanulmányát.
19. T. Mérey Klára (1979): 39. old.
20. Lásd: Gazdacímtár (1895): 100.old. Barcsi járás adatai.
21. Lásd: Kaposi Zoltán (2018) tanulmányát a kanizsai vállalkozók földbirtokvásárlásairól.
22. T. Mérey Klára (1979): 46-47. old.
23. Népszámlálás (1900). 215-216. old. adatai alapján.
24. A Pécsi Kereskedelmi és Iparkamara 1882. évi jelentése. 25. old.
25. MNL SML. Megyei Főnökség iratai, Kimutatása az 1850 és 1851-ik évbeli holdszám szerinti dohánytermesztésnek és a két év közötti termesztés különbségének.
26. MNL SML. Barcs község iratanyaga. Barcs község 1889–1911. Fontosabb ügyek gyűjteménye. Úrbéri peres iratok. Barcs. 1894. évi szerződések.
27. MNL SML. Ct. I. köt. 94/I.

28. Kaposi Zoltán (2002): 240-241. old.
29. Rózsás Márton (2005): 46. old.
30. MNL SML. Cégbíróági Lt. társas cégek (továbbiakban Ct.) I. köt. 75/1. sz.; illetve lásd még: A Pécsi Kereskedelmi és Iparkamara 1882. évi jelentése 67. old.
31. MNL SML. Ct. 92/I.
32. A Pécsi Kereskedelmi és Iparkamara jelentése az 1889. évben (1890): 18. old.
33. A Pécsi Kereskedelmi és Iparkamara jelentése az 1893. évben (1894): 88. old.
34. MNL SML. Cégbíróági Levéltár. Egyéni cégek II. köt. 155. sz.
35. <http://www.somogyitemetkezes.hu/elodeink/nev-szerinti-lista/145>
36. Az 1938-39-es zsidótörvények alapján birtokától, vagyonától megfosztották. 1940. december 16-án halt meg. A család igazi tragédiája 1944 júniusában következett be, amikor az özvegyet és négy lányát koncentrációs táborba hurcolták, ahonnan csak az özvegy tért vissza. Fiúk, Kremzír Pál a fronton munkaszolgálatosként veszítette életét.
37. T. Mérey Klára (1979): 45. old.
38. „Barcsan új gőzmalom”. Somogy, 1893. jún. 11. 4. p. – „A barcstelepi műmalom”. Uo. 1893. júl. 2. 1-2. old.
39. A Pécsi Kereskedelmi és Iparkamara jelentése az 1893. évben. 89., illetve 110-111. old.
40. Megépítésére hg. Schaumburg-Lippe, a Barccsal szemközti verőcei, illetve a magyar oldalon lévő dárdai uradalom tulajdonosa kölcsönözte a pénzt az államnak. Lásd: <http://www3.arcanum.hu/onap/opt/a110616.htm?v=pdf&q=WRD%3D%28schaumburg>
41. Hajós Naptár (1900)
42. Barcs és Vidéke, 1903. nov. 3.
43. Harasztia Attila (2005): 50. old.
44. Vízügyi és Hajózási Közlöny, 1907. 41. sz. 322. old.
45. Erdősi Ferenc (1971)
46. Uo. 181. old.
47. Barcsi Lapok, 1902. ápr. 27.
48. Drávavidék, 1909. április 25.
49. Puskás Rezső (1948)
50. Bencs János – Dávid Ferenc (2016): 37. old.
51. A Pécsi Kereskedelmi és Iparkamara jelentése az 1893. évben (1894): 56. old.
52. Harasztia Attila (2005): 23. old.
53. T. Mérey Klára (1979): 49. old.

54. Rózsás Márton (2005): 54. old.
 55. Uo. 159 és 161. old.
 56. Uo. 172. old.
 57. Erdősi Ferenc (1971): 200. old.
 58. Széchenyi Imre (1892)
 59. Erdősi Ferenc (1971) 201. old.

FELHASZNÁLT IRODALOM / REFERENCES

- Bencs János – Dávid Ferenc (2016): Merre a Dráva vize öntözi Pannóniát. Dráva-szabolcs nyolc évszázada. Dráva-szabolcs.
- Cholnoky Jenő (1914): Somogy megye természeti viszonyai. In: Magyarország vármegyéi és városai. Somogy (Szerk. Csánki Dezső). Budapest.
- Csorba József (1857): Somogy vármegye ismertetése. Pest.
- Erdősi Ferenc (1971): Adatok az egykori Dráva-hajózásról és annak Barcs fejlődésében betöltött szerepéről. Somogy megye múltjából 1971. Levéltári Évkönyv 2. (Szerk. Kanyar József). Kaposvár.
- Erdősi Ferenc (1982): Somogy megye közlekedési hálózatának kialakulása a XIX–XX. században. A vasúthálózat kialakulása. In: Somogy megye múltjából 13. Levéltári Évkönyv. (Szerk. Kanyar József).
- Fényes Elek (1836): Magyar országnak, s a hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapotja statistikai és geographiai tekintetben. Pest. 1. kötet. Kaposvár.
- Fényes Elek (1851): Magyarország geographiai szótára. Pest, 1851. 1-2. kötet.
- Harasztia Attila (2005): Barcs közlekedése a dualizmus korában, középpontban a vasúti közlekedés. Szombathely.
- Kaposi Zoltán (2002): Magyarország gazdaságtörténete 1700–2000. Budapest–Pécs.
- Kaposi Zoltán (2009): Kanizsa gazdasági struktúrájának változásai 1743–1848. Nagykanizsa
- Kaposi Zoltán (2017): A kiegyezés szerepe a magyarországi mezőgazdaság fejlődésében. Agrártörténeti Szemle, LVIII. évf. (2017) 1–4. 67–88. old.
- Kaposi Zoltán (2019/a) Nagykanizsai vállalkozók birtokszerzései a város körüli területeken a dualizmus korában. In: Magyar Gazdaságtörténeti Évkönyv 3. Uradalom – Vállalat. (Főszerk. Kövér György) 223–241. old.
- Kaposi Zoltán (2019/b): Uradalmak, földbirtokosok és birtokforgalom a Dél-Dunántúlon a 19. században. Mezőgazdaságtörténeti Tanulmányok 14. Budapest. MMGM.

- Puskás Rezső (1948): Emlékeztető a Dráva folyó szabályozásához. Kézirat. (Dél-dunántúli Vízügyi Igazgatóság, Pécs irattárában.)
- Rózsás Márton (2005): Az idő sodrában-Barcs története dióhéjban, Dráva menti füzetek 5. Barcs.
- Széchenyi Imre (1892): Somogy megye. Felolvastatott a Magyar Tudományos Akadémia II. osztályának 1892. évi ápr. 4-én tartott ülésében. Budapest. MTA.
- Szili Ferenc (1988): Somogy megye kereskedelme a kései feudalizmus korában (1700–1848). Kaposvár.
- T. Mérey Klára (1962): A földművelési rendszer alakulása Somogy megyében 1720–1848. Agrártörténeti Szemle. IV. évf. 1–2.
- T. Mérey Klára (1979): Barcs gazdaság- és társadalomtörténete a kapitalizmus korában. In: Barcs múltja és jelene (Szerk. Bihari Ottó). Barcs.
- Tilkovszky Lóránt (1991): Széchenyi István csokonyai uradalma In: Somogy megye múltjából. Levéltári Évkönyv 21. Kaposvár. 111-154. old.
- Tóth Péter (1988): Somogy megye leírása 1812-ből. In: Somogy megye múltjából. Levéltári Évkönyv 18. (Szerk. Kanyar József). Kaposvár.

Statisztikai munkák

- Gazdacím tár (1895): A Magyar Korona országainak mezőgazdasági statisztikája 2. Budapest, 1897.
- Nagy, Ludovicus (1828): Notitae Politico - Geographico - Statisticae Incltyi Regni Hungariae, Partiumque Eidem Adnexarum. Buda, 1828. 1. kötet.
- Népszámlálás (1870): A Magyar Korona országaiban az 1870. év elején végrehajtott népszámlálás eredményei a hasznos háziállatok kimutatásával együtt. Pest, 1871.
- Népszámlálás (1880): A Magyar Korona országaiban az 1881. év végén végrehajtott népszámlálás főbb eredményei megyék és községek szerint rendezve II. kötet, Budapest, 1882.
- Népszámlálás (1900): A Magyar Korona országainak 1900. évi népszámlálása 1. A népesség általános leírása községenként / II. táblás kimutatások / Budapest, 1902.
- Népszámlálás/2 = A Magyar Korona országainak 1900. évi népszámlálása 2. A népesség foglalkozása községenként / Részletes kimutatások / 1. a foglalkozási statisztika fontosabb adatai községenként, Budapest, 1904.
- Népszámlálás (1910): A Magyar Korona országainak 1910. évi népszámlálás 1. A népesség főbb adatai községek és népesebb puszták, telepek szerint / II. részletes kimutatások / Budapest, 1912.

A Pécsi Kereskedelmi és Iparkamara jelentései. (1882, 1893 stb.) Megtalálható a MNL BML Könyvtárában.

Vasutak (1906): A Magyar Szent Korona országainak vasutai 1845–1904. Budapest.

Újságok, folyóiratok

Somogy

Barcs és Vidéke

Barcsi Lapok

Drávavidék

Hajós Naptár

Vízügyi és Hajózási Közlöny

Internet

<http://www.somogyitemetkezes.hu/elodeink/nev-szerinti-lista/145>

<http://www3.arcanum.hu/onap/opt/a110616.htm?v=pdf&q=WRD%3D%28schaumburg>

Dr. OLASZ Lajos, PhD.
főiskolai docens
Szegedi Tudományegyetem
Juhász Gyula Pedagógusképző Kar, Szeged

college associate professor
University of Szeged
Juhász Gyula Faculty of Education
Szeged, Hungary

e-mail: olasz.lajos55@gmail.com

A HONVÉDSÉG BALKÁNI ALKALMAZÁSÁRA
VONATKOZÓ NÉMET IGÉNY ELUTASÍTÁSA

REJECTION OF THE GERMAN DEMAND FOR THE USE OF
THE HUNGARIAN ARMY IN THE BALKANS

ABSTRACT

In spring 1943, the Chief of the General Staff, made a proposal that the Hungarian troops should have also joined the German occupational operations of the Balkans. In return the Germans would have agreed to bring home the remaining forces of the 2nd Hungarian Army routed at Don. The Hungarian forces would have had a less dangerous task and stayed closer to the Hungarian border. In this way it is easier to prevent the military force, so that there is enough force available for Hungary to settle territorial debates with the neighbours. However, the Hungarian Government rejected Hungary's participation in occupying Serbian territories. They did not want to risk that in case the allies landed in the Balkans the Hungarian soldiers would have to face English or American forces. They thought that the appearance of the Hungarian army would have only worsened further the otherwise stressed relationship between the Hungarians and the Serbians. In the course of a secret exchange of messages, it turned out that even the western powers would have disapproved such a step. This debate infected the relationship between the Chief of the General Staff and the Prime Minister.

Kulcsszavak: magyar 2. hadsereg, a balkáni megszállása, Kállay-kormány, háborúból kivezető út

Keynotes: Hungarian 2nd Army, occupation of the Balkan, Kállay-government, way out of the war

1. A honvédség balkáni szerepvállalásának felmerülése

Szombathelyi Ferenc vezérezredes, a Honvéd Vezérkar főnöke 1942. szeptember elején szemlét tartott a Donnál felvonult 2. hadseregnél. Ezt követően szeptember 14. és 15. között látogatást tett Hitler Vinnyica közeliében lévő főhadiszállásán. A megbeszélések során sem a túl hosszú arcvonal megrövidítése, sem korszerű német fegyverzet átadása terén nem sikerült jelentősebb eredményeket elérnie. Wilhelm Keitel tábornagy, a német véderő (OKW) főnöke viszont igényt jelentett be 2 újabb magyar megszálló hadosztályra. Szombathelyi felvetette az országhatártól nagy távolságra történő alkalmazásából eredő utánpótlási problémákat, és azt is hangsúlyozta, hogy a honvédség egy részét a Balkánon fenyegető szövetséges partraszállás és az ennek nyomán kiszámíthatatlanná váló román magatartás miatt tartalékolni kell. Ekkor érvelt először azzal, hogy a Balkánon zajló események Magyarország számára ugyanolyan fontossággal bírnak, mint a keleti hadszíntér.¹

A szövetségesek 1942 végén, a Földközi-tenger medencéjében nagyszabású hadműveletek végrehajtását tervezték. Winston Churchill brit kormányfő az Európába történő többirányú behatolást szorgalmazta, a franciaországi mellett olaszországi és (vagy) balkáni partraszállást. A magyar kormány azzal számolt, hogy az angol–amerikai erők megjelenése a Balkánon rövid idő alatt felborítaná a fennálló status quo-t, ezért ütőképesebb katonai erőt kell készenlétben tartani a határok védelmére, illetve újabb magyar területek (Dél-Erdély) birtokba vételére. Titkos tárgyalások kezdődtek Dragoljub „Draž” Mihailović tábornok szerb nemzeti partizán erőivel, hogy azok, bizonyos katonai felszerelés átadásáért cserébe ne támadjanak magyar területeket, akkor sem, ha a szövetséges csapatok megjelennek a Balkánon.²

1942 decemberében a Sztálingrád térségében súlyosbodó harcok miatt a német katonai vezetés részéről felmerült, hogy a Balkán megszállásában résztvevő német csapatok egy részét magyar és bolgár erőkkel kellene felváltani, hogy az ütőképesebb német seregtesteket átdobhassák a keleti frontra. Ezt Szombathelyi jó lehetőségnek látta, hogy a honvédség balkáni szerepvállalásával jelentősebb magyar katonai erőt tarthasson

vissza az országhatárok közelében. A Vezérkar főnöke tudta, hogy Kállay Miklós miniszterelnök kapcsolatot keres a jugoszláv emigráns kormánnyal egy szövetséges partraszállás esetére, de úgy vélte, hogy a kormányfő elfogadná, ha újabb magyar csapatok nem a keleti fronton, hanem a közelebb eső balkáni hadszíntéren kerülnének bevetésre.³

Szombathelyi 1943. január 1-jén összefoglalót készített az OKW számára, melyben hangsúlyozta, hogy a honvédség kimerült, legalább egy évre lenne szüksége a veszteségek pótlására és a hadiipar felfuttatására, hogy újabb harcoló csapatokat lehessen hadrendbe állítani. A Balkánon várható problémák miatt azonban a határok védelmét haladéktalanul meg kell erősíteni, akár máshonnan elvont erőkkel is. Szombathelyi tájékoztatta Kurt Zeitzler tábornokot, az OKH vezérkarának főnökét, hogy Magyarország nem adhat több katonát a keleti frontra, mert sem hadfelszerelése, sem kiképzett emberanyag nincs. A honvédségnek, egy balkáni front megnyitása esetén elsősorban a saját határok védelmét kell biztosítania.⁴

Budapesten, január elején olyan hírek keringtek, hogy a németek a teljes magyar haderő keleti frontra vezénylését kérték, amit a kormány elutasított, de nem zárkózott el attól, hogy 1 hadosztályt a Balkánra küldjön megszálló feladatra. Felsőházi körök és közjogi tényezők (Bethlen István, Törekgy Géza, Serédi Jusztinián) memorandumban kérték a kormányzót, hogy lehetőleg minél kevesebb új erőt küldjön a frontra, bár az számukra is nyilvánvaló volt, hogy a kint lévő csapatok felváltására új alakulatokat kell felvonultatni. A Balkáni szerepvállalás lehetőségét növelte Ujszászy István vezérőrnagy, az Államvédelmi Központ vezetője azon értesülése, hogy az erősödő balkáni partizántevékenység miatt, 60 000 horvát katonát, akiket a németek eredetileg a keleti frontra szántak, a partizánok ellen vetik be. Hitler január 2-án elrendelte a Weiss hadművelet megindítását a Jugoszláv Népfelszabadító Hadsereg boszniai és horvátországi erői ellen 5 német, 3 olasz és 3 horvát hadosztály bevonásával.⁵

A január 12-én, a Don-kanyarban indított szovjet offenzíva nyomán összeomlott a tengely-hatalmak arcvonala új helyzetet teremtett. A február 1-jén a Führer főhadiszállására látogató Szombathelyitől a magyar kormány azt várta, hogy érje el a súlyos veszteségeket szenvedő 2. hadsereg hazaszállítását, anélkül, hogy újabb csapatokat kellene kiküldeni. Hitler azonban ragaszkodott ahhoz, hogy a magyar egységek folytassák a harcot, a német alakulatokkal való felváltásuk után pedig megszálló erőként továbbra is maradjanak Ukrajnában. A megszálló feladatot ellátó 6 magyar hadosztály mellé további 6 hadosztályt követelt. Szombathelyi a csapatok egy részét mindenképpen haza akarta hozni. Közölte, hogy

Horthy ragaszkodik a 2. hadsereg hazatéréséhez. Hangsúlyozta, hogy az újraszervezés hosszabb időt és jelentős német hadfelszerelést igényel. Egyúttal jelezte, hogy a Balkán felől komoly veszély fenyegethet, ezért a magyar haderőnek inkább ott kellene feladatot vállalnia. A Vezérkar főnöke, a balkáni szerepvállalást elfogadható árnak tartotta a 2. hadsereg hazahozataláért cserébe.⁶

Mivel a Balkán ellenőrzés alatt tartása jelentős német erőket kötött le, Alfred Jodl tüzérségi tábornok, az OKW vezetési törzsének főnöke azt javasolta, hogy állítsanak fel a 2. hadsereg egységeiből 3 megszálló hadosztályt 12 fegyveres építőzászlóaljtal (2 hadosztály), a többi erőt szállítsák haza. Ugyanakkor készítsenek fel Magyarországon 4 gyaloghadosztályt, a jugoszláv partizánok elleni harcra, hogy leválthassanak 4 német seregettestet, melyekre nagy szükség van a keleti fronton. Február 11-én Wilhelm Keitel az OKW főnöke kérte a Honvéd Vezérkartól, hogy a várt 4 magyar hadosztályból 2 már márciusban vonuljon fel a Balkánon.⁷

Február 12-én Szombathelyi emlékiratban tájékoztatta a kormányzót a Donnál elszenvedett vereség okairól. Kifejtette, hogy a jövőben a Balkán lehet a honvédség szerepvállalásának új színtere. Ez nemcsak szövetségi kötelezettség, hanem sajátos magyar érdek is. Szövetséges partraszállás esetén várható Románia átállása és Magyarország elleni támadása, ezért fel kell készülni Dél-Erdély megszállására, amit a balkáni magyar katonai jelenlét megkönnyíthet. Keitel kérése alapján hozzátette, hogy a félsziget más térségeiben való feladatvállalás további alapos megfontolás tárgyát kell, hogy képezze.⁸

Szombathelyi emlékiratának volt egy sajátos politikai vonatkozása is, az új helyzetben szükségesnek látta az „erőteljesebb kormányzásra” való áttérést. Felvetette, hogy a Vezérkar főnökének vész helyzetben, hogy mentesse az országot, politikai döntéseket kellene hoznia, ezzel azonban átlépné az alkotmányos kereteket. Ha viszont nem lép, passzivitásával maga is elősegíthetné egy tragédia bekövetkezését, ami a történelem ítélszéke előtt még súlyosabb bűnnek számítana. A katonapolitika alakítása ugyan a VKF határákörébe tartozott, a kül- és belpolitika alakításába közvetlen beleszólása nem volt. Szombathelyi erős küldetéstudatot érzett, hogy saját helyzetértékelését és elképzeléseit a kormány megfontolásai elé helyezze, függetlenítse magát a kabinet politikájától és minél nagyobb személyes befolyást gyakoroljon Horthyra. Azt az álláspontot képviselte, hogy Berlin bizonyos kéréseit el lehet utasítani, de a németekkel szembe fordulni nem lehet – mert csak ők tudják feltartóztatni az oroszokat, akik Magyarország vesztét okozhatnák – illetve, hatalomra

kerülne a szélsőjobb, amely mindenben kiszolgáltatná a német érdekeket és ezzel szintén a pusztulás szélére sodorná az országot.⁹

Február 13-án Rabe von Pappenheim ezredes, budapesti német katonai attasé közölte az OKW-vel, hogy Szombathelyi szerint 4 magyar gyaloghadosztály felszerelését és a Balkánra vezénylését a kormány el fogja utasítani, mert ehhez jelenleg nem áll rendelkezésre kellő személyi állomány és hadianyag. Pappenheim maga is elismerte, hogy 4 hadosztály felállítása és a Balkánra küldése teljesen kimerítené Magyarország katonai tartalékait. Az attasé jelezte, hogy Szombathelyi szerint kellő német hadfelszerelés átadása esetén májusra 5 hadosztályt lehetne kiállítani. Ez alapján Jodl azt az igényt támasztotta, hogy május 1-re vezényeljenek 2 magyar biztosító hadosztályt Szerbiába, míg további 3 álljon készenlétben Magyarországon, hadműveleti tartalékként.¹⁰

Szombathelyi a kormánnyal való megbeszélés nélkül beleegyezett a kérés teljesítésébe. Azt remélte, hogy a balkáni szerepvállalás révén, a keleti hadszíntéren lévő magyar csapatok legalább egyharmadát haza lehet hozni. Tervbe vették a 2 ezredből álló könnyűhadosztályok 3 ezredből álló gyaloghadosztállyá történő átszervezését. Szombathelyi elképzelései szerint 4 (3 ezredes) megszálló hadosztály maradt volna a keleti hadműveleti területen, míg 2 Ukrajnából kivont és 2 újonnan felállított (3 ezredes) hadosztályt vezényeltek volna a Balkánra, biztosító feladatok ellátására. Ez lehetővé tette volna a magyar erők átcsoportosítását, új hadianyaggal való ellátását és a határokhoz közelebb történő alkalmazását. Ugyanakkor új hadfelszerelést kaphatott volna még 1 tartalékban maradó hadosztály. A Vezérkar főnöke pontosan tudta, hogy Kállay Miklós miniszterelnök ellenezni fogja a magyar csapatok balkáni beavatkozását, de arra számított, hogy a kormányzót meg tudja majd győzni terve támogatásáról.¹¹

Szombathelyi ígéretei valóban keresztetköttek a kormány terveit, amely azon igyekezett, hogy különböző bizalomerősítő lépésekkel megfelelő alapot teremtsen a nyugati hatalmakkal való titkos tárgyalásokra. Ezt a célt szolgálta Szent-Györgyi Albert törökországi missziója, vagy Gellért Andor svédországi kapcsolatkeresése. Bár az angol és amerikai diplomácia rendkívül szkeptikus volt a magyar kormány eltökéltségét illetően, azt elismerték, hogy Németország szövetségesei közül Magyarországnak sikerült leginkább megőriznie a függetlenségét és a politikai mozgásterét. Ezért nem zárták ki, hogy bizonyos fogadókésztséget mutassanak a magyar kapcsolatépítési szándék iránt. Az érvek között nagy hangsúllyal szerepelt, hogy a budapesti kormány nem akar újabb csapatokat küldeni a frontra.¹²

2. Éleződő vita a kormány és a Vezérkar főnöke között

A németekkel történt megállapodásról Szombathelyi csak utólag tájékoztatta Nagy Vilmos honvédelmi minisztert, és kérte a hozzájárulását. Nagy azonban ezt elutasította, és felrótta neki, hogy a kormány tudta nélkül, sőt szándéka ellenére egyezett bele újabb magyar erők háborús felhasználásába. Szombathelyi ekkor arra hivatkozott, hogy a csapatok alkalmazása a Vezérkar főnökének hatásköre, Nagy viszont figyelmeztette, hogy a honvédség határon túli bevetése politikai kérdés, tehát a kormány és a felelős miniszter kompetenciájába tartozik.¹³

A miniszter elutasítása nyomán Szombathelyi a Legfelső Honvédelmi Tanács (LHT) összehívását kezdeményezte. A február 16-án sorra kerülő ülésre készített előterjesztésében kifejtette, hogy Magyarországnak fokozottabb figyelmet kell fordítania a Balkánra, mert akár néhány hónapon belül angolszász partraszállásra kerülhet sor, ami tovább élezheti a román–magyar viszonyt, és időszerűvé teheti Dél-Erdély birtokba vételét. Egy ilyen helyzetben, a balkáni megszállásban való részvétel megnövelné Magyarország cselekvési szabadságát. Szombathelyi hangsúlyozta, senki nem spekulálhat arra, hogy az ország további erőfeszítések nélkül, csendben kivárhatja a háború végét. A belső rend biztosítása és a hatékony hadviselés érdekében kérte a katonai szervek hatáskörének növelését a polgári intézmények rovására, és elvben lehetségesnek tartotta az alkotmányos előírások korlátozását is, ha a háborús érdekek úgy kívánják. A Vezérkar főnöke igyekezett elébe menni Kállay várható tiltakozásának, ezért leszögezte, hogy ezeket a döntések nem a kormány, hanem a kormányzó kezében vannak.¹⁴

Kállay elutasította Szombathelyi javaslatait. A nyílt konfrontációt kerülte, de a Vezérkar főnökének hatalomkoncentráló terveivel szemben leszögezte, hogy nem a katonaság feladata a belpolitika, a gazdaság vagy a közigazgatás irányítása. Kijelentette, hogy Magyarország csak a Szovjetunióval szemben vállal aktív háborús szerepet. A Balkán megszállásába nem kapcsolódik be, mert az tovább élezné az amúgy is feszült szerb–magyar viszonyt, holott most némi közeledés mutatkozik a Mihajlović tábornok vezette haderővel.¹⁵

Ugyanezeket a gondolatokat fejtette ki a kormányfő két nappal később az országgyűlés külügyi bizottságában. Elismerte, hogy a Balkán szerepe felértékelődik, nem zárható ki egy szövetséges partraszállás, de számolni kell az Erdély megszerzését célzó román fellépéssel is. Magyarország nem kíván csapatokat küldeni a Balkánra, inkább megegyezést keres a londoni emigráns kormányt képviselő szerb nemzeti erőkkel. A kormánypárt és a

mérsékelt ellenzék osztotta Kállay álláspontját a korlátozott háborús szerepvállalást illetően. A kisgazda Tildy Zoltán támogatta a honvédség megerősítését, de csak a határok védelmére. A liberális Rassay Károly kárhoztatta a hadba lépést és hangsúlyozta, hogy mindenképpen el kell kerülni a nyugati hatalmakkal való fegyveres összecsapást. A szélsőjobboldal, Imrédy Béla, Rajniss Ferenc, Jaross Andor viszont a háborús részvétel fokozását, a németek melletti határozottabb kiállást követelte, hogy a honvédség az angolszászokkal szemben is vegye fel a harcot.¹⁶

Február 24-én Szombathelyi közölte az OKW illetékeseivel, hogy Magyarország nem tud csapatokat küldeni a Balkánra, mert a rendelkezésre álló kevés hadfelszerelést az Ukrajnában lévő erők számára kell biztosítani. Ezzel azt sugallta, hogy ha kellenek magyar alakulatok a Balkánra, vezényeljék át a keleti megszálló erő egy részét. Ő maga vállalhatóbbnak tartotta a balkáni szerepvállalással járó szerb-magyar konfliktust, illetve az angolszász erőkkel való esetleges szembekerülés (egyelőre távolinak tűnő) kockázatát – mint a németek kérésének nyílt elutasítását. Bízott benne, hogy ezt a megoldást végül Kállay is elfogadja.¹⁷

Német részről ekkor már feltétlenül igényt tartottak legalább 2 magyar hadosztály balkáni bevetésére. Hitler engedélyezte, hogy az odavezényelt csapatokat német hadfelszereléssel lássák el, ha azok június 1-től részt vesznek a megszálló tevékenységben. Ez nemcsak katonai szempontjából volt fontos Berlinnek, hanem mert így Magyarország közvetlen konfliktusba kerülhetett volna a jugoszláv emigráns kormánnyal, illetve nyugati partraszállás esetén az angolszász erőkkel, ami megnehezítette volna a nyugattal való titkos kapcsolatfelvételt. A részletek megbeszélésére az OKW március 5-én Budapestre küldte Wilhelm Brükner tengernagyot. A Szombathelyivel folytatott tárgyalás után azonban Brüknek igen szkeptikus volt a magyar közreműködést illetően, ezért arra kérte Dietrich von Jagow budapesti német követet és Pappenheimet, hogy próbáljanak befolyást gyakorolni a magyar katonai körökre, a 2 hadosztály mielőbbi kivezénylése érdekében.¹⁸

A magyar béketapogatózásokra reagálva Anthony Eden külügyminiszter március 10-én arról tájékoztatta a moszkvai és washingtoni brit követet, hogy ameddig Magyarország Hitler céljait támogatja, nem számíthat semmi megértésre vagy kíméletre. Az utóbbi időben azonban bizonyos változások kezdődtek a magyar politikában, melyeket London egyelőre várakozással szemlél. Közölte, hogy a Svédországban folyó bizalmas megbeszéléseken kiindulási alapként megfogalmaztak néhány feltételt a további tárgyalásokhoz. Ezek közé tartozik, hogy a Kállay-kormány nem

küld újabb csapatokat a frontra, katonai erőit határai védelmére tartalékolja, illetve, hogy balkáni partraszállás esetén nem tanúsít ellenállást a szövetséges haderővel szemben. Ezek a feltételek jól beleillettek Kállay politikai elképzeléseibe, egy balkáni magyar szerepvállalás azonban alapvetően ellentmondott volna mindennek.¹⁹

Ugyanezen a napon, a kormányt megkerülve Szombathelyi közvetlenül a kormányzóhoz fordult, hogy megszerezze támogatását a magyar csapatok balkáni bevetéséhez. Érvei között szerepelt, hogy ez rendkívüli lehetőség több magyar hadosztály korszerű német fegyverzettel való ellátására. Hangsúlyozta, hogy a 2. hadsereg egyes részeinek hazahozatala és a keleten lévő magyar erők csökkentése csak így lenne megoldható. Felvetette, hogy a balkáni részvétel közelebb hozhatja a német megszállás alatt lévő Bánság visszaszerzését. Azt állította, hogy a szerb lakosság a magyarokkal kevésbé lenne ellenséges, mint a németekkel, így komolyabb összetűzésekre nem kell számítani. A kormányzó azonban a döntést a Minisztertanácsra bízta, amely ismét elvetette a Vezérkar főnökének javaslatát. Kállay és Nagy nehezményezte azt is, hogy Szombathelyi egy ilyen fontos külpolitikai kérdést a kormány tájékoztatása nélkül a kormányzó elé terjesztett. Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszter pedig kijelentette, hogy inkább lemond, de nem támogatja a balkáni akciót, bármit ígérjenek is cserébe a németek.²⁰

Március 17-én a parlament véderő bizottságában Nagy beszámolt a doni veszteségekről. A miniszter 110 000 halott, sebesült és eltűnt katonáról beszélt és közölte, hogy mintegy 38 000 munkaszolgálatos sorsáról nincs adat. Eszterházy Móricz határozati javaslatot terjesztett elő, hogy a honvédség határon túli alkalmazását a jövőben a kormány csak a kormányzó és a parlament véderő bizottsága előzetes hozzájárulása után rendelhesse el. Ezzel Nagy Vilmos is egyetértett. Az ülés előtt Eszterházy egyeztetett Kállayval, a kezdeményezés tehát az ő szándékait is tükrözte.²¹

Mivel a balkáni szerepvállalással kapcsolatban további német fellépésre kellett számítani, a Külügyminisztérium összefoglalta a magyar részvétel elutasítását alátámasztó érveket:

1. A honvédség 1941 áprilisában csak a volt magyar területeket szállta meg, további területi aspirációi nincsenek a térségben. Harci tevékenységet csak a keleti fronton, illetve határai védelmében folytat.
2. A délvidéki razzia súlyos konfliktust okozott a szerbekkel, amit csak tovább rontana a megszállásban való részvétel. Egyes jelek arra mutatnak, hogy a németek tudatosan törekszenek a magyar–szerb feszültség élezésére.

3. Romániának vannak bizonyos területi igényei Szerbiával szemben, mégsem kapcsolódik be a megszállásba.
4. A hazai közvéleménnyel nehéz lenne elfogadtatni, hogy a kormány nem a magyar területek (Bánság, Dél-Erdély) visszacsatolásáért lép fel, hanem idegen területen veti be a honvédséget.
5. A németek a fegyverszállításra vonatkozó korábbi ígéreteiket nem teljesítették. Így először a már megkötött német–magyar szerződéseknél kellene eleget tenniük.²²

Március 26-án újabb német megkeresés érkezett a balkáni magyar közreműködés ügyében, ezért a Minisztertanács március 30-án újra foglalkozott a kérdéssel. Kállay ismét az elutasítás mellett foglalt állást. A korábbi ellenérvek mellett felhívta a figyelmet a szomszéd államok magyarellenes együttműködésének (egy új „kisantant” létrehozása) veszélyére. Hangsúlyozta, hogy még háborús győzelem esetén is komoly gondot okozhatna a közös szlovák, román, horvát és szerb fellépés Magyarországgal szemben. A Minisztertanács végül úgy határozott, hogy nem tartja teljesíthetőnek a német kérést.²³

A megszálló csapatok mellett a németek 10 000 munkaszolgálatos kiküldését kérték a bori rézbányákba. Nagy Vilmos, a munkásszázadok súlyos doni vesztesége miatt ezt ellenezte. Kállay és Varga József iparügyi, illetve kereskedelem- és közlekedésügyi miniszter azonban Berlin sürgetése nyomán hajlandó lett volna 2000 fő kirendelésére, hogy ne tagadják meg a németek összes kérését. Döntés azonban ebben az ügyben egyelőre nem született.²⁴

Április 1-jén Kállay Rómába utazott. Megbeszéléseik során Benito Mussolini közölte vele, hogy Hitler arra kérte, gyakoroljon nyomást a magyar kormányfőre a honvédség balkáni alkalmazása érdekében. Hangsúlyozta, hogy a kérdést csak azért hozta szóba, mert a magyar részvétel nyomán olasz hadosztályok is felszabadulnának, melyekre másutt volna szüksége. Kállay, a már ismert érvekre hivatkozva ismét elhárította a magyar részvétel lehetőségét.²⁵

A Vezérkar főnöke viszont változatlanul másként ítélte meg a helyzetet. Néhány nappal később az Országos Tiszti Kaszinóban tartott előadásán arról beszélt, hogy harcoló csapatokat Magyarország már nem küld a frontra, de megszálló feladatot továbbra is ellát. Szombathelyi ezúttal is megemlítette a Balkánt, hogy mennyivel kedvezőbb lenne, ha a honvédség a magyar határokhoz közelebb eső területen tudna szerepet vállalni.²⁶

3. Szűkülő mozgástér

Április 2-án Vörös János VKF Hadműveleti osztályának főnöke közölte Cuno Heribert Fütterer vezérőrnagy német légügyi attaséval és Jagow követtel, hogy a Franciaországban kiképzésen lévő magyar repülőket ott nem lehet bevetni, csak a keleti fronton. Ez világos utalás volt, hogy a magyar kormány csak a szovjetek ellen akar harcolni és kerüli az angol–amerikai erőkkel való összecsapást. Ezért az OKW arra kérte a német külügyi szerveket, hogy a küszöbön álló Hitler-Horthy találkozón kerüljön napirendre ez a kérdés, tisztázzák a magyar szándékokat, különösen arra az esetre, ha a Balkánon angolszász partraszállásra kerülne sor.²⁷

Április 16-án Horthy, német meghívásának eleget téve Hitler főhadiszállására utazott. Indulása előtt a Külügyminisztérium tájékoztatót készített számára az aktuális ügyekről, többek között a balkáni részvétel kérdéséről. Ez kiemelte, hogy a honvédség nem vehet részt a Balkán megszállásában. Jelentős magyar területek vannak idegen uralom alatt és a balkáni fellépés nyomán a közvélemény azonnal ezek visszavételét követelné, ami bonyodalmakat okozhatna Németországnak is. A honvédség eddig csak az ezeréves határok visszaállításáért került bevetésre, illetve a Szovjetunió elleni antibolsevista hadjáratban vesz részt. A balkáni szerepvállalás kiélezné a szerb–magyar viszonyt, és a Berlin számára is oly fontos stabilitás helyett csak további konfrontációhoz vezetne. Ráadásul, egyre szaporodnak a magyarellenes román és szlovák megnyilvánulások, melyekre eddig Budapest nagy önfegyelemmel reagált, de katonai döntéseinél ezeket semmiképp sem hagyhatja figyelmen kívül.²⁸

A kormányzóval való találkozás során Hitler súlyos vádakkal illette Magyarországot. Kijelentette, hogy a honvédség nem harcolt kellő elszántsággal a Donnál. Hitler szerint a magyar társadalomban és haderőben tapasztalható gyenge morál oka, egyrészt a zsidókérdés megoldatlansága, másrészt, hogy maga a kormányfő sem hisz a közös célokban, és titokban az angolszászokkal próbál egyezkedni. Horthy mindezt visszautasította, védte a honvédséget, hivatkozott a zsidóellenes intézkedésekre, és teljes bizalmát fejezte ki Kállay iránt. Hitler azt is felvetette, hogy a magyar kormány csak a keleti fronton vállal feladatokat, más tekintetben passzív, a nyugati hatalmakkal való összecsapás lehetőségét kerüli.²⁹

A balkáni megszállás kérdésére csak röviden utalt. Kijelentette, hogy egy háborúban nemcsak ott kell katonai erőfeszítéseket tenni, ahol az országnak területi igényei vannak. Ennél konkrétabb formában került szóba a kérdés Keitel és Szombathelyi párhuzamosan zajló megbeszélésein. Az OKW

főnöke hangsúlyozta, hogy Hitler igen barátságtalan gesztusnak tekintette a Balkán megszállásában való részvétel elutasítását. Ezért nyilvánvalóan Kállay miniszterelnök a felelős, akiben a német vezetés már egyáltalán nem bízott. A tárgyaláson megjelent Joachim von Ribbentrop külügyminiszter is, aki felvetette, hogy Berlin szívesebben látná Szombathelyit a kormányfői székben, aki garanciát jelenthetne a fokozottabb magyar háborús részvételre és a zsidókérdés megoldására is. Szombathelyi azonban kitért a Ribbentrop által javasolt lehetőség elől.³⁰

Május 12-én a szövetségesek elfoglalták Tuniszt, a német–olasz erők kiszorultak Észak-Afrikából. A dél-európai front megnyitásával kapcsolatban a szicíliai partraszállás mellett a britek egy görögországi, míg az amerikaiak inkább egy franciaországi hídfő létesítését szorgalmazták. A németek számoltak egy balkáni szövetséges hadművelet lehetőségével, ezért Hitler Erwin Rommel tábornagyot Görögországba küldte, a védelem megszervezésére. A helyzet Kállayt arra ösztönözte, hogy felgyorsítsa a kapcsolatkeresést a londoni jugoszláv kormánnyal. A magyar megbízottak május 26-án vették fel az érintkezést Isztambulban a jugoszláv diplomáciával. Kállay ígéretet tett, hogy ismételt eljárást indít a délvideki népiertás felelősei ellen, és felkínálta, hogy felszerelést szállít a csetnik csapatoknak. Cserébe annyit kért, hogy az angol-amerikai csapatok Balkánon várható offenzívája során a szerb partizán erők ne lépjenek át a magyar határt. A jugoszláv kormány azonban elutasította az ajánlatot.³¹

Július 2-án, újabb türelmetlen német fellépés nyomán megszületett az egyezmény a magyar munkaszolgálatos századok Borba vezényletéről. A kérés teljesítését ezúttal már az újonnan kinevezett honvédelmi miniszter, Csatai Lajos is támogatta. A munkásszázadok átengedését Kállay kisebb horderejű ügynek tekintette, mint harcoló csapatok Balkánra vezényletét. Első lépésben 3000 főt, 14 munkásszázadot indítottak útnak, magyar kísérő keretlegénységgel a német irányítás alatt lévő szerbiai bányavidékre.³²

A kormányfő közben tovább lépéseket tett a nyugati hatalmakkal való kapcsolatfelvételre. Megbízása nyomán Baranyai Lipót, a Nemzeti Bank volt elnöke Svájcban, július 8-án arról tájékoztatta Allen W. Dullest, az amerikai katonai felderítő szolgálat európai vezetőjét, hogy Magyarország de facto semleges magatartást tanúsít a háború további menetében. A keleti hadszíntéren ellátott megszálló feladaton kívül a honvédség csak a saját határok védelmét látja el. Cserébe, a nyugati szövetségesek ne szolgáltatassák ki az országot a szovjeteknek, és ne tegyenek a szomszédos államoknak előzetes területi ígéreteket. Dulles elfogadhatónak ítélte a kérést, az amerikai kormány azonban nem vállalt semmilyen kötelezettséget.³³

A szicíliai partraszállás után, július 24-én politikai fordulatra került sor Olaszországban. Mussolinist letartóztatták, és az új kormány kiutat keresett a háborúból. Egyre inkább számolni kellett egy balkáni angolszász partraszállás lehetőségével, ezért Alexander Löhr vezérezredes, a térség német katonai parancsnoka sürgős erősítést kért a partvidékre, főként Fiume, Trieszt körzetébe. A partvonal védelmére német erőket kívántak igénybe venni, a mögöttes terület biztosításába viszont Berlin bolgár és magyar csapatokat akart bevonni.³⁴

Hitler augusztus 14-én Borisz bolgár cárral tárgyalt, és 2 megszálló hadosztályt kért tőle. A cár a török magatartás kiszámíthatatlanságára hivatkozva egyelőre csak annyit ígért, hogy ha Németország segítséget nyújt új bolgár alakulatok felállításában, felszerelésében, megfontolja a kérés teljesítését. Ezt követően, augusztus 15-én érkezett bemutatkozó látogatásra a német főhadiszállásra az új magyar honvédelmi miniszter, Csataj Lajos vezérezredes. A tárgyalások során Hitler nyomatékkal hangsúlyozta neki, hogy a balkáni rendfenntartásban feltétlenül számítana a honvédség részvételére. Csataj nyitottnak mutatkozott a kérés teljesítésére.³⁵

Ezzel egyidőben, Kállay megbízásából, Veress László és Újváry Dezső kapcsolatba lépett az ankarai brit követség munkatársával, John Bennett-tel, és közölték vele, hogy ha egy balkáni partraszállás nyomán a szövetséges haderő eléri a magyar határt, a honvédség kész letenni előttük a fegyvert. Bár a magyar kormány kijelentéseit az angolszász diplomácia erős fenntartásokkal kezelte, Adolph Berle amerikai külügyi államtitkár-helyettes augusztus 20-án azt javasolta a kormányának, hogy a szövetségesek ismerjék el Magyarország szuverenitását a háború utáni időre (területi kötelezettségek nélkül), egyúttal fogalmazzanak meg konkrét katonai elvárásokat is vele szemben, mert a délkelet-európai térségben a magyarok tudják a legnagyobb segítséget nyújtani a németek ellen.³⁶

Csataj augusztus 24-én számolt be a Minisztertanácsnak a németekkel való tárgyalásairól. Az ülésen kiállt a balkáni szerepvállalás mellett, melyre a Zágrábbal történő egyeztetés után, horvát területen kerülhetne sor. A miniszterek meggyőzése érdekében hangsúlyozta, hogy így a keleti hadszíntéren lévő csapatok egy részét is át lehetne csoportosítani, melyek nem 1000 km távolságra, hanem a határok előterében teljesítenének szolgálatot. Felvetette, hogy ezzel talán az ország számára fontos tengeri kijárat kérdésében is kedvező fordulat állhatna be. Keresztes-Fischer határozottan elutasította a részvételt, és kijelentette, hogy nem szabad újabb fegyveres fellépést vállalni Németország oldalán. Hasonlóan foglalt állást

Bánffy Dániel földművelésügyi miniszter is. A kormány egyelőre nem hozott végleges döntést.³⁷

Közben azonban a kormányfő közbenjárására, a honvédtisztekkel szembeni korábbi eljárás megszüntetése ellenére a kormányzó ismét foglalkozni kezdett az újvidéki razzia felelőseinek ügyével. Kihallgatáson fogadta Babos Józsefet, az 1942-es vizsgálat lefolytatóját, és másokkal is konzultált, végül elrendelte, hogy a tragikus események ügyében induljon új eljárás.³⁸

A balkáni szerepvállalásra vonatkozó türelmetlen német sürgetés és egy közeli szövetséges partraszállás lehetősége arra ösztönözte Kállayt, hogy pontosan tájékozódjon, a szövetségesek álláspontjáról. Bakach-Besseney György berni magyar követ közvetítésével felvetette Dulles és Royall Tyler előtt, hogy könnyebb lenne kivonni a magyar erőket a keleti hadszíntérről, ha a honvédség részt vállalna a Balkán megszállásában. A Horvátországba vezényelt magyar csapatok megnyitnák a frontot a partraszálló szövetségesek előtt, ami meggyorsítaná Bécs és Budapest elérését, miközben a honvédség védené a Kárpátok vonalát a szovjet haderővel szemben. Minderre azonban csak akkor kerülne sor, ha ezt a szövetségesek is támogatnák, és a londoni jugoszláv kormány sem tekintené ellenséges lépésnek.³⁹

Az augusztus 28-án megérkező válasz elutasító volt. Tyler, akit régi bizalmas kapcsolat fűzött a kormányzó környezetéhez figyelmeztette a magyar követet, hogy jugoszláv részről semmilyen hajlandóság nincs a magyarokkal való együttműködésre, és a balkáni fellépést a szövetségesek csak a németek melletti újabb önkéntes kiállásnak tekintenék. Hasonlóan reagált a brit diplomácia is. Barcza György szeptember 1-jén azt jelentette Svájcban, hogy Frederick van den Heuvel a berni követség munkatársa nyomatékosan figyelmeztette, hogy a legcsekélyebb magyar erők Balkánra küldése Londonban igen súlyos reakciót váltana ki.^{40, 41}

Erre reagálva Ghyczy Jenő külügyminiszter újabb összefoglalót készített a balkáni magyar szerepvállalás kérdéséről. Ebben leszögezte, hogy a kormány a nyugati hatalmakkal fennálló hadiállapotot csak technikai jellegűnek tekinti, és de facto nem vesz részt az ellenük folyó háborúban. Ezen az sem változtat, ha a szövetséges légierő bombázni kezdi Magyarországot, mert számos olyan németek által megszállt országot is támad, melyekkel egyébként London és Washington nem áll hadiállapotban. A balkáni részvétel a közvetlen fegyveres összecsapás veszélyével járna, amit mindenképpen el kell kerülni. A honvédség a keleti megszálló erők kivételével csak a magyar határok védelmében kerülhet bevetésre.⁴²

4. A szeptemberi fordulat – a német kérés végleges elutasítása

Szeptember 3-án szövetséges csapatok szálltak partra Calabriában. Mindez sürgetővé tette a balkáni részvételre vonatkozó végleges döntés meghozatalát. Szombathelyi az ügyet ismét az LHT elé vitte. A testület számára készített emlékeztetőjében elismerte, alapvetően, hogy a német győzelemre nincs sok kilátás, és a Harmadik Birodalom teljes veresége sem zárható ki. Mégis ki kell tartani Berlin mellett, mert az elszakadás német megszállást váltana ki, melybe román, szlovák és horvát erők is részt vennének. A gyorsan közeledő szovjetekkel szemben is csak Németországra támaszkodhat az ország. A honvédségnek be kell kapcsolódnia a Balkán megszállásába. Ez az egyetlen módja a keleten lévő erők hazahozatalának, melyek könnyen felőrlődhetnek a szovjetek elleni harcban, holott nagy szükség lenne rájuk a háború végén, a magyarlakta területek biztosítására, illetve az 1918-as összeomlás megelőzésére. Közölte, hogy a németek is hajlandóak lennének az átcsoportosításról tárgyalni.⁴³

Szombathelyi hangsúlyozta, hogy a balkáni feladat során nem kellene nagy veszteségekkel számolni. A magyar erők a mögöttes területen helyezkednének el és nem kerülnének szembe a partraszálló szövetséges csapatokkal. A szerb partizánokkal természetesen lennének harcok, de ha meg lehetne értetni a lakossággal, hogy Magyarország nem tart igényt a területekre, csak a kommunizmus térhódítását kívánja megelőzni, akkor a szerb nemzeti erőkkel talán sikerülne együttműködni. Csatay támogatta a Vezérkar főnökének érveit. Felhívta a figyelmet, hogy ha nem Horvátországba, hanem Szerbiába küldenék a csapatokat, nem fenyegetne a Bécs felé tartó szövetségesekkel való összecsapás veszélye, ugyanakkor kedvező pozícióban lennének Dél-Erdély visszafoglalása esetére.⁴⁴

Nagy Vilmos leváltásával és Csatay kinevezésével a katonai vezetés ugyan egységessé vált a balkáni részvétel kérdésében, a kormány azonban továbbra is elutasította a szerepvállalást. Kállay leszögezte, hogy a balkáni megszállással Magyarország agressziót követne el Szerbia ellen, ami tovább rontaná az ország nemzetközi megítélését. A honvédség fegyveres harcba keveredne nemcsak a kommunista partizánokkal, hanem a nemzeti felkelő csapatokkal is, akikkel már kiépült bizonyos kapcsolat. Horthy kezdetben hajlott a katonák nézőpontjának elfogadására, Kállay ellenérvei hatására azonban a véleménye megváltozott. Az LHT végül nem adta meg a jóváhagyást a Balkán megszállásában való részvételhez.⁴⁵

A németek számára azonban mind nagyobb problémát jelentett a Balkánon kialakult helyzet, ezért tovább forszírozták a magyar csapatok kérdését.

Szeptember 6-án Pappenheim és Jagow arról tájékoztatták Berlint, hogy a honvédség közreműködése érdekében célszerű volna 2 magyar hadosztályt Ukrajnából a Balkánra átvezényelni és ezek mellé kérni 2 további sereget. Az új alakulatok számára német felszerelést kell kilátásba helyezni, akkor is, ha annak leszállítása akadályokba ütközne. Mindez jelentősen megnövelné a magyar katonai vezetők befolyását a politikusokkal szemben. A két német diplomata azonban arra is felhívta a figyelmet, hogy az ukrajnai magyar csapatkivonás ne legyen teljes, mert az Kállay politikai sikerét jelentené, és a magyar kormány ezt úgy kezelné, hogy gyakorlatilag sikerült kilépni a háborúból. A keleti hadszíntéren maradó csapatokat, a német egységek között szétszórtnak kell elhelyezni, és Budapest sakkban tartására „túsznak” kell használni.⁴⁶

Ezen a napon Szentmiklósy Andor, a külügyminiszter állandó helyettese közölte Bakach-Besseneyvel, nyugtassa meg amerikai tárgyalópartnereit, hogy Magyarország semmilyen körülmények között nem küld csapatokat a Balkánra. Korábban ezt csak ezért mérlegelte a kormány, mert kecsesítőnek tűnt, hogy ily módon kitörhetne a német bekerítésből, és kaput nyithatna a szövetségesek felé, de az ellenérvek nyomán már elvették ennek lehetőségét.⁴⁷

Szeptember 9-én, a salerno szövetséges partraszállással és az Olaszország háborúból való kiválásának bejelentésével egyidőben Sir Hugh Knatchbull-Hugessen ankarai brit követ átadta a magyar megbízottaknak az ideiglenes fegyverszüneti feltételeket. Ezek között szerepelt, hogy a magyar kormány tegyen látható lépéseket csapatainak a keleti hadszíntérről történő kivonására, a honvédség tartózkodjon saját határok között, a szövetséges erők megérkezése után pedig kapcsolódjon be a németellenes harcba.⁴⁸

Szeptember 10-én bizalmas megbeszélésre került sor a kormányzónál, Kállay, Ghyczy, Keresztes-Fischer, valamint Kánya Kálmán, Rakovszky Iván, Eszterházy Móric, Bethlen István és Károlyi Gyula részvételével. Megegyezés született, hogy a kormány hivatalos kérést intéz a német vezetéshez a mintegy 80 000 fő ukrajnai magyar megszálló erő hazarendelése érdekében. Ha Berlin ebbe nem egyezik bele, akkor a Vezérkar főnöke saját hatáskörben intézkedjen a fokozatos csapatkivonásról, illetve a határok közelébe történő átcsoportosításról. Újabb magyar csapatok nem léphetik át a határt, így a honvédség nem vesz részt a Balkán megszállásában sem. A térségbe érkező angol-amerikai haderővel szemben nem tanúsítanak ellenállást. A kormány intézkedik, hogy az országon átfutó német szállítmányok kerüljék el Budapestet, ezzel is csökkentve a főváros elleni szövetséges bombázások veszélyét.⁴⁹

A balkáni partizántevékenység erősödése nyomán Pappenheim ismét felkereste a Vezérkar főnökét és közölte vele, hogy az OKW továbbra is igényt tartana 3 megszálló hadosztályra. Szombathelyi kijelentette, hogy ha hazarendelheti a keleti hadszíntéren lévő csapatokat, akkor mindent megtesz ennek érdekében. Valójában azzal számolt, hogy a keleti hadszíntéren lévő 9 (2 ezredes) könnyűhadosztályból 6 talán hazahozható. Ha ebből 3 hadosztályt a Balkánra küldenek, a másik 3 (német hadianyaggal felszerelve) tartalékként a határok közt maradhat. Azt tervezte, hogy a megszálló erők parancsnokának a nem elvakult „németbarátnak” ismert Náday István vezérezredest nevezi ki. Egy szövetséges partraszállás esetén a magyar csapatok így át tudnak állni, és ezek képezhetik az új magyar haderő magját. Azzal Szombathelyi is tisztában volt, hogy szándékai Berlinben a csapatok hazahozatala miatt, a magyar kormánynál pedig a balkáni közreműködés miatt komoly ellenállásba ütközhetnek.⁵⁰

Szeptember 14-én a Minisztertanács végleges döntést hozott a balkáni magyar részvétel kérdésében. Ezen leszögezték, hogy:

1. a Háromhatalmi egyezmény érvénye megszűnt;
2. a kormány hazahozza a keleti megszálló csapatokat, és nem küld katonákat a Balkánra, mert a jövőben a honvédség csak az ország határainak védelmét látja el, mindezt önállóan, német csapatok részvétele nélkül;
3. a német katonai szállítmányoknak el kell kerülniük Budapestet, Gyórt és Miskolcot, hogy a jelenlétük ne váltson ki angol-amerikai légitámadásokat. Kállay ezen alapelvek figyelembe vételét kérte a Vezérkar főnökétől, aki másnap indult a német főhadiszállására. A kormányfő megbízta a Szombathelyi kíséretében lévő Kádár Gyulát, a 2. VKF osztály vezetőjét, figyeljen oda, hogy a németek nem próbálnak-e nyomást gyakorolni a Szombathelyire a Balkán ügyében, és ha ilyet tapasztal, azonnal tájékoztassa Budapestet.⁵¹

Szombathelyi csak induláskor értesítette Pappenheimet, hogy a kormány nem támogatta a balkáni megszállásban való részvételt. Közölte a német attaséval, felháborítónak tartja, hogy megkötötték a kezét ebben az ügyben, és gyávának nevezte a politikusokat. Pappenheim ezt úgy értelmezte, hogy a magyar katonai körök eltökéltek a Németországgal való közös harc mellett, csak a kormány nem engedi érvényesülni őket. Azonnal jelentette az OKW-nak, hogy a katonai csatornákon történő egyeztetés már nem segít, diplomáciai úton kellene nyomást gyakorolni Budapestre, bár sikerre így is kevés esélyt látott. Ennek kapcsán üzenetet küldött Berlinbe Jagow is,

és azt javasolta, hogy ha Szombathelyi felveti az ukrajnai megszálló erők hazahozatalát – azt német részről tekintsék úgy, mintha Magyarország ki akarna válni a közös harcból. Figyelmeztessék a magyar kormányt, hogy ezzel gyakorlatilag lemondana a területi igényeiről, sőt a Berlin segítségével visszaszerzett országrészek is német közigazgatás alá kerülhetnek, ezzel Magyarország visszaszorulhat a trianoni határai közé.⁵²

Pappenheim, aki személyes kudarcának tekintette, hogy nem sikerült elérnie a honvédség balkáni közreműködését, levelet írt a Magyar Megszálló Erők parancsnokságára kirendelt német összekötő törzs vezetőjének, Oswald alezredesnek. Ebben kifejtette, hogy Budapest csak az alkalmat lesi a fegyveres küzdelemből való kiválásra. Javasolta, hogy tartsák szoros megfigyelés alatt a magyar csapatokat, mert megbízhatatlanok. Ne engedjék őket a Kárpátok előterébe átcsoportosítani, hanem minél messzebb alkalmazzák a magyar határtól. Az attasé azonban elcímezte a levelet, így az a magyar megszálló erők parancsnoka, Lakatos Géza vezér ezredes kezébe került. Lakatos felháborodottan referált róla a Vezérkar főnökének és javasolta, hogy kérjék Pappenheim azonnali visszahívását. Szombathelyi azonban kerülni akarta az újabb konfliktust a németekkel, emellett úgy vélte, könnyebben boldogul majd egy kompromittálódott attaséval. Lakatos közben továbbította a levelet Oswaldnak, így a németek is megtudták, hogy az üzenet magyar kézbe került. A súlyos mulasztás miatt Pappenheimet október 8-án hazarendelték, és utódául Hans Greiffenberg tábornokot nevezték ki.⁵³

Szombathelyi szeptember 18-án Keittel tárgyalta, aki ismét kérte, hogy Magyarország küldjön megszálló csapatokat a Balkánra. A Honvéd Vezérkar főnöke igyekezett kitérni a kérés elől. Közölte, a magyar kormány attól tart, hogy válaszul szövetséges légitámadásokra kerül sor Budapest ellen, ami nemcsak a lakosságnak, hanem a németek számára dolgozó hadiiparnak is súlyos károkat okozhat. Keitel azzal hártotta el a kifogást, hogy jelentős német légvédelmi erő áll rendelkezésre, melyet szükség esetén Magyarországra telepíthetnek. Ekkor Szombathelyi fegyverzeti hiányszágokra hivatkozott, hogy páncéltörő fegyverek, aknavetők és géppisztolyok tekintetében a honvédség jelentős német szállításra szorulna. Keitel erre nagyobb mennyiségű hadianyag átadására tett ígéretet. Az érvekből kifogyva a Honvéd Vezérkar főnöke közölte, hogy a magyar kormány nem tartja lehetségesnek csapatai balkáni alkalmazását, és ebben a kérdésben ő maga nem tehet semmit. Ezt követően hozta szóba a keleti hadszíntéren lévő megszálló erők kivonására vonatkozó kérést. Keitel kijelentette, hogy ezt Hitler nem engedélyezi. Még ha katonai szempontból indokolható is a

magyar csapatok hazavezénylése, politikai téren ez komoly károkat okozna, mert az ellenséges propaganda a tengelyhatalmak széthullásának bizonyítékaként beszélne róla.⁵⁴

Hazatérve Szombathelyi nem tudott eredményekről beszámolni. Jelentésében igyekezett belekapaszkodni Keitel azon mondatába, hogy az OKW esetleg nem zárkózna el néhány magyar seregest Kárpátokhoz közelebbi elhelyezésétől. Valójában azonban a német vezetés semmilyen intézkedést nem tervezett ebben a kérdésben. A balkáni szerepvállalás ismételt elutasítását, az Ukrajnában lévő honvéd erők hazaszállítási szándékát, és a szövetségesekkel folytatott titkos megbeszéléseket Hitler a háborúból való magyar kiválás kezdő lépéseinek tekintette. Ezért utasítást adott, hogy haladéktalanul dolgozzák ki Magyarország katonai megszállásának tervét. A Margarethe terv első változata szeptember 30-ra készült el.⁵⁵

A délvidéki razzia felelőseinek számonkérését Kállay a nyugati hatalmak irányába történő bizalomépítés, és a szerb-magyar feszültségek csökkentése szempontjából egyaránt fontosnak ítélte. A kormányfő az üggyel kapcsolatban német felbujtásról beszélt, melynek célja a szerb–magyar viszony végleges elidegenítése volt. Ilyen módon Kállay politikai párhuzamot vont az 1942-es „hideg napok” és a magyar csapatok balkáni bevetését sürgető német magatartás között. Kállay ösztönzésére a kormányzó elrendelte az újvidéki események felülvizsgálatát. Szeptember 14-én döntés született a razzia során okozott károk összeírásáról. Október 11-én pedig intézkedtek az érintett honvédtisztekkel szembeni bűnvádi eljárás megindításáról.⁵⁶

A honvédség balkáni alkalmazása ettől kezdve a magyar–német katonai tárgyalások során már nem merült fel. Politikai vonatkozásban azonban mindkét fél még hónapokig hivatkozott az ügyre. Német részről ezt a Harmadik Birodalomtól való magyar elszakadás egyik legfőbb bizonyítékaként kezelték. A német titkosszolgálat már 1942 óta rendelkezett információkkal a Kállay-kormány nyugati kapcsolatkereséséről, de Berlinben úgy gondolták, hogy a magyar kiválás a szövetségesek balkáni partraszállása nélkül úgysem realizálható, a közeledő szovjet haderő feltartóztatása érdekében pedig a magyar vezetés inkább kitart Németország mellett. A balkáni megszállás kérdése volt az első, amikor Budapest kategorikusan megtagadta a német katonai kéréseket. Erre hivatkozott Ernst Kaltenbrunner, a Birodalmi Biztonsági Főhivatal vezetője is Heinrich Himmler SS birodalmi vezető számára készített, Magyarország helyzetét elemző, október 26-i jelentésében. Ebben kiemelte, hogy a honvédség balkáni bevetésének elutasítása már konkrét lépés a magyarok részéről a Németországtól való elszakadás útján.⁵⁷

A magyar diplomácia az angolszászokkal folytatott titkos tárgyalások során hivatkozott több alkalommal is a balkáni megszállástól való távolmaradásra. A szövetségesek konkrét, látható németellenes lépéseket sürgettek, és a Kállay-kormány ezek között a legfontosabbként éppen a Balkánon való katonai szerepvállalás elutasítását említette. December 6-án Ghyczy Jenő részletes összefoglalót készített a szövetséges hatalmak számára a németektől való fokozatos eltávolodás bizonyítékairól. Ebben kiemelte a balkáni megszállásban való részvétel magtagadását is. Hangsúlyozta, hogy német részről többször, és nagy nyomattal kérték a honvédség balkáni alkalmazását, amit a Kállay-kormány elutasított. Zágráb szintén a magyar vezetéshez fordult, hogy a honvédség kapcsolódjon be a Dráva-hidak horvát hídfőinek védelmébe és a folyamórség lásson el biztosító feladatokat a Száván. A kormány ezt a kérést sem teljesítette. A szerb partizánok több támadást is intéztek magyar területek ellen, de visszaszorításuk után, Szerbiában a magyar csapatok már nem folytatták ellenük a harcot.⁵⁸

A témával kapcsolatos egyik utolsó megnyilvánulásra 1944. január végén került sor. Szombathelyi egy vezérkari tájékoztató során beszámolt arról, hogy a teheráni konferencia döntései nyomán egyelőre nem várható szövetséges partraszállás a Balkán térségében. Arról is beszélt, hogy a keleti hadszíntéren rekedt magyar megszálló erőket nem sikerült összevonni a Kárpátok előterében, mert Hitler ezt következetesen elutasította. Az esetenként a szovjet főerőkkel vívott súlyos harcok következtében a honvédség súlyos veszteségeket szenvedett. Ezen a ponton kifejtette azt a véleményét, hogy a balkáni szerepvállalás talán lehetővé tette volna a magyar erők átcsoportosítását a saját határok védelmére. A német vezetés azonban 1944 januárjában már nem tartott igényt a magyar erők Balkánra vezénylésére, hanem már éppen Magyarország megszállását készítette elő.⁵⁹

JEGYZETEK / NOTES

1. Dombrády Lóránd (2012): A legfelsőbb hadúr és hadserege. Kairoosz. Budapest. 101., 113. old.
2. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (a továbbiakban: MNL OL) K 589. Horthy M. 8933. II. B. 10.; Joó András (2008): Kállay Miklós külpolitikája. Magyarország és a háborús diplomácia 1942–1944. Napvilág. Budapest. 136. old.; A madridi követségtől Mauthausenig. Andorka Rudolf naplója (1978). Összeállította, a bevezetőt és a jegyzeteket írta: Lőrincz Zsuzsa. Kossuth. Budapest. 267., 271–272. old.
3. Kriegstagebuch des Oberkommandos der Wehrmacht 1940–1945 (1982). Hrsg.: Schramm, Percy E. – Jacobsen, Hans-Adolf. Band III/1–2. Bernard & Graefe Verlag. München. III/1. 54., 70. old.
4. A madridi követségtől (1978) 289–290. old.; Kriegstagebuch (1982) III/1. 54., 70. old.; Dombrády (2012) 111–116. old.
5. Saly Dezső (1945): Szigorúan bizalmas! Fekete könyv: 1939–1944. Anonymus. Budapest. 581. old.; A madridi követségtől (1978) 282–283. old.
6. Kriegstagebuch (1982) III/1. 133–134. old.
7. Macartney, Carlile Aylmer (1961): October Fifteenth. A History of Modern Hungary, 1929–1945. Vol. II. Edinburgh University Press. Edinburgh. 137–138. old.; Kriegstagebuch (1982) III/1. 134. old.; Czettler Antal (2000): A mi kis élethalál kérdéseink. A magyar külpolitika a hadba lépéstől a német megszállásig. Magvető. Budapest. 216–217. old.
8. Horthy Miklós titkos iratai (1963). Sajtó alá rendezte, magyarázó szövegekkel és jegyzetekkel ellátta Szinai Miklós és Szücs László. Kossuth. Budapest. 348–350. old.
9. Kovács Gábor (2005): Szombathelyi Ferenc és a „balkáni megszálló hadosztályok ügye” 1943-ban. Századok, 2005/6. sz. (1371–1425. old.) 1372–1373., 1416–1417. old.
10. Hadtörténeti Intézet és Múzeum Hadtörténelmi levéltára (a továbbiakban: HIM HL) Honvéd Vezérkar főnöke (a továbbiakban: VKF) Eln. 1. 1943. febr. 12. sz. n.
11. Kovács (2005) 1379. old.; Horthy Miklós titkos iratai (1963) 345–355. old.; Dombrády (2012) 114–115. old.
12. Magyar–brit titkos tárgyalások 1943-ban (1978). Összeállította, sajtó alá rendezte Juhász Gyula. Szerkesztette Szuhay-Havas Ervin. Kossuth. Budapest. 86–87. old., 87–89. old., 90–91. old.
13. Kriegstagebuch (1982) III/1. 134.; Nagybaczoni Nagy Vilmos (1986): Végzetes esztendő, 1938–1945. Gondolat. Budapest. 155–156. old.

14. Horthy Miklós titkos iratai (1963) 345–355. old.; Dombrády (2012) 117–120. old.
15. A Wilhelmstrasse és Magyarország. Német diplomáciai iratok Magyarországról 1933–1944. (1968). Összeállították és sajtó alá rendezték, a bevezető tanulmányt írták: Ránki György – Pamlényi Ervin – Tilkovszky Loránt – Juhász Gyula. Budapest. 707–709. old.; Czettlet (2000) 218–219. old.
16. MNL OL K 63. Külügyminisztérium, Politikai ir. 473–474. sz. Szent-Iványi D. I. 786., 794. old.
17. Dombrády (2012) 123.
18. Horthy Miklós titkos iratai (1963) 364–368. old.; Kiegstagebuch (1982) III/1. 134. old.; A Wilhelmstrasse és Magyarország (1968) 528. dok. 710. old.; Dombrády (2012) 121–122. old.
19. Magyar–brit titkos tárgyalások (1978) 97–99. old., 100–107. old.
20. MNL OL K 27. Minisztertanácsi jkv. 1943. március 10. 36. sz.
21. Saly (1945) 599. old.
22. MNL OL K 589. Horthy M. 8934. II. D. 8.
23. MNL OL K 27. Minisztertanácsi jkv. 1943. március 30. 5. sz.
24. Nagybaczoni Nagy (1986) 157–158. old.; Csapody Tamás (2012): Bori munkaszolgálatosok. Vince Kiadó. Budapest. 15–16. old.
25. Macartney (1961) II. 138. old.
26. Magyar–brit titkos tárgyalások (1978) 155–158. old.; Lengyel Béla (2011): Európa forgószeleiben. Visszaemlékezések. Tapasztalatok és benyomások egy katona életéből. Digitális Kalamáris. Szarvas. 180. old.
27. A Wilhelmstrasse és Magyarország (1968) 714. old.
28. Horthy Miklós titkos iratai (1963) 373–386. old.
29. MNL OL K 27. Minisztertanácsi jkv. 1943. április 20. 80. sz.; Magyar–brit titkos tárgyalások (1978) 155–158. old.
30. MNL OL K 27. Minisztertanácsi jkv. 1943. április 20. 80. sz.; Hitler hatvan-nyolc tárgyalása 1939–1944. Hitler Adolf tárgyalásai kelet-európai államférfiakkal (1983). A bevezető tanulmányt írta, a műbe foglalt dokumentumokat válogatta, a jegyzeteket készítette: Ránki György. I–II. kötet. Magvető. Budapest. II. 67–113. old.
31. Magyar–brit titkos tárgyalások (1978) 145–146. old.; 150–151. old.
32. Nagybaczoni Nagy (1986) 157–158. old.; Csapody (2012) 15–16. old.
33. Magyar–brit titkos tárgyalások (1978) 145–146. old., 150–151. old.; Borhi László (2015): Nagyhatalmi érdekek hálójában. Osiris – MTA BTK TTI. Budapest. 44. old.

34. Hitler hatvannyolc tárgyalása (1983) II. 147. old.; Walter Schellenberg emlékiratai (1989). TÉKA – Zrínyi katonai Kiadó. Budapest. 278–279. old.; Joó (2008) 137. old.
35. MNL OL K 27. Minisztertanácsi jkv. 1943. augusztus 24. 1. sz.; Kriegstagebuch (1982) III/2. 927., 955–956. old.; Dombrády (2012) 145. old.
36. Borhi (2015) 44–45. old.; Veress, Laura-Louise (1995): *Clear the Line. Hungary's Struggle to Leave the Axis During the Second World War.* Prospero. Cleveland. 130. old.
37. HIM HL VKF Eln. 1. 16/1943.; MNL OL K 27. Minisztertanácsi jkv. 1943. augusztus 24. 1. sz.; Kállay Miklós (2012): *Magyarország miniszterelnöke voltam 1942–1944.* I–II. kötet. Európa. Budapest. II. 2012. 68. old.; Ungváry Krisztián (2004): *A magyar honvédség a második világháborúban.* Osiris. Budapest. 205–206. old.
38. Kaló József (2010): *Szombathelyi Ferenc a Magyar Királyi Honvéd Vezérkar élén.* PhD értekezés. Debreceni Egyetem. Debrecen. 123. old.
39. Kállay (2012) II. 76–78. old.
40. G. Vass István (1994): *Bakach-Besseney György tárgyalásai az Egyesült Államok megbízottaival 1943. szeptember 28-a és 1944. március 19-e között.* Levéltári Közlemények, 1994/1–2. sz. (153–205. old.) 161–164. old., 166–167. old.; Kállay (2012) II. 76–78. old.; Dombrády (2012) 146. old.
41. Barcza György (1994): *Diplomata-emlékeim. Magyarország volt vatikáni és londoni követének emlékirataiból, 1911–1945.* I–II. kötet. Európa–História. Budapest. II. 321–322. old.
42. HIM HL VKF Eln. 1. 15/1943.; Ungváry (2004) 205–206. old.
43. Kállay (2012) II. 71–74. old.; Nagybacsoni Nagy (1986) 205–217. old.
44. HIM HL VKF Eln. 1. 6/1943., 12/1943. Ungváry 2004. 205–206. old.
45. Kállay (2012) I. 224. old., II. 71–74. old.; Kovács (2005) 1403–1404. old.
46. *A Wilhelmstrasse és Magyarország* (1968) 728–729. old., 730. old.
47. G. Vass (1994) 2. dok. 164–166. old.; Borhi (2015) 46. old.; Kállay, Miklós (1962): „Come over”. *The Hungarian Quartely*, 1962/1–2. sz. (5–19. old.) 11–12. old.
48. G. Vass, 1994. 153–205. old.; Kállay (2012) II. 137–138. old.
49. Dombrády (2012) 146. old.; Czettler (2000) 302–303. old.; Romsics Ignác (1999): *Bethlen István. Politikai életrajz.* Osiris. Budapest. 421–422. old.
50. HIM HL HM Eln. I. 58 671/1943., 66 681/1943.; Kádár Gyula (1978): *A Ludovikától Sopronköhidáig.* I–II. kötet. Magvető. Budapest. II. 618. old.; Shvoy Kálmán titkos naplója és emlékirata 1918–1945 (1983). Sajtó alá rendezte, a bevezető szöveget írta, magyarázó jegyzetekkel ellátta: Perneki Mihály. Kossuth. Budapest. 269. old.

51. MNL OL K 27. Minisztertanácsi jkv. 1943. szeptember 14. 1. sz.; Kállay (2012) II. 74. old.; Kádár (1978) II. 618. old.
52. A Wilhelmstrasse és Magyarország (1968) 732–733. old.
53. Kádár (1978) II. 619–623. old.; Kriegstagebuch (1982) III/2. 1185., 1261. old.
54. Dombrády (2012) 159–160. old.
55. Kriegstagebuch (1982) III/2. 1119–1120. old.
56. Dombrády (2012) 76–77. old.; Kállay (2012) I. 140. old.
57. A Wilhelmstrasse és Magyarország (1968) 740–742. old.
58. G. Vass (1994) 188–189. old., 190–192. old.
59. HIM HL VKF Eln. 1. 1944. január 31. sz. n.; Ungváry (2004) 251. old.

FELHASZNÁLT IRODALOM / REFERENCES

A) Levéltári források:

Hadtörténelmi Intézet és Múzeum Hadtörténelmi Levéltára (HIM HL)

HIM HL Honvédelmi Minisztérium (HM)

HIM HL Honvéd Vezérkar főnöke (VKF)

Magyar Nemzeti levéltár Olszágos Levéltára (MNL OL)

MNL OL K 27. Minisztertanácsi jkv.

MNL OL K 63. Külügyminisztérium Pol. ir.

MNL OL K 589. Horthy Miklós ir.

B) Szakirodalom:

A madridi követségtől Mauthausenig. Andorka Rudolf naplója. (1978). Összeállította, a bevezetőt és a jegyzeteket írta: Lőrincz Zsuzsanna. Kossuth. Budapest.

A Wilhelmstrasse és Magyarország. Német diplomáciai iratok Magyarországról 1933–1944. (1968). Összeállították, és sajtó alá rendezték, a bevezető tanulmányt írták: Ránki György – Pamlényi Ervin – Tilkovszky Loránt – Juhász Gyula. Kossuth. Budapest.

Barcza György (1994): Diplomata-émlékeim. Magyarország volt vatikáni és londoni követének emlékirataiból, 1911–1945. I–II. kötet. Európa–História. Budapest.

Borhi László (2015): Nagyhatalmi érdekek hálójában. Osiris – MTA BTK TTI. Budapest.

- Czettler Antal (2000): A mi kis élethalál kérdéseink. A magyar külpolitika a hadba lépéstől a német megszállásig. Magvető. Budapest.
- Csapody Tamás (2012): Bori munkaszolgálatosok. Vince Kiadó. Budapest.
- Dombrády Lóránd (2012): A legfelsőbb hadúr és hadserege. Kairosz. Budapest.
- G. Vass István (1994): Bakach-Besseney György tárgyalásai az Egyesült Államok megbízottaival 1943. szeptember 28-a és 1944. március 19-e között. Levéltári Közlemények, 1994/1–2. sz. (153–205. old.)
- Hitler hatvannyolc tárgyalása 1939–1944. Hitler Adolf tárgyalásai kelet-európai államférfiakkal (1983). A bevezető tanulmányt írta, a műbe foglalt dokumentumokat válogatta, a jegyzeteket készítette: Ránki György. I–II. kötet. Magvető. Budapest.
- Horthy Miklós titkos iratai (1963). Sajtó alá rendezte, magyarázó szövegekkel és jegyzetekkel ellátta Szinai Miklós és Szűcs László. Kossuth. Budapest.
- Joó András (2008): Kállay Miklós külpolitikája. Magyarország és a háborús diplomácia 1942–1944. Napvilág. Budapest.
- Kaló József (2010): Szombathelyi Ferenc a Magyar Királyi Honvéd Vezérkar élén. PhD értekezés. Debreceni Egyetem. Debrecen.
- Kádár Gyula (1978): A Ludovikától Sopronkőhidáig. I–II. kötet. Magvető. Budapest.
- Kállay, Miklós (1962): „Come over”. The Hungarian Quartely, 1962/1-2. sz. 5-19. old.
- Kállay Miklós (2012): Magyarország miniszterelnöke voltam 1942–1944. I–II. kötet. Európa. Budapest
- Kovács Gábor (2005): Szombathelyi Ferenc és a „balkáni megszálló hadosztályok ügye” 1943-ban. Századok, 2005/6. sz. 1371–1425. old.
- Kriegstagebuch des Oberkommandos der Wehrmacht 1940–1945 (1982). Hrsg.: Schramm, Percy E. – Jacobsen, Hans-Adolf. Band III/1–2. Bernard & Graefé Verlag. München.
- Lengyel Béla (2011): Európa forgószeleiben. Visszaemlékezések. Tapasztalatok és benyomások egy katona életéből. Digitális kalamáris. Szarvas.
- Macartney, Carlile Aylmer (1961): October Fifteenth. A History of Modern Hungary, 1929–1945. Vol. II. Edinburgh University Press. Edinburgh.
- Magyar–brit titkos tárgyalások 1943-ban (1978). Összeállította, sajtó alárendezte Juhász Gyula. Szerkesztette Szuhay-Havas Ervin. Kossuth. Budapest.
- Nagybacsoni Nagy Vilmos (1986): Végzetes esztendő, 1938–1945. Gondolat. Budapest.
- Saly Dezső (1945): Szigorúan bizalmas! Fekete könyv: 1939–1944. Anonymus. Budapest.

Shvoy Kálmán titkos naplója és emlékirata 1918–1945 (1983). Sajtó alá rendezte, a bevezető szöveget írta, magyarázó jegyzetekkel ellátta: Perneki Mihály. Kosuth. Budapest.

Romsics Ignác (1999): Bethlen István. Politikai életrajz. Osiris. Budapest.

Ungváry Krisztián (2004): A magyar honvédség a második világháborúban. Osiris. Budapest.

Veress, Laura-Louise (1995): Clear the Line. Hungary's Struggle to Leave the Axis During the Second World War. Prospero. Cleveland.

Walter Schellenberg emlékiratai (1989). TÉKA – Zrínyi Katonai Kiadó. Budapest.

ÁSVÁNYI Katalin – Hager CHAKER

Dr. ÁSVÁNYI Katalin, PhD
egyetemi docens
Budapesti Corvinus Egyetem, Budapest

associate professor
Corvinus University of Budapest,
Budapest, Hungary
email: katalin.asvanyi@uni-corvinus.hu

Hager CHAKER
PhD-student

Corvinus University of Budapest, Doctoral School of
Business and Management
Budapest, Hungary
email: hager.chaker@gmail.com

A VENDÉGEK PREFERENCIÁI A FENNTARTHATÓ SZÁLLODAI ATTRIBÚTUMOKRÓL

*GUEST PREFERENCES FOR SUSTAINABLE HOTEL
ATTRIBUTES*

ABSTRACT

Nowadays, the hotel industry is increasingly experiencing that hotel guests are more and more looking for sustainable solutions when traveling and to meet these expectations, hotels need to adapt by implementing sustainability initiatives. This paper aims to explore the behavior, perceptions and consumption preferences of Hungarian hotel guests about the sustainable attributes of hotels. The main research question in this study is to determine the most important sustainability priorities of guests at hotels. We used the Q methodology to study subjective perspectives. Based

on the literature, we formulated 35 statements and interpreted them along eight categories. Three groups of opinions were formed: environmentally sustainable, limited sustainable, and self-interested sustainable. Based on the order of preference, it can be concluded that there are basically expected sustainability practices that are mostly related to the environmental pillar. At the same time, the attitudes of the respondents towards the attributes that affect the guests or are implemented with their involvement are not uniform. Among the extra expectations are elements related to the social pillar. By grouping tourists with a similar attitude towards sustainable hotels' attributes and identifying the CSR value preferences of each group, we make suggestions for hotels on which sustainability practices they should implement, with a greater emphasis on meeting the guests' expectations, in order to further strengthen tourists' commitment to sustainable tourism and preference for sustainable hotels.

Kulcsszavak: fenntarthatóság, CSR, hotel, Q-módszer, Z generáció

Keynotes: sustainability, CSR, hotel, Q-methodology, Z-generation

1. Bevezetés¹

A szállodai vendégek elsődleges érintettek a szállodákban, döntésük nagyban befolyásolja a szállodai célok elérését, elsődleges szerepet játszanak a szállodák sikerében, mivel ők generálják a szállodák bevételét. Napjainkban a társadalomban egyre inkább erősödik az a tendencia, hogy a fogyasztók olyan vállalattól vásárolnak és olyan termékeket fogyasztanak, amelyek kevésbé károsak a természeti környezetre és a társadalomra. Ez a fogyasztói réteg általában kifinomultabb, és változó mértékben ugyan, de foglalkoztatják az olyan fenntarthatósági kérdések, mint például az újrahasznosítás vagy a helyi és/vagy ökológiai élelmiszerek vásárlása. Ez a tendencia a turizmusban és a szállodaiparban is egyre erőteljesebben tapasztalható, hiszen a szállodák vendégei is az utazás során egyre inkább fenntartható megoldásokat keresnek² és ezen elvárások teljesítéséhez a szállodáknak alkalmazkodniuk kell a fenntarthatósági kezdeményezések megvalósítása által.

Williams és szerzőtársai³ rámutatnak, hogy a CSR egy olyan vállalati módszer, amely fenntartható fejlődéshez vezet azáltal, hogy környezeti, társadalmi és gazdasági előnyöket nyújt minden érintett számára, ennek értelmében a CSR és fenntarthatóság szavakat szinonimaként használjuk a cikkben. Huda és munkatársai⁴ azt írták, hogy a CSR stratégia arra ösztönzi a vállalatot, hogy pozitív befolyást gyakoroljon a környezetre és az

érintettjeire, beleértve a közösségeket, a befektetőket, a munkavállalókat és a fogyasztókat. A fenntartható szállodai szemlélet ezáltal magában foglalja a vendégek társadalmi felelősséggel kapcsolatos elvárásainak megosztását és elismerését, valamint növeli a környezetbarát termékek és szolgáltatások iránti igényt. A fenntartható szállodai gyakorlat alkalmazása a vendégélmény javításában is fontos szerepet játszhat. Ezért a szállodák feladata, hogy megfeleljenek a mai modern utazók fenntartható igényeinek, beleértve a kényelem megtartását, a víz- és energiafogyasztás csökkentését, vagy akár a fenntartható termékek használatának újragondolását

De Grosbois⁵ azt írja, hogy a nemzetközi turisztikai vállalkozások stratégiájában olyan kulcsfontosságú elemek vannak, amelyek hozzájárulnak a helyi társadalom jólétéhez, a tisztességes munkakörülményekhez és a környezetvédelemhez. A fogyasztói vélekedés vizsgálata a CSR tevékenységekről, és hogy ezek a vélemények hogyan befolyásolják a fogyasztók jövőbeni szándékát és nézetüket, segíthetnek a szállodáknak megérteni a CSR-gyakorlatok bevezetésének és erősítésének fontosságát.

A szállodai környezeti stratégiákra vonatkozó vendég elvárások beépítésének témaköre alulkutatott a szakirodalomban⁶, a teljes fenntarthatósági gyakorlataikra vonatkozóan pedig még kevesebb forrás található. Jelen kutatás hozzájárul az irodalom bővítéséhez ezen a területen, ugyanakkor a szállodák számára gyakorlati tanácsokat fogalmaz meg, hogy mely CSR elemekre, értékekre helyezték a hangsúlyt CSR gyakorlatuk kialakításakor.

A szállodaipar fenntarthatósági kihívásainak észlelése alapján és a jelenlegi fogyasztók attitűdjéről szóló korábbi tanulmányok eredménye szerint a jelen kutatás célja a magyar szállodai vendégek viselkedésének, felfogásának és fogyasztási preferenciáinak tanulmányozása a szállodák fenntartható attribútumairól. A fenntartható szállodákra vonatkozóan hasonló hozzáállással rendelkező turisták csoportosítása és jellemzőik elemzése segíthet az egyes csoportok CSR érték preferenciáinak azonosításában, mely a szállodák számára olyan CSR politikák kialakítását ösztönözheti, mellyel tovább tudják erősíteni a turistákban a fenntartható turizmus iránti elkötelezettséget és szálláshely választáskor a fenntartható szálláshelyek preferálását. A cikk célja, hogy a vizsgált turisták véleményét csoportokba sorolja a Q-módszertan segítségével, melynek keretében azonosítjuk az azonos attitűddel rendelkező turista hozzáállásokat, kategorizáljuk az eltérő és közös véleményeket. A véleményeket az egyes CSR kategóriák mentén is ismertetjük. Bemutatjuk az egyes csoportok főbb jellemzőit, a csoportok közötti különbségeket, és javaslatokat fogalmazunk meg a szállodák fenntarthatóbb gyakorlatának kialakítására, mely a vendégek érték-preferenciáját követi. Ez a

kutatás a preferenciák azonosításával egy új perspektívát ad az akadémia és a szállodai szakemberek számára a fenntartható szállodai gyakorlatokra vonatkozóan.

A szakirodalom feltárást követően bemutatjuk a kutatásmódszertant, beleértve az állítások kidolgozását és a mintavételi keretrendszert, majd az empirikus eredményeket felhasználva levonjuk a legfontosabb következtetéseket.

2. Elméleti háttér

A szállodai szektor jelentős szerepet tölt be a társadalomban, különös tekintettel a helyi közösségekre és a környezeti hatása is igen nagy mértékű, hiszen a turizmus adja a szén-dioxid-kibocsátás nyolc százalékát⁷, és a szállodák felelősek az energiafelhasználás kilenc százalékáért⁸. Ezáltal az ágazat CSR-gyakorlatának elemzése és döntései erősen befolyásolhatják az érintettek széles körét, mint a kormányzati szerveket, a helyi közösségeket, de különösen a szállodai vendégeket. A CSR észlelt értéke attól függően változik, hogy melyik érintett értékeli a cselekvéseket^{9 10 11}. Ebben az értelemben a fogyasztók az egyik legfontosabb stakeholderei a vállalatnak¹². A szállodaipar számára lényeges, hogy a vendégek hogyan viszonyulnak a CSR tevékenységekhez, és hogy ezek a vállalati CSR szemléletek milyen mértékben befolyásolják a vendégek jövőbeli viselkedését. Ezek megértése segítheti őket a megfelelő CSR irányok és gyakorlatok megvalósításában. A CSR-tevékenységek vendég elvárások szerinti kialakítása hozzájárulhat a szállodák versenyképességének növekedéséhez, és a társadalomra is képes hatást gyakorolni, ha a stakeholderek támogatják ezeket a tevékenységeket, és értékeli ezen vállalatok magatartását.

Ahogy a környezeti kérdések központi kérdéssé váltak a politikai döntéshozók és a vállalatok számára, az emberek környezeti értékeinek, viselkedésének és szándékainak megértése szintén egyre fontosabbá vált^{13 14 15}. Korábbi kutatások kimutatták, hogy a zöld gyakorlatokra adott válaszok többsége pozitív, de a zöld szálloda stratégiák megítélése és elfogadása eltérő. A fenntartható gyakorlat kulcsfontosságú tényezőnek tekinthető a vendégek szállodaválasztási döntéseiben. Ezzel szemben arra is láthatunk példát, hogy bár a vendégek környezettudatosak, nem feltétlenül foglalkoznak a szálloda környezeti gyakorlataival, amikor szállást választanak¹⁶. Manaktola és Jauhari¹⁷ szerint a szállodák kiválasztásakor a turisták nem tartják olyan fontosnak a zöld gyakorlatokat, mint a szálloda egyéb más tulajdonságait, mint például az árat, a helyszínt vagy tisztaságot. Ugyanak-

kor arra is vannak kutatások¹⁸, hogy a szálloda vendégei bizonyos környezeti tulajdonságokra már „alapvető” tulajdonságként, a szolgáltatási kínálat részeként tekintenek, és negatívan értékelik, ha ezt a gyakorlatot nem valószínűsíti meg egy zöld szálloda. Robinot és Giannelloni¹⁹ megállapították, hogy az ágynemű és törölköző nem mindennapos cseréjét már alapvető szolgáltatásnak tartják, a megújuló energiaforrások használatát azonban további pozitív szolgáltatási elemnek tekintik.

Watkins²⁰ elsősorban környezetbarát attribútumokat azonosított, melyek közül az alábbiakat emelték ki a vendégek: szelektív hulladékgyűjtés, energiatakarékos világítás, újrahasznosított papírok, ágyneműcsere kérésre és a világítás lekapcsolása a nem használt szobákban. Kasim²¹ szerint a turisták többsége inkább választja az olyan nem fenntartható megoldásokat, mint a mindennapi törölköző csere és a külön szappan, a környezetbarát alternatívákhoz képest, ugyanakkor a víztakarékos funkciókat, a szelektív hulladékgyűjtési lehetőséget, a tűzvédelmi és energiatakarékos megoldásokat és a helyi ökoturisztikai látványosságokról való tájékoztatást fontos fenntartható gyakorlatnak tekintik. Millar és Baloglu²² kutatásában a zöld szálloda vendégeinek preferenciái a következők voltak: energiatakarékos izzó, alacsony vízfogyasztású WC-k és csaptelepek, ritka ágyneműcsere, szelektív hulladékgyűjtés, foglaltságérzékelők és kártyakulcsok. Lee és munkatársai²³ elemzése azt mutatta, hogy az egészséges szobák, a környezetbarát gyakorlatok és a csökkentett kiadások pozitívan kapcsolódnak a vendégek visszatérési szándékához, míg az egészséges szobák, a csökkentett kiadások, a bioélelmiszerek és a környezetvédelem pozitív és jelentős hatást gyakorolnak a szálloda jóhírének terjesztésére, mely alátámasztja, hogy ezen attribútumok megléte milyen további előnyökkel szolgálhat a szállodák számára, akik bevezetik a fenntarthatósági gyakorlatokat a mindennapi működésükbe. Han és Chan²⁴ kutatásában az energiamegtakarítás és a környezetbarát termékek használata a két legfontosabb attribútum. Han és társai²⁵ is azt támasztják alá, hogy a víz és energiamegtakarítási intézkedések azok az attribútumok, melyek növelik a vendégek hűségét a zöld szállodák iránt. Verma és Chandra²⁶ szerint a hotelek zöld tulajdonságai közül az energiatakarékos izzókat, a szelektív hulladékgyűjtést és a zöld tanúsítást preferálták, míg az újratölthető samponadagolókat és a kérésre történő lepedőcserét, valamint a törölköző újrafelhasználási programot kevésbé tartják fontosnak a vendégek. Trang és társai²⁷ öt dimenziót azonosítottak a zöld szállodai attribútumok alapján, melyekkel a vendégek találkozhatnak: fogyasztói előnyök, újrahasznosítási politika, energia menedzsment, víz takarékoság és zöld jellemzők. A vendégek pozitív hozzáállása leginkább

a vendégekre ható előnyökhöz kapcsolódó elemeknél jelent meg, melyek pozitívan érintik a jólétüket és az egészségüket, mint a vegán ételek vagy a környezetbarát termékek. Az energiahatákonysághoz köthető eszközöket, megoldásokat is fontosnak tartották. A zöld jellemzők esetén megjelenik a zöld környezet, a zöld építészeti megoldások és az organikus kertek, mint lényeges zöld szállodai elemek.

Ellentmondás tapasztalható a tekintetben a szakirodalomban, hogy a vendégek pozitívan vagy negatívan értékelik bevonásukat a fenntarthatósági kezdeményezésekbe. Manaktola és Jauhari²⁸ azt tapasztalták, hogy a vendégek részt akartak venni a zöld fejlesztésekben, de nem áldozzák fel ott tartózkodásuk kényelmét. A válaszadók 40% -a egyetért abban, hogy a szállodáknak kellene a vendégekkel szemben, a zöld gyakorlat megvalósításához szükséges költségek 50–100% -át fedezni. Továbbá, annak ellenére, hogy sok válaszadó hajlandó spórolni a vízzel, nem fogadták el az alacsony víznyomású zuhanyfejet a fürdőszobákban, mert nem érezték úgy, hogy ők közvetlenül felelősek lennének a víz költségéért²⁹. Meadin³⁰ a luxus szállodák esetében megállapította, hogy a vendégek és a lakosság is pozitívan értékelik, ha a szálloda bevonja a partnereit, a médiát és a vendégeket a környezetvédelmi kezdeményezéseibe. Baker és társai³¹ szerint a környezetbarátság fontossága (vagy éppen ellenkezőleg: az ebből adódó kellemetlenség) erősen meghatározza a zöld szállodai szoba foglalásának szándékát, míg a vállalati felelősséggel kapcsolatos kérdések kevésbé, vagy egyáltalán nem befolyásolják azt, melytől támasztja alá, hogy a fenntarthatóság pillérei közül leginkább a környezeti pillérrel foglalkoznak a vendégek. Mensah³² megállapította, hogy a szálloda vendégeinek 90% -a szívesebben szállna meg egy olyan szállodában, amely zöld irányítási politikával rendelkezik. Ezenkívül a Kimpton Hotels jelentése szerint vendégeik 16% -a választja őket környezetbarát gyakorlatuk miatt³³.

Az 1. táblázatban a szakirodalom alapján összegyűjtöttük azokat a szállodai fenntarthatósági attribútumokat, melyeket korábbi kutatásokban azonosítottak, mint a vendégek által preferált elemek. Az elemek többsége a környezeti pillérhez kapcsolódik, mivel a korábbi kutatásokban elsődlegesen a környezeti fenntarthatósági gyakorlatokról kérdezték a vendégeket. Van egy-két olyan attribútum, mint a vendégek jóléte, vagy a helyi ökoturisztikai látványosságok, mely túlmutat a környezeti pilléren és a társadalmi fenntarthatóságot is figyelembe veszi. A zöld politika, mint attribútum jellemzően a környezeti fenntarthatósági kezdeményezésekhez köthető, de sok esetben ez a teljes fenntarthatóságot magában foglalja.

1. táblázat: A vendégek által preferált zöld szállodai attribútumok
Table 1.: Green hotel attributes preferred by guests

Attribútum	Kutatás, melyben az adott attribútum a vendégek által preferált
víztakarékoság	Kasim (2004b); Millar és Baloglu (2008); Ogbeyide (2012); Grosbois (2012); Han et al. (2019);
energiatakarékoság	Watkins (1994); Kasim (2004b); Millar és Baloglu (2008); Robinot és Giannelloni (2010); De Grosbois (2012); Han és Chan (2013); Verma és Chandra (2016); Trang et al. (2019)
szelektív hulladékgyűjtés	Watkins (1994); Kasim (2004b); Millar és Baloglu (2008); Verma és Chandra (2016)
újrahasznosítás	Watkins (1994)
nem mindennapos ágynemű csere	Watkins (1994); Millar és Baloglu (2008); Robinot és Giannelloni (2010)
környezetbarát termékek	Lee et al. (2011); Han és Chan (2013); Trang et al. (2019)
zöld környezet	Trang et al. (2019)
vendégek jóléte és egészsége	Lee et al. (2011); Trang et al. (2019)
helyi ökoturisztikai látványosságok	Kasim (2004b)
zöld politika	Mensah (2004); Butler (2008); Lee et al. (2011); Verma és Chandra (2016)

Forrás: Saját szerkesztés

3. Módszertan

A szakirodalom alapján több kutatási rést is azonosítottunk:

- a vendég vélemények, preferenciák beépítése a szállodák fenntarthatósági gyakorlatának kialakításába alulkutatott téma az irodalomban,
- a vendégek véleményének kutatása jellemzően kvantitatív módon történik,
- a vendégek véleményében megjelenik, hogy mely elemeket várják el inkább, de az összes elemet nem állítják preferencia sorrendbe,
- jellemzően a fenntarthatóság egy kiemelt pillérjének, a környezeti fenntarthatóságnak az elemeiről kérdezik a vendégeket és a teljes fenntarthatósági gyakorlat vizsgálata kevésbé jelenik meg a szakirodalomban.

Jelen kutatásban ezen rések betöltésére kifejezetten vendég vélemények alapján kívánjuk feltárni a szállodák teljes fenntarthatósági gyakorlatára vonatkozóan azokat az elemeket, amelyek beépítése és megvalósítása a vendégek preferencia sorrendje alapján azonosítható, melyhez a Q módszertant alkalmaztuk.

Fő kutatási kérdésünk:

Melyek azok a szállodai fenntarthatósági elemek, amelyet a vendégek preferálnak?

Kutatásunk célja, hogy a vendégek által preferált szállodai fenntarthatósági elemek azonosítása által javaslatokat fogalmazzunk meg a szállodák számára, hogy mely fenntarthatósági gyakorlatokat valósítsák meg, melyekre fektessenek nagyobb hangsúlyt, hogy meg tudjanak felelni a vendégek elvárásainak.

A Q módszertant használtuk a szubjektív perspektívák tanulmányozására. Ezt a módszert akkor érdemes alkalmazni, amikor azt kívánjuk jellemezni, hogy az emberek különböző csoportjai hogyan gondolkodnak szisztematikusan egy adott kérdéstről. Használható bármely témakör perspektívájának feltárására, ahol szubjektív nézeteltérések vannak, mivel a módszer különösen hasznos ellentmondásos témák tanulmányozására. A Q módszer nem arra törekszik, hogy a perspektívákat olyan objektív és külső változókkal kapcsolja össze, mint az életkor, a munkakör vagy a jövedelem, hanem arra, hogy megértse az alany saját belső preferencia keretét³⁴.

Qu és társai³⁵ a Q-módszertant alkalmazták, melyben a fenntartható fogyasztás alapján három csoportba sorolják a hasonló tulajdonságokkal rendelkező kínai fogyasztókat a fenntartható fogyasztással kapcsolatos értékeik és attitűdjük szerint. A fenntartható csoport erős környezeti értékekkel rendelkezik, fontos számára a környezete és érti a fenntartható fogyasztás lényegét és funkcióit. A második csoport, a potenciális fenntarthatók már nyitottak a fenntartható fogyasztás irányába, de több ösztönzőre van szükségük annak megvalósításához. A harmadik csoport a fenntarthatatlan fogyasztók, akiknek több információra és oktatásra van szüksége a fenntarthatóság irányába történő fogyasztói magatartás változásuk eléréséhez.

A Q módszert leggyakrabban 15-50 fős résztvevői méretű mintáknál alkalmazzák^{36 37}. A Q vizsgálat résztvevői célzottan kerülnek a mintába (azaz nem véletlenszerűen választják őket), az érdeklődési körük szerint. Lehetnek például politikai döntéshozók, egy adott szakterület szakembe-

rei vagy egy adott területen élő, vagy egy adott probléma által érintett emberek. A válaszadókat úgy kell kiválasztani, hogy képviselni tudják az adott téma körül érdeklődők véleményét, ahelyett, hogy reprezentálják az egész lakosságot.

A Q-módszer során az első lépés a „concurse” kialakítása, melynek lényege, hogy azonosítsunk minden olyan állítást, mely kapcsolódik a vizsgált témához, esetünkben szállodai fenntarthatóság kérdéséhez^{38 39}. Az 1. táblázatban látható, a szakirodalom alapján azonosított szállodai fenntarthatósági attribútumokra vonatkozóan fogalmaztuk meg az állítások nagy részét, azonban mivel a szakirodalomban jellemzően környezeti fenntarthatósági elemek jelentek meg, ezért kiegészítettük az állításokat további témákkal is. Korábbi kutatásainkra alapozva⁴⁰ nyolc CSR kategória mentén fogalmaztuk meg az állításokat, mely már tartalmazta az 1. táblázatban szereplő elemekre vonatkozó állításokat is. Az eredeti Q mintába összesen 50 állítás került be a szállodai fenntarthatósághoz kapcsoltan, melyet előzetesen teszteltünk 5 egyetemi hallgatóval. Az általuk adott preferencia sorrendek, illetve a felülvizsgálatra javasolt témakörök azonosításával az állításokat egyértelműbben és tömörebben fogalmaztuk meg, hogy a lényeges témakörök megmaradjanak, ugyanakkor a válaszadók számára érthetőbbé váljanak, így végül 35 állítás maradt a Q mintában. A nyolc CSR kategória közül az elsőbe tartozó állítások a szálloda általánosság felelősségére vonatkoztak (4 állítás). Három kategória a környezeti szempontokhoz (14+5+3 állítás), a másik négy pedig a társadalmi pillérhez kapcsolódik (2+1+4+2 állítás). Ezen kategóriák segítették a kialakult faktorok mentén történő értékelést.

Célzott és elméleti mintavételezést alkalmaztunk, ahol feltételként szabtuk meg, hogy a válaszadó az elmúlt két évben legalább 1 vendégéjszakát töltött el egy általa fenntarthatónak nevezett hotelban, vagyis van tapasztalata a fenntartható szállodákról és a Z generáció tagja. A Z generáció számára fontosabbak a fenntarthatósági gyakorlatok megléte a szálláshelyeken és szívesebben választják az ilyen helyeket ott-tartózkodásra⁴¹, ezért ezt a generációt céloztuk meg kutatási kérdésünk feltárásához. Az adatokat 2020 januárjában gyűjtöttük. Mivel az állítások száma 35 volt, és egyes irodalmak az javasolják, hogy a résztvevők száma körülbelül fele annyi legyen, mint az állítások száma, így 15 főt kérdeztünk meg, mely a kis létszám ellenére elfogadható a módszer értékeléséhez és a különböző perspektívák feltárásához^{42 43}.

2. táblázat: Az állítások elrendezése
Table 2.: Q–sort

-3	-2	-1	0	+1	+2	+3

Source: Saját szerkesztés

A válaszadók egy kvázi normális eloszlás mentén értékelték a kapott állításokat aszerint, hogy melyek azok, amelyekkel teljesen egyetértenek (+3), melyek azok, amelyek semlegesek számukra (0) és melyek azok, amelyekkel egyáltalán nem értenek egyet (-3)⁴⁴. Az 2. táblázatban látható hétszintű elosztást vettük alapul. Mivel ez egy relatív skála, így az is előfordulhat, hogy egy válaszadó minden állítással egyetért, míg egy másik egyikkel sem ért egyet, melyet a kényszerített rangsor kialakításával el tudunk kerülni. A módszer lényege, hogy az állítások rangsorolását veszi alapul, vagyis, hogy az egyes állítások hol helyezkednek el a többi állításhoz képest.

4. Eredmények

Először egy főkomponens elemzést végeztünk az adatokon. Ennek eredményeként 8 faktort kaptunk. Csak azokat a tényezőket tartottuk meg, amelyek sajátértéke 1-nél nagyobb volt. Négy faktor volt 1 felett, ami azt jelenti, hogy a 4 faktoros megoldás már jó lehet. Azonban a tényezők megjelölésekor azt figyeltük meg, hogy a válaszadók jobban illeszkednek az 1-es, a 2-es és a 3-as faktorba. A 4-es faktorban nem volt elég válaszadó. Ezek alapján a három faktoros megoldást választottuk, mivel ott elég nagy volt a különbség a kialakított faktorok között. (3. táblázat).

3. táblázat: A vendégek faktormátrixa
Table 3.: Factor matrix of guests

QSORT	1. Faktor	2. Faktor	3. Faktor
Vendég A	0.5686X	0.0926	0.4857
Vendég B	0.7801X	0.3464	0.2814
Vendég C	0.1919	0.0940	0.8718X
Vendég D	0.8066X	0.1900	0.2538
Vendég E	0.9383X	-0.0148	0.1102
Vendég F	0.1774	0.8530X	-0.0500
Vendég G	0.7191X	0.4347	0.1038
Vendég H	0.7569X	0.2771	0.2575
Vendég I	0.7218X	0.3242	0.3411
Vendég J	0.4301	0.5915X	0.3872
Vendég K	0.8801X	0.1948	0.1235
Vendég L	0.8722X	-0.0384	0.0459
Vendég M	0.5101	-0.1260	0.5813X
Vendég N	-0.0926	0.6084	0.6612X
Vendég O	0.7550X	0.1796	0.2282
% expl. Var.	45	14	16
Faktorban lévők száma	10	2	3
Faktorok elnevezése	Környezetileg fenntartható	Korlátozottan fenntartható	Önérdékkövető fenntartható

Forrás: Saját szerkesztés

4.1. Faktorelemzés a CSR kategóriák mentén

Először az egyes CSR kategóriák mentén foglaljuk össze a kapott eredményeket, rávilágítva azokra a területekre, melyek fontosabbak, vagy kevésbé fontosak a vendégeknek, illetve amiben egyetértettek a válaszadók, valamint amivel kapcsolatban különböző véleményt alkotnak az egyes faktorok.

A „felelős hozzáállás” kategóriában a válaszadók véleménye mindhárom faktor esetében környezetbarátnak és tudatosnak bizonyult. A válaszadók többsége határozottan egyetértett a fenntartható fejlődés megközelítésének fontosságával a szállodában, és azzal, hogy a szállodáknak környezetbarát körülmények között kell működniük, amely azt mutatja, hogy tisztában vannak a szállodák környezetre gyakorolt hatásával és fontosnak tartják ennek kezelését a szállodák részéről.

A „környezeti felelősség” kategóriában a válaszadók már nem egyértelműen környezettudatosak, Tisztában vannak vele, hogy a villamos energia megtakarítása hozzájárul a környezeti károk csökkentéséhez, melyet az is alátámaszt, hogy nem értenek egyet azzal, hogy a közös helyiségekben egész éjjel égjenek lámpák. Többnyire azt is fontosnak tartják, hogy legyen lehetőség a szelektív hulladékgyűjtésre a szállodákban, mely valószínűleg annak köszönhető, hogy a mindennapi életükben is szelektíven gyűjtik a hulladékot. A válaszadók egybehangzóan nem értettek egyet azzal, hogy a szökőkutak késő este is működjenek. A vízfogyasztás csökkentésére szolgáló eszközök, technikák és megoldások alkalmazását azonban már kevésbé tartják fontosnak és bőséges meleg vizet szeretnének a zuhany alatt, mivel ezek már közvetlenül érintik a személyes kényelmüket, melynek megtartása fontosabbnak bizonyul számukra, mint a környezeti fenntarthatóság. A válaszadókat már nem érdeklik a papír prospektusok, ami a környezet épségének megóvása szempontjából pozitív hozzáállást mutat. Egyetértettek az újrahasznosítható és újrafelhasználható anyagok használatával az éttermekben és bárókban, amelyek jelentősen hozzájárulhatnak a szennyező anyagok, például műanyagok, fémdobozok és a papír felhasználásának csökkentéséhez. Az 1. faktor véleményében jelent meg leginkább, annak ellenzése, hogy naponta cseréljék törölközőjüket és ágyneműiket, mely környezettudatos hozzáállásra vall, hiszen a két vagy három naponta történő csere a napival ellentétben a környezetbarát és felelősségteljes működés alapja.

A „felelős termékek” kategóriával kapcsolatban az 1. faktorba került vélemények többnyire semlegesek voltak, ugyanakkor a (felesleges) műanyag termékek használatával nem értenek egyet. A 2. faktor válaszai is többnyire semlegesek voltak, de a medence vizének tisztaságában csak úgy bíznak, ha azt kémiai vegyszerekkel kezelik. A 3. faktor válaszadói nagyra értékelik az organikus ételek és termékek használatának lehetőségét, viszont inkább választják műanyag poharak és szívószálak használatát a medencében és a strandon biztonsági okokból, és a 2. faktorhoz hasonlóan szintén csak akkor bíznak a medence vizének tisztaságában, ha azt vegyszerekkel tisztítják.

A „helyi környezettel” kapcsolatos gyakorlatokat kevésbé tartják fontosnak a válaszadók. A kertekkel rendelkező vagy a természettel körülvett szállodák kérdése kevésbé lényeges számukra mint más fenntarthatósági elemek. A korábbi állítások alapján azt láthattuk, hogy a válaszadók tisztában vannak a környezet értékeivel és annak megőrzésével, de a helyi környezet szempontjából nem érzik ennek fontosságát.

A „vendégek oktatása/nevelése” kategóriában a 2. faktorban a vélemények alapján nem értettek egyet azzal, hogy a vendégeknek nem kell semmilyen információt kapniuk a felelősségteljes magatartásról, amelyben arra kérnék őket, hogy viselkedjenek zölden, vagyis fontosnak tartják, hogy a szálloda tájékoztassa és informálja a vendégeit, míg a másik két faktor véleményében ez kevésbé jelent meg. A fenntarthatóság témájáról való képzést a szállodákban inkább elutasítás jellemezte, mivel a képzés szó talán inkább kapcsolódik munkához az emberek fejében, amely főleg nyaralás alatt kevésbé vonzó program.

Az „esélyegyenlőség” kategória esetében a 2. faktor határozott egyetértést mutat abban, hogy fontos a szállodai tartózkodás megkönnyítése a fogyatékkal élők számára. Az 1. és a 3. faktor véleménye azonban inkább közömbös a téma iránt, ami azt mutatja, hogy az ebbe a csoportba tartozóknak a saját kényelme előrébb való és az őket érintő fenntartható tevékenységek érdeklik inkább.

A „helyi közösség” kategória a „helyi környezethez” hasonlóan inkább a semleges CSR értékek közé került a válaszadók többségénél. Összeségében nem utasítják el, de nem is részesítik előnyben a helyi termékek felhasználását, ami azt mutatja, hogy a válaszadók még nincsenek teljes mértékben tisztában a helyi vállalkozások fenntarthatósági előnyeivel. A helyieknek történő adományozás, mely a vendégéjszaka árából történő támogatásként jelent meg az állítások között nem olyan lényeges kérdés számukra. A 3. faktor pedig egyáltalán nem ért egyet a helyi közösség irányába történő önkéntes tevékenységekben való részvétellel a vendégek és szállodai dolgozók bevonásával, mely azt mutatja, hogy a válaszadók számára nem lényeges, hogy egy fenntartható szálloda a vendégek oldaláról való cselekvés lehetőségét biztosítsa.

Az „alkalmazottak hozzáállása” kategóriában a válaszadók a semlegeség és a nyitott gondolkodás határára kerültek, olyan értelemben, hogy örülnek, ha a szállodai alkalmazottak jó példával járnak előttük a fenntartható viselkedés tekintetében, de nem okoz számukra problémát, ha csak akkor derül ki az alkalmazottak fenntartható hozzáállása, vagy csak akkor segítenek dönteni, hogy melyik a fenntarthatóbb viselkedés a szállodában, ha kifejezetten megkérdezik őket, vagyis nincs ezzel kapcsolatban elvárásuk a szálloda részéről.

4.2. A faktorok jellemzői, a faktorok közötti különbségek és egyezőségek

A kategóriák mentén történő elemzés mellett az egyes faktorokat külön is érdemes megnézni, hogy mely szempontok alapján tudjuk a különböző hozzáállásokat azonosítani. Az első faktor véleménye alapján a fenntartható hozzáállás és a fenntartható szemlélet implementálása a legfontosabb egy fenntartható szálloda esetében, valamint a környezethez kapcsolódó felelős tevékenységek és a felelős termékek megjelenése lényeges. Az egyéb kategóriák, amelyek a társadalmi vagy gazdasági pillérhez kapcsolódnak kevésbé preferált CSR tényezők számukra. Ezért ők alkotják a *környezeti-leg fenntartható* véleménycsoportot. A második faktor számára összességében a CSR megjelenése stratégiai szinten kevésbé lényeges, de a környezeti felelősséget erősítő intézkedéseket fontosnak tartják. Ugyanakkor a véleményük azt tükrözi, hogy azokat a környezeti fenntarthatósági intézkedéseket nem tartják jó iránynak, amelyek befolyásolják a vendégek kényelmét, vagy közvetlenül érinti őket. Ez a faktor azonban már bizonyos társadalmi CSR tevékenységeket is fontosnak tartanak egy szálloda működésénél, mint az egyenlő esélyek biztosítása. A második faktor a *korlátozottan fenntartható* nevet kapta. A harmadik faktor tartalmazza azokat a véleményeket, amelyek a legkevésbé egyértelműek a fenntartható szállodai CSR kezdeményezésekkel kapcsolatban. A környezeti felelősséget előtérbe helyezik, de náluk még erősebb az a tényező, hogy ha a vendégnek is kell tennie a fenntarthatóság érdekében, azt inkább elutasítják. A harmadik faktor az *önérdekkövető fenntartható* véleménycsoport.

Az 1. faktorban lévők véleménye leginkább abban tér el a másik két véleménycsoporttól, hogy a 2. és 3. faktorban megjelenő vélemények azon állítások tekintetében, melyben a vendégek saját hozzájárulása vagy kényelmének csökkenése megjelenik, akkor azt már kevésbé tartják fontosnak, vagy akár el is utasítják. A 2. és a 3. faktor között abban van különbség, hogy a 2. faktor véleményében nyitott akár a társadalmi fenntarthatósági gyakorlatok irányába is, mint az akadálymentesség vagy az adományozás.

Mindhárom faktor véleményében egyezés mutatkozott abban, hogy nem várják el az azonosítható CSR stratégiát a szállodáktól. Érdekes, hogy minden vélemény azt tükrözi, hogy a pazarlás elkerülése a legfontosabb, vagyis a víz és energiamegtakarítás, valamint az ételpazarlás megszüntetése a szállodák számára a legfontosabb feladat. A szelektív hulladékgyűjtés lehetősége szintén mindenkinél az elsődleges elvárások között szerepelt. Az egyéb témakörökkel szemben inkább semlegesek, vagy

megoszlik a véleményük, hogy melyek előrébb valók a fenntarthatósági gyakorlatok megléte szempontjából.

5. Következtetések

A szállodák számára egyre inkább fontossá vált, hogy a környezetre való negatív hatásukat csökkentsék, ugyanakkor a környezeti fenntarthatóság kérdésén is továbblépjenek, és ne csak környezetbarát módon, hanem fenntartható módon működjenek. Mivel a fogyasztók, a szállodák esetében a vendégek az egyik legfontosabb stakholderok, ezért lényeges beépíteni az ő elvárásait, preferenciáikat a fenntarthatósági elvek és gyakorlatok kialakításába. Azon szállodák, akik a vendégek preferenciáira építik a fenntarthatósági működésüket, ezáltal növelni tudják versenyképességüket és a környezetre és társadalomra is pozitív hatást gyakorolnak.

Fő kutatási kérdésünk: *Melyek azok a szállodai fenntarthatósági elemek, amelyet a vendégek preferálnak?*

A kérdés megválaszolásához Q módszert alkalmaztunk, hogy a szakirodalomban azonosított szállodai fenntarthatósági gyakorlatok, elemek tekintetében láttatni tudjuk, hogy melyek azok, amelyeket jobban preferálnak a vendégek, melyekben jelennek meg közös elvárások, és milyen eltérő megközelítéseket tapasztalhatunk a különböző véleménycsoportok között.

Robinot és Giannelloni⁴⁵ kutatására alapozva érdemes elkülöníteni azokat az elemeket, melyek alapvető elvásáráként jelennek meg a vendégeknél és azokat, amelyek csak pluszban elvárt elemek. Az alapvető elemekhez azokat soroljuk, amelyek közös pontként jelentek meg mindhárom kialakult véleménycsoportban és amelyeket a szállodáknak ebből kifolyólag mindenképpen meg kell valósítaniuk, ha fenntartható szállodaként szeretnének működni. A szelektív hulladékgyűjtés a legalapvetőbb elvárás a vendégek részéről. Szintén fontos, hogy a szállodában az energiamegtakarítás előtérbe kerüljön, energiatakarékos izzókat és ehhez kapcsolódó megoldásokat alkalmazzon, a felesleges energiafelhasználás pedig megszűnjön, vagyis a nem használt elektronikai eszközök áramtalanítása megoldható legyen. A víztakarékosság is fontos tényező, ugyanakkor ebben már nem egybehangzó a vendégek véleménye. Fontos, hogy feleslegesen ne használjuk a vizet és ne pazaroljuk, ugyanakkor a vendégek kényelmét ne is rontsuk ennek elérése érdekében, mely ellentmondás a korábbi kutatásokban is megjelent⁴⁶. Ehhez kapcsolódóan olyan vízmegtakarítási megoldásokat kell találni a szállodáknak, mely a vendégek elégedettségét és a víztakarékosságot is szolgálja.

A társadalmi fenntarthatósági pilléréhez köthető elemek kevésbé játszanak fontos szerepet a fenntarthatósági gyakorlatok között, csupán a 2. faktorban lévők véleményében jelent meg annak fontossága, mely alátámasztja Baker és társainak⁴⁷ eredményeit, hogy a környezeti pillérrel foglalkoznak inkább a vendégek. Az önkéntesség és az adományozás a magyarok körében kevésbé jellemző⁴⁸, mely megmagyarázhatja ezen eredményeket. Egy fenntartható szálloda azonban fontos, hogy ne csak környezeti szempontból legyen felelős, hanem a teljes fenntarthatóság szempontjából, így ha nem is alapvető elemként, de plusz elemként érdemes a társadalmi szempontokat is beépítenie.

Annak ellenére, hogy a Z generáció nyitottabb a fenntarthatósági gyakorlatok irányába⁴⁹, a vendégek nem várják el, hogy a szállodáknak azonosítható CSR stratégiája legyen. Ugyanakkor az 1. faktorban már megjelenik a fenntartható szemlélet beépítésének fontossága, ezért érdemes minél hamarabb stratégiai szinten kezelni a fenntarthatóság és felelősségvállalás kérdését, mely abban is segítheti őket, hogy a vendégek által preferált gyakorlatok beépítését és annak folyamatát megtervezzék és előremutató, versenyképes hozzáállást mutassanak a vendégek és a teljes szállodaipar számára.

Jelen kutatásban kifejezetten a Z generációból kerültek ki a válaszadók, azonban a jövőbeli kutatások szempontjából érdekes lenne ugyanezt a vizsgálatot elvégezni egy másik generációval. Kutatásunk korlátja, hogy csak magyar szállodai vendégeket kérdeztünk meg, a kutatásnak egy másik országokból származó mintákon történő elvégzése azonban lehetővé tenné a különböző kultúrák viselkedési attitűdjeinek összehasonlítását is. Mivel a tanulmány célja az volt, hogy mélyrehatóan ábrázolja a fenntartható szállodával kapcsolatos turisták szubjektív perspektíváit, ezért a részt vevők száma relatív alacsony volt. A jövőbeli kutatások során ezen eredményekre alapozva egy kérdőíves felmérés egy nagyobb mintán lehetőséget biztosítana az eredmények általánosítására. A kutatás kizárta azokat a turistákat, akik nem fenntartható szállodában szállnak meg, a későbbiekben ezen turisták bevonása is segítheti a téma pontosabb megértését.

JEGYZETEK / NOTES

1. Jelen publikáció az Európai Unió, Magyarország és az Európai Szociális Alap társfinanszírozása által biztosított forrásból az EFOP-3.6.3-VEKOP-16-2017-00007 azonosítószámú „Tehetségből fiatal kutató – A kutatói életpályát támogató tevékenységek a felsőoktatásban” című projekt keretében jött létre.
2. Yi, Sungpo – Li, Xu – Jai, Tun-Min (2018): Hotel guests' perception of best green practices: A content analysis of online reviews. *Tourism and Hospitality Research*. vol. 18. no. 2. pp. 191-202.
3. Williams, Jessica – Sheridan, Lynnaire – McLean, Peter (2019): Developing Corporate Social Responsibility Projects. *Corporate Social Responsibility*. pp. 80–109.
4. Huda, Miftachul – Mulyadi, Dedi – Hananto, April Lia – Nor Muhamad, Nasrul Hisyam – Mat Teh, Kamarul Shukri – Don, Abdul Grahar (2018): Empowering corporate social responsibility (CSR): insights from service learning. *Social Responsibility Journal*. vol. 14. no. 4. pp. 875–894.
5. De Grosbois, Danuta (2015): Corporate social responsibility reporting in the cruise tourism industry: a performance evaluation using a new institutional theory based model. *Journal of Sustainable Tourism*, vol. 24. no. 2. pp. 245–269.
6. Pakdil, Fatma – Kurtulmuşoğlu, Feride Bahur (2017): Using quality function deployment for environmentally sustainable hotels: a combined analysis of customer and manager point of view. *European Journal of Tourism Research*. vol. 16. pp. 252-275.
7. Lenzen, Manfred – Sun, Ya Yen – Faturay, Futu – Ting, Yuan Peng – Geschke, Arne – Malik, Arunima (2018): The carbon footprint of global tourism. *Nature Climate Change*. vol. 8. pp. 522-528.
8. IEA (International Energy Agency) (2018): *World Energy Outlook 2018*. <https://www.iea.org/reports/world-energy-outlook-2018>
9. Campbell, John L. (2007): Why would corporations behave in socially responsible ways? an institutional theory of corporate social responsibility. *Academy of Management Review*. vol. 32. no. 3. pp. 946–967.
10. Jamali, Dima (2007): A Stakeholder Approach to Corporate Social Responsibility: A Fresh Perspective into Theory and Practice. *Journal of Business Ethics*. vol. 82. no. 1. pp. 213–231.
11. Jones, Raymond J. – Reilly, Timothy M. – Cox, Marcus Z. – Cole, Brooklyn M. (2017): Gender Makes a Difference: Investigating Consumer Purchasing Behavior and Attitudes Toward Corporate Social Responsibility Policies.

- Corporate Social Responsibility and Environmental Management. vol. 24. no. 2. pp. 133–144.
12. Jones, Raymond J. – Reilly, Timothy M. – Cox, Marcus Z. – Cole, Brooklyn M. (2017)
 13. Barber, Nelson (2010): „Green” wine packaging: targeting environmental consumers. *International Journal of Wine Business Research*. vol. 22. no. 4. pp. 423–444.
 14. Bazoche, Pascale – Deola, Claudio – Soler, Louis-Georges (2008): An experimental study of wine consumers’ willingness to pay for environmental characteristics (No. 725–2016–49590).
 15. Ottman, Jacquelyn (2011): The new green marketing paradigm. *The New Rules of Green Marketing: Strategies, Tools, and Inspiration for Sustainable Branding*, pp. 43–55.
 16. Kasim, Azilah (2004a): Socio–Environmentally Responsible Hotel Business: Do Tourists to Penang Island, Malaysia Care? *Journal of Hospitality & Leisure Marketing*. vol. 11. no. 4. pp. 5–28.
 17. Manaktola, Kamal – Jauhari, Vinnie (2007): Exploring consumer attitude and behaviour towards green practices in the lodging industry in India. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*. vol. 19. no. 5. pp. 364–377.
 18. Robinot, Elisabeth – Giannelloni, Jean-Luc (2010): Do hotels’ „green” attributes contribute to customer satisfaction? *Journal of Services Marketing*. vol. 24. no. 2. pp. 157–169.
 19. Robinot, Elisabeth – Giannelloni, Jean-Luc (2010)
 20. Watkins, Edward (1994): Do guests want green hotels? *Lodging Hospitality*. vol. 50. no. 4. pp. 70–72.
 21. Kasim, Azilah (2004b): BESR in the hotel sector: A look at tourists’ propensity towards environmentally and socially friendly hotel attributes in Pulau Pinang, Malaysia, *International Journal of Hospitality and Tourism Administration*. vol. 5. no. 2. pp. 61–83.
 22. Millar, Michelle – Baloglu, Seyhmus (2008): Hotel guests’ preferences for green hotel attributes. *Proceedings of the European Council for Hotel, Restaurant, and Institutional Education Conference, Dubai, United Arab Emirates*.
 23. Lee, Misung – Han, Heesup – Willson, Greg (2011): The Role of Expected Outcomes in the Formation of Behavioral Intentions in the Green-Hotel Industry. *Journal of Travel & Tourism Marketing*. vol. 28. no. 8. pp. 840–855.

24. Han, Xing – Chan, Kara (2013): Perception of green hotels among tourists in Hong Kong: An exploratory study. *Services Marketing Quarterly*. vol. 34. no. 4. pp. 339–352.
25. Han, Heesup – Yu, Jongsik – Lee, Jin-Soo – Kim, Wansoo (2019): Impact of hotels' sustainability practices on guest attitudinal loyalty: Application of loyalty chain stages theory. *Journal of Hospitality Marketing and Management*. vol. 28. no. 8. pp. 905–925.
26. Verma, Vivek Kumar – Chandra, Bibhas (2016): Hotel guest's perception and choice dynamics for green hotel attribute: A mix method approach. *Indian Journal of Science and Technology*. vol. 9. no. 5. pp. 1–9.
27. Trang, Ho Le Thu – Lee, Jin-Soo – Han, Heesup (2019): How do green attributes elicit pro-environmental behaviors in guests? The case of green hotels in Vietnam. *Journal of Travel and Tourism Marketing*. vol. 36. no. 1. pp. 14-28.
28. Manaktola, Kamal – Jauhari, Vinnie (2007)
29. Ogbeide, Godwin-Charles (2012): Perception of Green Hotels in the 21st Century. *Journal of Tourism Insights*. vol. 3. no. 1. pp. 1-9.
30. Meadin (2018): 2018 China tourism industry report. www.meadin.com/196323.html
31. Baker, Melissa A. – Davis, Eric A. – Weaver, Pamela A. (2014): Eco-friendly attitudes, barriers to participation, and differences in behavior at green hotels. *Cornell Hospitality Quarterly*. vol 55. no. 1. pp. 89–99.
32. Mensah, Ishmael (2004). Environmental Management Practices in US Hotels. http://www.hotel-online.com/News/PR2004_2nd/May04EnvironmentalPractices.html
33. Butler, Jim (2008): The compelling „hard case” for „green hotel” development. *Cornell Hotel and Restaurant Administrative Quarterly*. vol. 49. pp. 234–244.
34. Cairns, Rose C. (2012): Understanding science in conservation: A q method approach on the galapagos islands. *Conservation and Society*. vol. 10. no.3. pp. 217-231.
35. Qu, Ying – Li, Mengru – Jia, Han – Guo, Lingling (2015): Developing More Insights on Sustainable Consumption in China Based on Q Methodology. *Sustainability*. vol. 7, pp. 14211-14229.
36. Danielson, Stentor – Tuler, Seth P. – Santos, Susan L. – Webler, Thomas – Chess, Caron (2012): Research Article: Three Tools for Evaluating Participation: Focus Groups, Q Method, and Surveys. *Environmental Practice*. vol. 14. no. 2. pp. 101–109.
37. Cairns, Rose C. (2012)

38. Stephenson, William (1993): Introduction to Q-methodology. *Operant Subjectivity*. vol. 17. pp. 1–13.
39. Stergiou, Dimitrios – Airey, David (2011): Q-methodology and tourism research. *Current Issues in Tourism*. vol. 14. no. 4. pp. 311–322.
40. Szerzők
41. Dębski, Maciej – Borkowska-Niszczota, Małgorzata (2020): Consumer ecological behaviour and attitudes towards pro-ecological activities in accommodation facilities by generation Z. *Tourism / Turyzm*. vol. 30 no. 2. Article 11.
42. Stainton Rogers, Rex (1995): Q methodology. In: Smith Jonathan A. – Harre, Rom – Van Langenhove, Luk (Eds.): *Rethinking methods in psychology* (pp. 178–192). London: Sage.
43. Stergiou, Dimitrios – Airey, David (2011)
44. McKeown, Bruce – Thomas, Dan B. (1988): *Q methodology*. Newbury Park, CA: Sage
45. Robinot, Elisabeth – Giannelloni, Jean-Luc (2010)
46. Manaktola, Kamal – Jauhari, Vinnie (2007)
47. Baker, Melissa A. – Davis, Eric A. – Weaver, Pamela A. (2014)
48. Gósi Zsuzsanna – Bukta Zsuzsanna (2020): Mozgással a társadalomért, Sport és az egyéni társadalmi felelősségvállalás. *Közép-Európai Közlemények*. vol. 13. no. 4. pp. 115-131.
49. Dębski, Maciej – Borkowska-Niszczota, Małgorzata (2020)

FELHASZNÁLT IRODALOM / REFERENCES

- Baker, Melissa A. – Davis, Eric A. – Weaver, Pamela A. (2014): Eco-friendly attitudes, barriers to participation, and differences in behavior at green hotels. *Cornell Hospitality Quarterly*. vol 55. no. 1. pp. 89–99.
- Barber, Nelson (2010): “Green” wine packaging: targeting environmental consumers. *International Journal of Wine Business Research*. vol. 22. no. 4. pp. 423–444.
- Bazoche, Pascale – Deola, Claudio – Soler, Louis-Georges (2008): An experimental study of wine consumers’ willingness to pay for environmental characteristics (No. 725–2016–49590).
- Butler, Jim (2008): The compelling “hard case” for “green hotel” development. *Cornell Hotel and Restaurant Administrative Quarterly*. vol. 49. pp. 234–244.

- Cairns, Rose C. (2012): Understanding science in conservation: A q method approach on the galapagos islands. *Conservation and Society*. vol. 10. no.3. pp. 217-231.
- Campbell, John L. (2007): Why would corporations behave in socially responsible ways? an institutional theory of corporate social responsibility. *Academy of Management Review*. vol. 32. no. 3. pp. 946–967.
- Danielson, Stentor – Tuler, Seth P. – Santos, Susan L. – Webler, Thomas – Chess, Caron (2012): Research Article: Three Tools for Evaluating Participation: Focus Groups, Q Method, and Surveys. *Environmental Practice*. vol. 14. no. 2. pp. 101–109.
- De Grosbois, Danuta (2015): Corporate social responsibility reporting in the cruise tourism industry: a performance evaluation using a new institutional theory based model. *Journal of Sustainable Tourism*, vol. 24. no. 2. pp. 245–269.
- Dębski, Maciej – Borkowska-Niszczota, Małgorzata (2020): Consumer ecological behaviour and attitudes towards pro-ecological activities in accommodation facilities by generation Z. *Tourism / Turyzm*. vol. 30 no. 2. Article 11.
- Gósi Zsuzsanna – Bukta Zsuzsanna (2020): Mozgással a társadalomért, Sport és az egyéni társadalmi felelősségvállalás. *Közép-Európai Közlemények*. vol. 13. no. 4. pp. 115-131.
- Han, Heesup – Yu, Jongsik – Lee, Jin-Soo – Kim, Wansoo (2019): Impact of hotels' sustainability practices on guest attitudinal loyalty: Application of loyalty chain stages theory. *Journal of Hospitality Marketing and Management*. vol. 28. no. 8. pp. 905–925.
- Han, Xing – Chan, Kara (2013): Perception of green hotels among tourists in Hong Kong: An exploratory study. *Services Marketing Quarterly*. vol. 34. no. 4. pp. 339–352.
- Huda, Miftachul –Mulyadi, Dedi – Hananto, April Lia – Nor Muhamad, Nasrul Hisyam – Mat Teh, Kamarul Shukri – Don, Abdul Grahar (2018): Empowering corporate social responsibility (CSR): insights from service learning. *Social Responsibility Journal*. vol. 14. no. 4. pp. 875–894.
- IEA (International Energy Agency) (2018): World Energy Outlook 2018. <https://www.iea.org/reports/world-energy-outlook-2018>
- Jamali, Dima (2007): A Stakeholder Approach to Corporate Social Responsibility: A Fresh Perspective into Theory and Practice. *Journal of Business Ethics*. vol. 82. no. 1. pp. 213–231.
- Jones, Raymond J. – Reilly, Timothy M. – Cox, Marcus Z. – Cole, Brooklyn M. (2017): Gender Makes a Difference: Investigating Consumer Purchasing Behavior and Attitudes Toward Corporate Social Responsibility Policies. *Corporate Social Responsibility and Environmental Management*. vol. 24. no. 2. pp. 133–144.

- Kasim, Azilah (2004a): Socio–Environmentally Responsible Hotel Business: Do Tourists to Penang Island, Malaysia Care? *Journal of Hospitality & Leisure Marketing*. vol. 11. no. 4. pp. 5–28.
- Kasim, Azilah (2004b): BESR in the hotel sector: A look at tourists' propensity towards environmentally and socially friendly hotel attributes in Pulau Pinang, Malaysia, *International Journal of Hospitality and Tourism Administration*. vol. 5. no. 2. pp. 61–83.
- Lee, Misung – Han, Heesup – Willson, Greg (2011): The Role of Expected Outcomes in the Formation of Behavioral Intentions in the Green-Hotel Industry. *Journal of Travel & Tourism Marketing*. vol. 28. no. 8. pp. 840-855.
- Lenzen, Manfred – Sun, Ya Yen – Faturay, Futu – Ting, Yuan Peng – Geschke, Arne – Malik, Arunima (2018): The carbon footprint of global tourism. *Nature Climate Change*. vol. 8. pp. 522-528.
- Manaktola, Kamal – Jauhari, Vinnie (2007): Exploring consumer attitude and behaviour towards green practices in the lodging industry in India. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*. vol. 19. no. 5. pp. 364–377.
- McKeown, Bruce – Thomas, Dan B. (1988): *Q methodology*. Newbury Park, CA: Sage
- Meadin (2018): 2018 China tourism industry report. www.meadin.com/196323.html
- Mensah, Ishmael (2004). Environmental Management Practices in US Hotels. http://www.hotel-online.com/News/PR2004_2nd/May04EnvironmentalPractices.html
- Millar, Michelle – Baloglu, Seyhmus (2008): Hotel guests' preferences for green hotel attributes. *Proceedings of the European Council for Hotel, Restaurant, and Institutional Education Conference, Dubai, United Arab Emirates*.
- Ogbeide, Godwin-Charles (2012): Perception of Green Hotels in the 21st Century. *Journal of Tourism Insights*. vol. 3. no. 1. pp. 1-9.
- Ottman, Jacquelyn (2011): The new green marketing paradigm. *The New Rules of Green Marketing: Strategies, Tools, and Inspiration for Sustainable Branding*, pp. 43–55.
- Pakdil, Fatma – Kurtulmuşoğlu, Feride Bahur (2017): Using quality function deployment for environmentally sustainable hotels: a combined analysis of customer and manager point of view. *European Journal of Tourism Research*. vol. 16. pp. 252-275.
- Qu, Ying – Li, Mengru – Jia, Han – Guo, Lingling (2015): Developing More Insights on Sustainable Consumption in China Based on Q Methodology. *Sustainability*. vol. 7, pp. 14211-14229.

- Robinet, Elisabeth – Giannelloni, Jean-Luc (2010): Do hotels' "green" attributes contribute to customer satisfaction? *Journal of Services Marketing*. vol. 24. no. 2. pp. 157–169.
- Stainton Rogers, Rex (1995): Q methodology. In: Smith Jonathan A. – Harre, Rom – Van Langenhove, Luk (Eds.): *Rethinking methods in psychology* (pp. 178–192). London: Sage.
- Stephenson, William (1993): Introduction to Q-methodology. *Operant Subjectivity*. vol. 17. pp. 1–13.
- Stergiou, Dimitrios – Airey, David (2011): Q-methodology and tourism research. *Current Issues in Tourism*. vol. 14. no. 4. pp. 311–322.
- Trang, Ho Le Thu – Lee, Jin-Soo – Han, Heesup (2019): How do green attributes elicit pro-environmental behaviors in guests? The case of green hotels in Vietnam. *Journal of Travel and Tourism Marketing*. vol. 36. no. 1. pp. 14-28.
- Verma, Vivek Kumar – Chandra, Bibhas (2016): Hotel guest's perception and choice dynamics for green hotel attribute: A mix method approach. *Indian Journal of Science and Technology*. vol. 9. no. 5. pp. 1–9.
- Watkins, Edward (1994): Do guests want green hotels? *Lodging Hospitality*. vol. 50. no. 4. pp. 70–72.
- Williams, Jessica – Sheridan, Lynnaire – McLean, Peter (2019): Developing Corporate Social Responsibility Projects. *Corporate Social Responsibility*. pp. 80–109.
- Yi, Sungpo – Li, Xu – Jai, Tun-Min (2018): Hotel guests' perception of best green practices: A content analysis of online reviews. *Tourism and Hospitality Research*. vol. 18. no. 2. pp. 191-202.

